

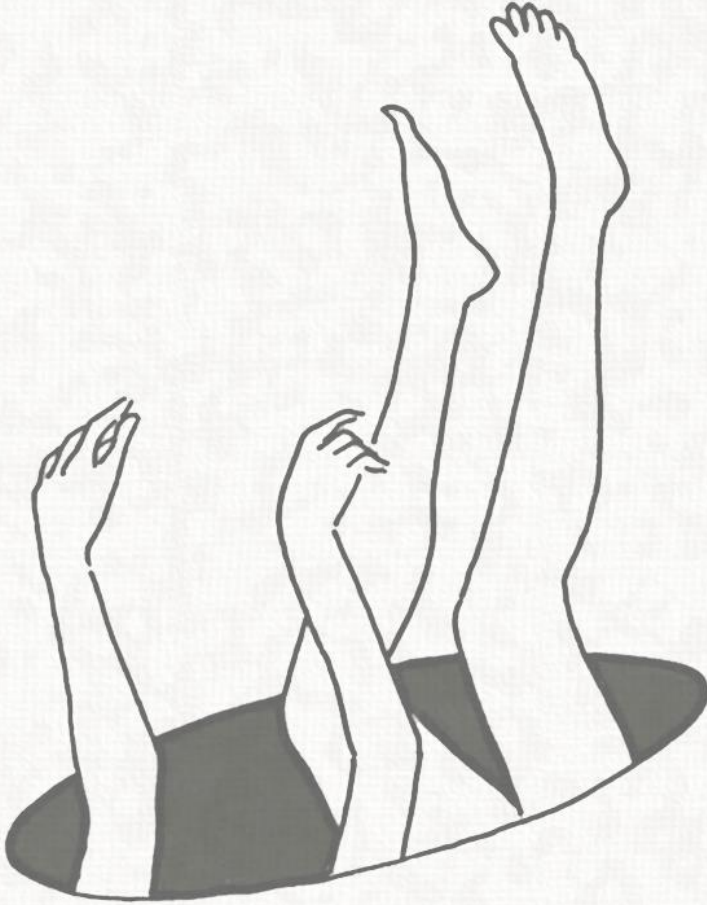
ONTO

Online Psikoloji Dergisi

2019
No:16

BELİRSİZLİK

www.ontodergisi.com

İmtiyaz Sahibi
Mehmet Karasu

Yazı İşleri Müdürü
Sercan Karlıdağ

Editörler
Mehmet Karasu
Sercan Karlıdağ

Yardımcı Editörler
Betül Kanık
Selen Önal

Sosyal Medya Koordinatörleri
Remziye Yeşilyaprak
Veysel Bişgin
Beril Şengül

Tasarım & V for Venus
Erdem Ömüriş

Küçürek Foto-Öykü
Çağlar Solak

Flankes
Hâkî Turan

Pantoporos Aporos
Ceylan Hasanoğlu

İçindekiler

Önsöz (4)

Bu Sayıda (5)

Dosya: *Belirsizlik*

'Tekinsiz' ve Psikanaliz Üzerine (7)

Sistemi Meşrulaştırma Kuramı ve Belirsizlik (11)

Belirsizlik, Kaygı ve Yaratıcılık-Varoluş Üzerine Psikoantropolojik Deneme (18)

Aleviliği Tanımlamak, Belirsizlik ve 2000'li Yıllar Üzerine (27)

Belirsizliğin Huzursuzluğu ve Worringer'in Soyut Sanat Açıklaması (36)

Teknoloji, Çevre, Örgüt, Birey, Eğitim ve Belirsizlik Denklemi (42)

Belirsiz Kayıp ve Donmuş Yas (47)

Kişisel Belirsizlik (51)

Kimliğin 'Belirsiz' Dönemi ve Failliği (53)

Belirsizin İnsanları (61)

İsteklerin Esiri Olmak (64)

Film Analizi: Belirsizlik Üzerine Bir Film: Mulholland Dr. (66)

Röportaj: Prof. Dr. Yücel Yüksel İle "Müphemlik" Üzerine (69)

Küçürek Foto-Öykü (78)

Online Araştırma (79)

Flankes (80)

Pantoporos Aporos (82)

V for Venus (83)

Dosya Dışı Yazılar

İnsan Sağlığının ve Sağlık Davranışlarının Tarihsel Süreci
Evrimsel Bakış Açısından Nasıl Değerlendirilebilir? (85)

Modüler Zihin Yaklaşımı ve Psikolojinin Değişen Epistemolojisi (90)

Öyle görünüyor ki “belirsizlik”, hakkında sözü edilen şeyin varlığına dair bir konu olmaktan ziyade, o şeyin deneyimlenmesine ve bilinmesine dair meseleleri daha çok içeriyor. Farklı bir anlatımla belirsizlik, daha çok belirsizliği deneyimleyen kişi ya da gruplarla ve belirsizlik ‘nesnesine’ ilişkin bilgi süreçleriyle ilgili.

Belirsizliğin bu şekilde çerçevesi onun belirli kılınmasına ilişkin temel bir ihtiyaca işaret ediyor. Bu ihtiyaç; karmaşık olanı yalınlaştırmak, belirsiz olanı belirli veyahut kesin hâle getirmek, kaotik olanı tahmin edilebilir kılmak, akışkan olanı durağanlaştırmak üzere insana motivasyon sağlıyor. Bu motivasyon ise *burada* yaşamaya bir türlü alışamayan yersiz ve yurtsuz insanın ‘buralı’ olmak için gösterdiği müzmin çabanın çekirdeğini oluşturuyor.

Mehmet Karasu

Van, Mayıs 2019

Bu Sayıda...

'Barış Psikolojisi'nden sonra ikinci tematik sayımızı 'Belirsizlik' ile karşınızdayız. On üç özgün metin, dört görsel köşesi ve bir Online Araştırma bölümü ile karşılıyoruz sizleri. Ayrıca, dosya konusu dışında iki yazımız daha yer alıyor bu sayıda.

* * *

Bu sayıda... *Özgün Taktakoğlu*, psikanaliz literatürü özelinde Freud'un 'Tekinsiz' isimli metnini irdeliyor. Psikanaliz insana yabancı, bigâne, 'tekinsiz' olanı evcilleştirme ve aşına kılmada nasıl bir güzergâh sunabilir?

"Dünyada en zengin %1'lik kesimin serveti geri kalan %99'un servetine eşitken yoksullar neden bu duruma ciddi bir tepki göstermez?" İnsanları statükoyu onaylayıp sürdürmeye sevk eden şey, belirsizlikten uzakta, öngörülebilir bir hayat arzusu... *Sercan Balım*, yazısında, sosyal psikoloji literatüründen kuramsal bir tahlil sunuyor.

Entropiye karşı düzen, anlam ve kesinlik arayışında olan insan için müzmin belirsizlikler var: Zaman bilinci, doğa, toplumsallaşma ve bedensel ve tinsel varoluş. Hakikatın akışkanlığı ve belirsizliğinde insan(lık) bilinç ve ufkunun evrimine psikoantropolojik bir bakış için *S. Yetkin Işık*'ın yazısını okumalısınız.

Bu sayıda ben, belirsiz addedilen Alevilik olgusuna dair sosyal bilimsel ve sosyo-politik bir pratik olarak tanımlama teşebbüsüne, modernite ve kentleşmenin etkisine, açılım olarak ifade edilen Alevi Çalıştaylarına ve Alevilik temsillerine dair sosyal psikolojik niteliksel bir araştırmaya ilişkin değiniler sunduğum bir yazı hazırladım.

Dış dünyanın karmaşıklığında 'özdeşeyim' ve 'soyutlama' saiklerinin insan için mutlak olan varlığa ulaşma yolları olduğunu kaydeden *Barış Yılmaz*, sanat tarihi ve psikolojinin kesişiminde bir perspektif sunuyor bizlere.

Murat Polat'a göre, hayatın önemli bir gerçeği olan belirsizlik ile mücadelede, bu oyunun kuralları sosyal bir 'denkleme' oturuyor. Teknolojik iletişim ve eğitim gibi olgularının bu denklemdaki yeri için yazıyı okumalısınız!

Emel Bayraktar Özgeldi psikoloji literatüründeki kuramsal adreslere referansla, bir yakının ölümü örneğinden farklı olarak 'psikolojik belirsiz kaybın' arka planını irdeliyor. Peki, yas sürecini tıkayan bu travmatik durumu nasıl anlamlandırmalı ve bu olgu ile nasıl başa çıkmalı?

Hayal Yavuz Güzel, yazısında, benliğe ilişkin net ve tutarlı bilişlere sahip olmayışa gönderen 'kişisel belirsizlik' kavramına ve kişiler arası süreçleri ele alan farklı sosyal psikolojik kuramsal adreslere başvurarak benlik ve belirsizlik ilişkisini ele aldı.

Kimlik olgusunun sosyal bilimsel ölçekte “üç dönemini” ele alan *Mehmet Karasu*, müşterek bir tema olarak failliği irdeliyor. Yazıda, kimliğin postmodern bir atmosferde, ‘belirsizlikle’ imli üçüncü dönemi için ise, tüketim nesnesi oluş, melezlik, kesişimsellik, zamansallık gibi konular ele alınıyor.

Ayça Ilgaz, yazısında, belirsizlik olgusunun yaygın pejoratif içerimlerine karşılık varoluşçu tandansta alternatif anlam olasılıklarına kapı aralıyor.

H. Emrah Ciğerim, günümüz dünyasının makro (sosyal ve ekolojik) sorunlarını, insanın tarihsel süzgeçte bilinmez ve belirsizliğe karşı mücadelesi ölçüğünde irdelediği bir deneme yazısı kaleme aldı.

Sibel Kandemir, David Lynch sinemasının gözde filmlerinden biri olan Mulholland Dr. için bir değerlendirme yazısı kaleme aldı.

Son olarak, bu sayıda, *Yücel Yüksel* ile (onun makul bulduğu kelime tercihi ile) ‘müphemlik’ üzerine, kaynağı, türleri, felsefe, sosyal bilimler, doğa bilimleri ve mantıktaki hâlleri üzerine kapsamlı bir söyleşi yer alıyor.

Online Araştırma bölümümüzde, ‘katılımcı sözlük’ yazarlarına ulaşıldığı Ekşi Sözlük platformu aracılığıyla ‘belirsizlik temsilleri’ odağa alındı. V for Venus, Küçürek Foto-Öykü ve Flankes bölümlerimize zaten aşinasınız. Ancak bu sayı itibarıyla bir görsel köşemiz daha açılıyor: *Pantoporos Aporos* Ceylan Hasanoğlu’nun üstlendiği bu köşenin ismi, - onun deyimiyle- insanın bir sınır olarak ölümlülüğüne, ölümlü varoluşuna ve yurtsuz ve yabancı insanın yaşamını anlamlı kılabilmesine gönderen bir kavram çifti. Peki, bizi ne bekliyor?.. Bu bölümde, sanat tarihindeki kilometre taşlarından esinle, özgün resim kompozisyonları bulacağız.

* * *

Web-sayfamız, ontodergisi.com’dan,

ONTO’nun önceki sayılarına ulaşabilir, gelecek sayı duyurularını takip edebilirsiniz ve ONTO’ya göndermek istediğiniz yazılarınız için gerekli bilgileri edinebilirsiniz.

Bizimle iletişime geçmek için ise, e-posta adresimiz ontodergisi@gmail.com.

Keyifli okumalar!

Sercan Karlıdağ

‘TEKİNSİZ’ VE PSİKANALİZ ÜZERİNE

Özgün Taktakoğlu*

Bu yazıda Freud’un ‘Tekinsiz’ metninden yola çıkarak tekinsizin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı, insanlık için nasıl bir evrensellik taşıdığı anlatılmaya çalışılacaktır. Ardından kısaca psikanalizin kendi içindeki tekinsizliğe ve bu tekinsiz ile ne yaptığına değinilecektir.

Freud’un 1919 yılında ‘Unheimlich’ başlığıyla kaleme aldığı metin, Türkçeye ‘Tekinsiz’ olarak çevrilmiştir (Freud, 1999). Kavramı ve gönderme yaptığı anlamları anlayabilmek için, öncelikle kavramın dil kökenine bakmak yerinde olacaktır. Almanca’da “*Heim*” ev, yuva, vatan anlamına gelmektedir. “*Heimlich, heimelig*”, ise eve ait olan, yabancı olmayan, bildik, evcil, candan, dostça anlamlarına gelir. Kelimenin başına gelen -un eki, kelimenin anlamını terse çevirir ve “eve ait olmayan, bildik olmayan, büyüsel, gizemli, korku ve-

rici” gibi anlamlara tekabül eder. “*Heimlich*” kelimesinin bir diğer anlamı ise gizli, başkalarının bilmemesi için gözden uzakta tutulan, başkalarından saklanandır. Bu anlamı baz alındığında ise “*Unheimlich*”, gizli kalması gerekirken açığa çıkmış olandır. Freud kavramsallaştırmasını unheimlich’in bu iki anlamı üzerine oturtur.

Freud’a göre tekinsiz, bir zamanlar tanıdık, bildik olanın bastırma (*repression*) yoluyla benliğe yabancılaştırılması, bir nevi bilinçdışına gizlenmesi sonucu oluşur. Bilinçdışında gizli kalması gereken bu malzeme, sonraki bir zamanda, hatırlatıcı bir durum ya da kişinin varlığında tekrar ortaya çıkabilir. Yeniden ortaya çıktığında artık ne o eski tanıdık hâldedir ne de tümüyle yeni ve yabancıdır. Bastırma sürecinin başkalaştırdığı, fakat ruhsal yaşam için öteden beri tanıdık olan şeydir, gizlenmiştir ve tekrar ortaya çıkmıştır. Hissedilen şey tuhaf bir tanıdıklık ve kaygıyla kardeş bir tekinsizlik duygusudur. Freud’a göre, ‘bastırılan geri döner’ ve geri döndüğünde hissedilen duygu, tekinsizliktir. Tekinsiz, tümüyle dehşet verici değildir, ancak tanıdık olanın verdiği güven hissinden de çok uzaktır.

Freud, tekinsiz kavramsallaştırmasının temeline bastırılan çocukluk dönemi kaygılarını koyar. Örneğin, *Kum Adam* öyküsü üzerinden küçük bir erkek çocuk olan

* İstanbul Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Arş. Gör.

Nathaniel'in iğdiş edilme (kastasyon) kaygısının, hayatının sonraki dönemlerinde tekinsiz imgeler ve durumlar eşliğinde tekrar tekrar nasıl geri döndüğünü anlatır. Burada tekinsiz imgeler ile kastedilen 'oyulmuş bir çift göz' gibi iğdiş edilme kaygısını hatırlatan imgelerdir. Freud kesik veya kopuk uzuv görüntülerinin insanlarda yarattığı tekinsiz hisleri, iğdiş edilme kaygısını hatırlatması ile açıklar.

Freud tekinsizlik yaratan durumları incelerken bunları yalnızca bastırılmış ilkel çocukluk karmaşalarının açığa çıkması ile sınırlamaz. İnsanoğlunun 'aşmış olduğu' ilkel inanışlarını yeniden canlandıran durumlar da tekinsizlik yaratırlar. Örneğin, cansız nesnelere canlılık atfetmek yani animizm, büyücülük, sihir, düşünce gücüyle bir şeyin gerçekleştiğinin düşünüldüğü durumlar -örneğin kemgöz gibi. Freud (1999) şöyle der; "Biz -ya da ilkel atalarımız- bir zamanlar bu olasılıkların gerçek olduğuna inandık ve gerçekten yaşandığına emindik. Bugünlerde artık bunlara inanmıyoruz, bu düşünce biçimini aştık; ama yeni inançlarımızdan çok da emin değiliz ve eski inançlarımız herhangi bir doğrulama yakalamaya hazır biçimde hâlâ içimizde yaşıyor. Yaşamımızda eski ve artık bir kenara bırakılmış inançları doğrular gibi görünen bir şey *gerçekten meydana geldiğinde* bir tekinsizlik duygusu ediniriz."

Ancak Freud hemen arkasından ilkel inançların da çocukluk dönemi kaygılarıyla yakından ilişkili olduğunu,

bu ilkel inançların kaynağını insan canlısının yaşamının ilk yıllarındaki -Psikanaliz terminolojisinde bu ilk yıllara ilkel, arkaik dönem denmektedir- karmaşalardan aldığını söyler. Örneğin, bir bebek, kendi muhtaçlık ve çaresizlik hisleri ile başa çıkmanın bir yolu olarak, kendini tüm güçlü (omnipotent) olarak görmektedir. Birincil narsisizm denilen bu evrede bebek kendisine verilen memeyi, sırf kendi istediği, hayal ettiği için, kendi düşünce yoluyla elde ettiğine inanır. Bu birincil tüm güçlülük yanılsaması, erken dönemde işlevsel ve sağlıklıdır. Bebek zamanla tüm güçlülük yanılsamasını bırakmak zorunda kalır ve giderek gerçeklik ilkesine yaklaşır. Arkaik dönemde düşüncenin tüm güçlülüğü sonucu ortaya çıkan sihrsel düşünceler (magical thinking) dediğimiz bu olgu, insanoğlu tarafından dış dünyaya büyücülük, sihir gibi şekillerde yansıtılmıştır. Tekinsizliği aşikârdır...

Düşüncenin tüm güçlülüğünden yola çıkarak bir başka ilkel inanışa gönderme yapar Freud: "O hâlde ölümler de yaşamayı sürdürür ve eski etkinliklerinin sahnesinde yeniden ortaya çıkarlar!" Canlanan nesnelere, hortlaklar, ruhlar aleminden gelip gidenler, perili evler... Yine çocuksu sihrsel düşüncenin etrafında, ölüme karşı yaşam dürtüsünün, gerçeklik ilkesine karşı haz ilkesinin galip geldiği, insanlığın ortak tekinsizleri...

Bir ölü niçin hortlar? Niçin bir ev perilidir? “Evin Bilinçdışı” isimli kitapta (Eiguer, 2004) perili ev mitinden bahsedilir. Pek çok filme, öyküye, efsaneye konu olmuş perili ev hikâyelerinde, hayaletler, o evi terk edememiş ölülerdir. Çünkü ya zamansız ya da şüpheli biçimlerde ölmüşlerdir veyahut arkalarında haksızlığa uğradıkları ya da utanç duydukları bir hikâye vardır. Kapılmamış bir hesap, geri dönülerek hâll edilmesi gereken bir mesele kalmıştır. Evlerini terk etmeyen hayaletler istedikleri onarım gerçekleşene kadar tekrar tekrar geri gelirler ve ev halkını rahatsız ederler. ‘Gömülen’ yani ‘bastırılan’ yaşantıların, tekrar tekrar geri döndüğü ve kişiyi rahat bırakmadığı durumlarda olduğu gibi...

Psikanaliz ve Tekinsiz

Bastırılanın geri dönüş yollarından biri, semptomdur. Psikanalizin ortaya çıkışı, semptomları yüzünden acı çeken histerik hastaların zamanında bastırdıkları -gerçek ya da düşlemsel- yaşantılarının, Freud’la yaptıkları konuşma seansları (talking cure) sırasında ortaya çıkarılmasına dayanır. Dolayısıyla, psikanaliz, en başından beri “gizli kalan”ın ortaya çıkarılması üzerinden çalışır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, psikanalitik sürecin kendisini başlı başına tekinsizlik duygularının eşlik ettiği bir süreç olarak görmek çok da yanlış olmasa gerek.

Psikanaliz odası, analizanın ruhsal dünyasına ev sahipliği yapar. Ev ve evde olmak da her zaman tekin değildir. Herkesin ruhsallığında, kilitli dolaplarda gizli kalmış, çekmecelerde saklı duran anılar, duygular ve düşümler, önceki kuşaklardan miras kalan sandıklarda bulunmayı bekleyenler vardır. Açılan her dolap, aralanan her sandıkla birlikte tekinsizlik ve yanı sıra merak duyguları da eve yayılır. Tuhaf tanıdıklık hissi psikanaliz yolculuğunda analizanın yanı başındadır ve kendini serbest çağrışım, duygulanımlar, sahnelemeler ve rüyalarda açık eder: ‘rüyamda aslında bildiğim bir yerdeyim, daha önce bulunmuşum, ama yolları hatırlamıyorum’. Bilinçdışına giden yollar tekinsizdir, ancak bir o kadar da merak uyandırıcı ve dinamiktir.

Psikanaliz en nihayetinde o güne dek ‘tekinsiz’ oldukları için şeytanlaştırılan, deli, akıl hastası denen kişilerin söyledikleri ve yaptıklarıyla neyi kastettiklerine yöneltilen bir meraktan doğmuştur (Erdem, 2019). Freud şöyle der: “Sara ve deliliğin tekinsiz etkisi de aynı köklere sahiptir. Alan dışı bir insan bu rahatsızlıklara baktığında...gizli güçlerin işlediğini görür ama aynı zamanda bulanık bir biçimde, kendi benliğinin uzak köşelerinde onların varlığından haberdardır.” Burada Freud her insanda yaşamının arkaik dönemlerinden aşına olduğu bir ‘psikotik çekirdek’ bulunduğunu ima etmektedir. Deliler, hepimizin zaman zaman varlığını sezdiğimiz, içeride bir yerde gömülü bu çekirdeği hatırlatırlar, bu yüzden tekinsizdirler. Ve şöyle devam eder,

“Aslında bu gizli güçleri açıklamakla ilgilenen psikanalizin tam da bu nedenle pek çok insana tekinsiz geldiğini işitmek beni şaşırtmaz.”

Somay (2003), adına ister bilim, ister din, ister mitoloji, istersek de hurafe ya da felsefe diyelim, insanlığın anlamlandırmaya yönelik tüm sistemli ya da yarı sistemli çabalarının tekinsiz ile başa çıkma, onu evcilleştirme ve tanıdıklaştırma gayreti olduğunu söylemiştir. Psikanaliz, bu karanlıkta kalmış gizli güçleri ve tekinsiz olanı söz ve simgeleştirme ile aydınlatmaya çalışır. Psikanaliz çerçevesi, hatırlanamayan, adlandırılmayan, henüz bilinmeyen veya korkuttuğu, acı verdiği için söze dökülemeyen yaşantıları kapsayabilecek, bu malzemenin emanet edilebileceği güvenilir bir alan oluşturur (Erdem, 2019). Tekinsizi odaya davet eder, onu tanımaya ve tanıdık yapmaya çalışır.

Kaynaklar

Eiguer, A. (2004). *Evin bilinçdışı* (N. T. Demiryontan, Çev.). İstanbul: Bağlam.

Erdem, N. (2019). İnsanın karanlığı ve Freud, 13 Nisan 2019, <http://bit.ly/2JIQWE1>

Freud, S. (1999). *Sanat ve edebiyat* (E. Kapkın ve A. T. Kapkın, Çev.). İstanbul: Payel.

Somay, B. (2003). *Tarihin bilinçdışı*. İstanbul: Metis.

SİSTEMİ MEŞRULAŞTIRMA KURAMI VE BELİRSİZLİK

Sercan Balım*

Heidegger'e göre insanlar bir nevi 'fırlatılmış' varlıklardır. Fırlatılmışlık tabiri, varlığa yönelik bir karmaşa hâline işaret etmektedir. Öyle ki fırlatılanlar, kendilerini, geldikleri yeri anlamlandırmaya çalışmakta ve fırlatılmalarından ötürü ilkin sahip olamadıkları kontrol duygusunu, iradelerini kazanmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla fırlatılanlar açısından bir belirsizlik hâli ve bununla bir şekilde baş edilmesi söz konusudur. Bu noktada belirsizlik kavramına kısaca değinmekte yarar vardır. Kişinin kendisine, dünyaya ve bu ikisi arasındaki ilişkiye dair algısında ortaya çıkan şüphe veya değişkenlik duygusu belirsizlik olarak tanımlanmaktadır (Van den Bos, 2009). Bu tanım özelinde belirli bir zeminin insanın altından kaydığı ya da kayabileceğine ilişkin bir algının varlığı görülebilir. Dolayısıyla belirsizlik, bu yapısından ötürü baş edilebilir hâle getirilmesi ya da azaltılması gereken bir tehdit

unsuru olarak ele alınabilir (Van den Bos, 2009). Genelde psikoloji, özelde sosyal psikoloji literatürü de buna dayanan birçok kuram ve kavramı barındırmaktadır. Kişinin, ölümlülüğünün yarattığı belirsizliği azaltmak amacıyla kültürel dünya görüşlerine sıkı sıkıya bağlandığı Dehşet Yönetimi Kuramı (Pyszczynski, Greenberg ve Solomon, 1999); insanların başlarına gelenleri hak ettiğini, hak ettiklerini de yaşadıklarına dair temel bir inanca karşılık gelen ve çeşitli yaşam olaylarının yaşattığı belirsizliği azaltıp kontrol algısı yaratan Adil Dünya İnancı (Lerner, 1980); insanların hem kendilerinin hem de diğerlerinin kim olduğunu ve davranışlarını netleştirerek belirsizliği azaltmak amacıyla gruplarla özdeşleşmesi (Hogg, 2000); herhangi bir konuda net olmayan belirsiz bir durum yerine belirli bir bilgiye sahip olma ihtiyacını belirten bilişsel kapalılık ihtiyacı (Webster ve Kruglanski, 1994) bahsi geçen kuram ya da kavramlardan bazılarıdır. Bu yazının devamında ele alınan 'sistemi meşrulaştırma kuramı' da belirsizliği yönetme işlevini sağlayan eğilime dikkat çekmektedir.

Toplumdaki haksızlıkların, eşitsizliklerin, bozuklukların apaçık gözümüze çarpması ve bunlara maruz kalan mağdurların bazı tutumları aklımıza birtakım sorular getirebilir. Mesela ülkemizde de örnekleri görüldüğü üzere kadın tecavüzlerinde ya da cinsel istismarlarında o durumun kurbanlarını neden suçlarız, hatta ve hatta

* Bursa Teknik Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Arş. Gör.

kurbanların kendisi bile kimi zaman neden kendilerini suçlarlar? Ya da Clark ve Clark'ın (1958) yapmış olduğu çalışmada neden Afrika kökenli Amerikalı siyah çocuklar kendilerine sunulan beyaz ve siyah tenli oyuncak bebeklerden beyaz oyuncak bebekleri daha çekici ve hoş bulmuşlardır? Veya dünyada en zengin %1'lik kesimin serveti geri kalan %99'un servetine eşitken (BBC Türkçe, 2016) yoksullar neden bu duruma ciddi bir tepki göstermez? Öyle ki, gelir eşitsizliğine yönelik bir çözüm niteliğinde görülebilecek İsviçre'de yapılan ve çalışan-çalışmayan tüm ülke vatandaşlarına aylık belirli bir maaş vermeyi içeren referandum, katılımçıların %75'inden fazlasının verdiği hayır oylarıyla reddedilmiştir (BBC Türkçe, 2016). Neden katılımçılar ülkedeki herkesin çıkarını gözeten bu öneriyi yüksek oranda reddetmişlerdir? Buna benzer soru ve örnekleri çoğaltmak hayli mümkündür.

Yukarıdaki sorular ve türevlerinden yola çıkan Jost ve Banaji (1994), insanların kendi çıkarlarına ters dahi olsa mevcut statükoyu kaçınılmaz ve adil olarak algılayıp onun devamlılığını sağlama eğilimine karşılık gelen sistemi meşrulaştırma eğilimine dikkat çekmişlerdir. Ego meşrulaştırma kişinin kendi çıkarlarına, grup meşrulaştırma ise kişinin ait olduğu grubun çıkarlarına hizmet etmesine rağmen, sistemi meşrulaştırma kişinin kendisinin ve grubunun çıkarına ters olabilmekte ve bu eşitsizliği yaratan sistemin sürmesine yol açmaktadır.

Dolayısıyla Jost ve Banaji (1994), kişilerin dış grup yanlılığı yaparak statüko lehine de davranabileceklerinin literatürde yeterince vurgulanmamasından ötürü sistemi meşrulaştırma kuramını ortaya atmışlardır. Yani, dezavantajlı grupların her zaman sistem yanlısı bir eğilim göstermediği, buna rağmen karşımıza birçok farklı bağlamda çıkan statüko yanlısı eğilimin literatürdeki kadar da göz ardı edilemeyeceği düşüncesinin bu kuramın oluşturulmasındaki başlıca neden olmasıdır. Kuramda bahsedilen sistem, sadece politik ya da ekonomik düzenlemeleri değil; aile, sosyal kurumlar, sosyal gruplar, doğa gibi kendiliğinden var olduğu düşünülen her şeyi kapsamaktadır (Jost ve Banaji, 1994).

Peki asıl soruya gelirse, sistemi meşrulaştırma eğilimi ne tür avantajlar sağlamaktadır ki insanlar olumsuz konularını sürdüren sistemi destekleyip sürdürme arzusu göstermektedirler? Üstelik dezavantajlı gruplar için sistemi meşrulaştırma, benlik değerlerinde azalma, nevroz ve depresyonda artma gibi olumsuz durumlarla da ilişkilidir (Jost ve Hunyady, 2005). Tüm bunlara rağmen mevcut sistem, avantajlı ve dezavantajlı gruplar için *belirsizliği azaltan oldukça önemli bir dayanak noktası* olarak görülmektedir. Sistemin meşrulaştırılması sosyal sistemin sabit, anlaşılabilir, öngörülebilir, anlamlı ve tutarlı bir hâlde algılanmasına hizmet ederek var olan adaletsizliklerle baş etmeyi kolaylaştırmaktadır (Jost ve Hunyady, 2002). Sistemi meşrulaştırmanın bu işlevini mümkün kılan, insanlar

nezdinde yerleşik sistemin liyakat temelli ilerlediği algısına (Jost ve Hunyady, 2002; Jost ve Hunyady, 2005; McCoy ve Major, 2007) değinmek yerinde olacaktır. Bu aralar ülke içinde de sıkça duyduğumuz liyakat, kişilerin sahip oldukları yetenekleri ölçüsünde sistem içerisinde belirli fırsatlara sahip olabileceğini işaret etmektedir. Yani biri, çok çalışıp başarılı olduğu takdirde belirli bir mesleğe, konuma, ekonomik koşula sahip olabilir. Görüldüğü üzere sisteme atfedilen bu anlayış, var olan eşitsizliklerin, çarpıklıkların sorumlusu olarak sistemi değil de tamamen kişinin kendi yeteneğini ve başarısını işaret etmektedir. Liyakat temelli anlayış çerçevesinde yoksul biri, içinde bulunduğu durumdan kendi sorumludur, sistemin kendine sunduğu sınırsız olanakları değerlendirip kendini geliştirememiş ve başarılı olamamıştır. Ya da kadınların erkeklerden daha düşük maaş almasının sorumlusu kadınların işlerinde gerekli nitelikleri yeterince gösterememeleridir. Dolayısıyla sistem, kişilerin belirli yolları geçtiği takdirde belirli amaçlara ulaşabileceğine dair bir güvence algısı yaratmakta ve bunun sonucunda kişilerin buldukları sosyal konumları kabul etmelerini sağlamaktadır. Böylece kişi, her ne kadar dezavantajlı bir konumda yer alsada sistemin sağladığı netlik, ileride kişinin konumunu değiştirebileceğine dair bir umudu da beraberinde getirmektedir (Jost ve Hunyady, 2002). Yani ipler daha çok kişinin elindedir.

Sistemi meşrulaştırmayla beraber belirsizliğin azalmasının kişilere sağladığı farklı yararlar da vardır. Dezavantajlı ve avantajlı gruplar arasında var olan eşitsizlik her bir grup için aşikârdır. Örneğin yazının başında değinilen en zengin %1'lik kesim, servetinin büyüklüğünün yanı sıra dünyada yoksullukla mücadele eden büyük bir kesim olduğunun; %99'luk kesim de hem kendi durumunun hem de kendilerinden kat kat fazla zengin insanların olduğunun farkındadır. Özellikle dezavantajlı gruplar için bu farkındalık kendileri adına mevcut olumsuz konumlarıyla sistemin net gerçekliği arasında çelişki yaratmaktadır (Jost, Banaji ve Nosek, 2004). Bahsi geçen çelişki, ortaya çıkardığı stresi azaltmak adına bir seçim yapma ihtiyacı doğurmaktadır. Bu noktada sistemi meşrulaştırma, insanların değişim sağlayamayacakları koşullara uyum sağlamalarını kolaylaştırmakta, ortaya çıkan çelişkiyi sistem lehine takınılan tutumla çözmektedir. Böylece dezavantajlı grupların ayrımcılığa uğradığına dair inançları da azalmakta, içinde buldukları olumsuz konumları hayatın olağan bir sonucu olarak görmeleri de buna eşlik etmektedir (Jost ve Hunyady, 2002). Jost, Pelham, Sheldon ve Sullivan'ın (2003) çalışmasında düşük gelirli Latinlerin yüksek gelirli Latinlere göre hükümetin herkesin yararına yönelik hareket ettiğini daha çok savunmaları ve düşük gelirli olmalarını hükümetin kendilerini göz önüne almayan ayrımcı politikalarına bağlamamaları bu duruma bir örnektir. Dezavantajlı grupların yanı sıra avantajlı gruplar için de sistemi meşrulaştırma stresle

baş etme işlevi görmektedir. Avantajlı grup üyelerinin toplum içindeki eşitsizliklere yönelik sorumluluğu, sistemin herkes için geçerli belirgin yapısından ötürü kendilerine atfetmeyerek bu sebepten ortaya çıkabilecek huzursuzluğun önünü almaları mümkün olmaktadır (Jost ve Hunyady, 2002).

Toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını düşünelim. Kadınların daha narin ve duygusal, erkeklerin ise daha aktif ve rasyonel olduğuna dair kalıpyargılar malum. Bu ve daha fazlası, kalıpyargıların toplumsal hayata etkisiyle kadınlar birçok alanda ayrımcılığa uğrayabilmektedir. Mesela aynı işi yapmalarına rağmen aynı ücreti almayan kadınlarla ilgili problem hâlen çözüme ulaşmış değildir. Bu noktada avantajlı konumda yer alan bazı erkeklerin bu eşitsizliği sorguladığını varsayalım. Böyle bir sorgulamanın huzursuzluk yaratması beklenebilir. Erkekler bu sorgulamayı zayıflatılması gereken erkek egemen bir anlayış yerine uygulamanın zaten her yerde aynı olduğu ve farklı seçeneklerin mümkün olmadığı şeklinde sistem yanlısı bir tavırla sonuçlandırırsa ortaya çıkan huzursuzluk sistemi meşrulaştırmanın belirsizliği azaltan yönüyle giderilmiş olacaktır.

Toparlamak gerekirse, sistemi meşrulaştırma eğilimi avantajlı ve dezavantajlı gruplar için, referans işlevi gö-reerek belirsizliği azaltan, net bir sistem tablosu sunmaktadır. Herkes için benzer şartların geçerli olduğu algısı, ayrımcılık algısının azalması ve huzursuzluğun

azalması getirileri o denli önemlidir ki tüm dezavantajlarına rağmen kişiler belirsizlik yerine kesinlik sunan sisteme sığınabilmektedir. Şimdiye kadar, sistemi meşrulaştırmanın getirilerinden belirsizliğin azalmasının önemi kuramsal arka planda incelenmiştir. Yaşantımız içinde ortaya çıkan sosyal belirsizliği ve bunun sonuçlarına ilişkin örnekleri sistemi meşrulaştırma kuramı ile incelemek yerinde olacaktır.

Hayatın içinde mevcut sistemi tehdit eden ve ileriye dair belirsizlik yaratan örneklerle karşılaşmak mümkündür. Amerika'da İkiz Kulelere 11 Eylül'de yapılan terör saldırısı bu örneklerden biridir. Saldırıyı bizzat yaşayıp saldırıdan yaralanarak sağ çıkan ya da saldırı noktasına yakın olan kişilerin saldırıdan nasıl etkilendiklerini incelemek isteyen Bonanno ve Jost (2006), kendi politik yönelimlerini demokrat ve bağımsız olarak tanımlayan kişilerin muhafazakârlaşabildiğini ortaya koymuştur. Bu noktada saldırının tetiklediği belirsizlik karşısında muhafazakarlığa dönüş, daha önce tam zıttı bir konumda yer alsalar da insanları aşına oldukları, bildikleri sistemin korunmasını esas alan bir politik yönelime sığınmaya itebilmiştir. Benzer bir sonuç, Madrid'de meydana gelen tren istasyonundaki terör saldırısı yıldönümünde insanlara terörü hatırlatıcı sorular sorularak yapılan çalışmada da ortaya çıkmıştır (Ulrich ve Cohrs, 2007). Terörü hatırlatıcı sorular sorulanlar, nötr sorular sorulanlara göre sistemi daha fazla meşrulaştırma eğilimi göstermişlerdir. Görüldüğü

üzere insanlar terör olaylarının yarattığı belirsizlikle başa çıkmak adına öncesinde destekçisi olsun olmasın, öngörülebilirliğin garantisi olarak gördükleri sistemin yanında yer alabilmektedirler.

Belirsizlik algısını ortaya çıkararak sistemi tehdit eden örneklerden bir diğeri de göçmenlerdir. Sistem yanlısı muhafazakâr kişiler için göçmenlerin ülkeye kabulü, tehlike arz etmektedir (Jost, Galser, Kruglanski ve Sulloway, 2003a; Jost ve ark., 2003b). Belirsizlikten kaçınması yüksek olan insanlar, belirsizliğin bir yaratıcısı olarak gördükleri göçmenlerin geldikleri ülkeye geri gitmelerini istemektedirler (Hofstede, 2001). Bu noktada çok yakın geçmişimize gidip dünyada kısa süre içinde meydana gelen radikal değişikliklerin izini sürmek konuyu daha da aydınlatılabilir. Suriye'deki savaşıla beraber ülkelerinden ayrılarak dünyanın farklı ülkelerine giden sığınmacıların karşılaştıkları kimi zaman ölümle sonuçlanan muameleler, insanlık adına oldukça üzücü bir tablo ortaya koymuştur. Avrupa Birliği üyelerinin çoğu Suriyeli sığınmacıların ülkelerine girmelerini engellemek adına adımlar atmış, bu yönde adım atmayan liderler de toplum desteğini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Almanya'da uzun bir süre sonra radikal sağın meclise girmesinde, Fransa'da radikal sağa verilen ciddi destekte, İtalya, Macaristan, Avusturya, Polonya gibi ülkelerde de aşırı sağcı anlayışların hükümeti devralmasında Suriyeli sığınmacılara karşı takındıkları sert tutum önemli bir faktör olmuştur. Şu

an karmakarışık bir hâl alan İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılışını amaçlayan Brexit sürecinde de göçmenler temel konulardan biri olmuştur. Brexit yanlıları, Avrupa Birliği'nden çıkıldığında artık kendi sınırlarını koruyarak göçmenlerin serbest bir şekilde ülkelerine giremeyeceğini ve ülke içindeki kaynakların ülkenin asıl sahiplerince kullanılacağını savunmuşlardır. Benzer bir argüman, Amerika Birleşik Devletleri'nin şimdiki başkanı Donald Trump tarafından da kullanılmıştır. Amerika'nın büyük bir göçmen sorunu olduğunu belirten Trump, göçmenlerin Meksika sınırından geçişini engellemek üzere sınıra büyük bir duvar inşa edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Dünyanın farklı noktalarında göçmenlerin sisteme yönelik bir tehdit olarak algılanmasının yarattığı çarpıcı değişiklikler, bu tür durumlarda ortaya çıkan belirsizliği yönetme çabaları paralelinde insanların mevcut sistemin devamlılığını savunmalarıyla sistemi meşrulaştırma perspektifinden okunabilir.

Sonuç Yerine

Pozitivist anlayış temelinde ilerleyen bir derste konu bilimin amaçlarına geldiyse insanın belirsizlikle arası pek iyi olmayan bir varlık olduğundan dem vurulur. Dolayısıyla bilinmezi bilinir kılmak amacıyla girişimlerde bulunarak çevreyi kontrol etme gayemiz, bilimin temel amaçları arasında gösterilir. Sosyal psikolojide yer alan çoğu kurama bakıldığında da insanlara benzer bir atfın

yapıldığı görülür. Belirsizliği azaltma amacının söz konusu olduğu bu kuramlardan biri olan sistemi meşrulaştırma kuramı, insanların kimi zaman kendi dezavantajlı konumlarının sürmesi pahasına mevcut sistemin sürdürülmesi eğiliminde olduğuna dikkat çekmektedir. Bu yazı kapsamında, sistemi meşrulaştırma eğilimi belirsizliği azaltma işlevi temelinde ele alınmıştır. Görüldüğü üzere kimi zaman sistemin ne denli olumlu ya da olumsuz bir yapısının olduğuna bakılmaksızın sadece var olması dahi insanlar için değerli bir dayanak oluşturabilir. Dolayısıyla sistemin var oluşu bile, devamlılığını sağlamak adına insanlar üzerinde büyük bir ikna gücüne sahip olabilmektedir.

Kaynaklar

Bonanno, G. A. ve Jost, J. T. (2006). Conservative shift among high-exposure survivors of the September 11th terrorist attacks. *Basic and Applied Social Psychology*, 28, 311-323.

Clark, K. B. ve Clark, M. P. (1958). Racial identification and preferences in Negro children. E. E. Maccoby, T. M. Newcomb ve E. Hartley (Ed.) *Readings in Social Psychology* içinde ss. 169-178. New York: Holt.

Dünyanın en zengin yüzde 1'lik kesiminin serveti yüzde 99'un toplamına eşit. (2016, 18 Ocak). BBC Türkçe News.

Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Hogg, M. A. (2000). Subjective uncertainty reduction through self-

categorization: A motivational theory of social identity processes. *European Review of Social Psychology*, 11(1), 223-255.

İsviçre'de herkese maaş önerisi referandumda reddedildi. (2016, 5 Haziran). BBC Türkçe News.

Jost, J. T. ve Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33(1), 1-27.

Jost, J. T., Banaji, M. R. ve Nosek, B. A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, 25, 881-919.

Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W. ve Sulloway, F. J. (2003a). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129 (3), 339- 375.

Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W. ve Sulloway, F. J. (2003b). Exceptions that prove the rule-Using a theory of motivated social cognition to account for ideological incongruities and political anomalies: Reply to Greenberg and Jonas (2003). *Psychological Bulletin*, 129, 383-393.

Jost, J. ve Hunyady, O. (2005). Antecedents and consequences of system-justifying ideologies. *Current Directions in Psychological Science*, 14(5), 260-265.

Jost, J., Pelham, B. W., Sheldon, O. ve Sullivan, B. N. (2003). Social inequality and the reduction of ideological dissonance on behalf of the system: Evidence of enhanced system justification among the disadvantaged. *European Journal of Social Psychology*, 33(1), 13-36.

Jost, J.T. ve Hunyady, O. (2002). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social Psychology*, 13, 111-153.

Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. New York: Plenum.

McCoy, S. K. ve Major, B. (2007). Priming meritocracy and the psychological justification of inequality. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43(3), 341-351.

Pyszczynski, T., Greenberg, J. ve Solomon, S. (1999). A dual-process model of defense against conscious and unconscious death-related thoughts: an extension of terror management theory. *Psychological Review*, 106(4), 835-845.

Ullrich, J. ve Cohrs, J. C. (2007). Terrorism salience increases system justification: Experimental evidence. *Social Justice Research*, 20(2), 117-139.

Van den Bos, K. (2009). The social psychology of uncertainty management and system justification. J. T. Jost, A. C. Kay ve H. Thorisdottir (Ed.) *Social and psychological bases of ideology and system justification* içinde 185-209. Oxford: Oxford University Press.

Webster, D. ve Kruglanski, A. W. (1994). Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1049-1062.

BELİRSİZLİK, KAYGI VE YARATICILIK Varoluş Üzerine Psikoantropolojik Deneme

S. Yetkin Işık*

Hayat, alt biyolojik düzeyin ötesine geçip tin düzeyine doğru geliştiğinde, tin de kültür düzeyine yükseldiğinde, bir iç çatışma ortaya çıkar. Kültür evriminin tamamını, bu çatışmanın belirmesi, çözüme ulaşması ve yeniden ortaya çıkması oluşturur. Zira hayatın yaratıcı hareketinin, hayata ifade ve gerçekleştirme formları sunan birtakım yapıtlar [Artefakt] ürettiği her yerde, buna kültür deriz: medeni kanunlar ve anayasalar, sanat eserleri, din, bilim, teknoloji vb. bunlara, hayatın kesintisiz akışını içlerine alıp ona form ve içerik, ufuk ve düzen kazandırır. Fakat hayat sürecinin bu ürünlerinin kendine özgü bir özelliği vardır: Ortaya çıktıkları andan itibaren, kendilerine ait sabit birer forma sahiptirler- hayatın hızlı ritminden, iniş

çıkışlarından, sürekli yenilenişinden, kesintisiz bölünmelerden ve yeniden birleşmelerden bağımsız formlardır bunlar. Bu formlar, hem kendilerinden uzaklaşan yaratıcı hayatı taşırlar, hem de bunu takiben içlerine dolan, ama bir süre sonra kuşatamaz oldukları hayatı... Onlara can vermiş tinsel dinamikten bir ölçüde ayrı ve bağımsız olduklarından, kendilerine özgü bir mantığa ve kanuna, bir anlama ve dirence sahiptirler. İlk oluşma anlarında hayatla uyumlu olabilirler; ama hayat kendi evrimini sürdürdükçe, bu formlar katılışip sabitleşmeye başlar, hayata yabancı, hatta düşman hâle gelirler (George Simmel, Modern Kültürde Çatışma, s. 55-56).

Dünyanın karanlık bir boşlukta asılı durması gibi düşünebilen insan da er geç kendisini boşlukta var etmek gibi bir zorunlulukla yüzleşir. Boşluk, belirsizlik, anlamsızlık insanı yaratıcı çözümler, göz kamaştırıcı simgesel mimari örnekleri ortaya koymaya iter. İnsanı (homo sapiensi) en yakın akrabası olan türlerden ayıran özelliğinin dil ve iletişim becerisi ve bu yetenek sayesinde zaman içinde geliştirdiği hayal etme, soyutlama, ortak anlamlar, yasalar üretebilme potansiyeli olduğu kabul edilmektedir. Dü-

* Bartın Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, Doç. Dr.

şünebilme, yani insan türünü diğer memelilerden ayıran en önemli niteliği, kendi türümüze *homo sapiens* (akıllı, zeki insan) sıfatını uygun görmemizin gerekçesi-yken insan beyni irrasyonelitenin, çılgınlıkların, korkuların, aptallıkların da kaynağıdır. Hayal edebilmek, kurgulayabilmek demek, var olana karşı(t) var olmayı düşünebilmek, arzulayabilmek ve inanabilmek demektir. İnsanı doğaya ve diğer türlere, giderek bazı insanları başkalarına üstün kılan kurgulama ve inanma becerisine dayalı gücün, ‘insanlık’ın yumuşak karnı olduğu da söylenebilir.

Düşünebilmek, hayal edebilmek kaçınılmaz olarak insanı doğal olmaktan çıkarır ve bizi ‘arada’¹ bir varlık kılar. İnsan daima ‘arada’ bir varlıktır. Olan ile olması istenen, hayvanlıkla ideal insanlık, çocuklukla olgunluk, değişim ve süreklilik, gerçekler ve yalanlar... Aradalık, aynı zamanda insanın daima oluş hâlinde olduğunu fark etmek, kesinlikten, mutlak doğrulardan yoksun olduğumuzu anlatan bir kavramdır. Dolayısıyla öz-bilinç kaygılı bilinçtir ve kaygı insan yaratıcılığının da asli kaynağıdır. Antropolog Edgar Morin, diğer hayvan-

lardan farklı olarak insanda kaygının ‘dolaysız tehlikeye den ziyade bilincin ortaya çıkışına ilişkin’ olduğunu söyler ve insanda kaygılı bilincin ölüm bilinciyle çakıştığını öne sürer. İnsan beyninin aşırı karmaşıklığının da kaygıyla bağlantılı olduğunu öne süren Morin’e göre, mitler, büyü ve dinler kaygıyı dengeleme çabasının ürünleridir. Kesinlik arayışı türümüzü dogmatik limanlara yöneltmiştir ve yöneltecektir (Morin, 2011, s. 124-25). Ne var ki, kesinlik arayışı tek insani tepki değildir. Büyü oranda gerçekliğin, olduğu hâliyle gerçekliğin reddini veya onun eğilip bükülerek yeni bir gerçeklik yaratılmasını ifade eden kültür, akışkanlığa karşı değişmez sabiteler, çeşitliliğe karşın homojen bütünlükler kurgulamayı içerir. İnsanın tarihi gerçeklerden kaçışın, gerçeklerle savaşın ve gerçekleri yalanlarla değiştirmenin tarihidir.

20. yüzyılın en çok tartışma yaratan antropologlarından biri olan Claude Lévi-Strauss, Anlamın ancak düzenlilik içinde (dilde olduğu gibi) ortaya çıkacağına dikkat çekerken, toplumların bir yandan düzenlilik peşindeyken bir yandan da hem entropi yarattığını söyler. Bilindiği gibi termodinamiğin ikinci yasası olarak bilinen

¹ Ara’f dalık-lar adlı eserinde aradalık hâlini şöyle tarif etmektedir Bilgin Saydam: İnsan için gelişimsel/ ilişkisel bağlamda iki olasılık vardır: Dünyayla (nesneyle) ayrışmamış birlik hâli ya da diğer uçta, dünyadan (nesneden) ayrışmış kopma hâli. Canlı sistemler, hele ki insan için, iki olasılık da fiiliyatta mutlak olarak mümkün değildir belki ama duygusal-bilişsel olarak kurgulanabilir. Nesneyle bir(lik) ve aynı olma arzusu, yutulma /boğulma –ile yok olma- korkusunu doğururken, kopma/yalıtılma olasılığı kaybolma –ve yok olma-dehşetini indükler. Borderline (sınır) örgütlenme bu iki kutup arasında biteviye sürüklenme ve kaçışların ördüğü bir yaşam

tarzıdır: Bu açıdan bakıldığında, aradalık ve aradalıktan çıkma yöntemlerinin örgütlenmesi olarak tüm kişilik yapılanmalarını ve tabii patolojilerini anlamada esas şemadır. İnsan aradalık-boşluğuna doğar ve sanki doldurabilmiş, üzerinde güvenle istirahat ve hareket edebileceği bir zemini oluşturabilmiş gibi görece bildik-öngörülebilen bir örüntü yaratır. [...] İronik bir ifade olacak muhakkak, ama insanlık-hâli’nin prototipi, aradalık hâlidir; çıplak aradalık hâli ise, sınır kişilik örgütlenmesini anırtır. (Saydam, 2017, s. 231).

entropi, bir sistemdeki düzensizlik/rastgelelik eğilimini ifade etmek için birçok alanda kullanılır. Antropolojik anlamda entropi eğilimiyle kast edilen insanlık tarihi boyunca dillerin, inançların ve benzeri kültürel öğelerin değişme, çeşitlenme ve çoğalma eğilimidir. Lévi-Strauss, modern/karmaşık toplumlar ile basit (yazısız/devletsiz) toplumlar arasındaki ayrımı entropi kavramına başvurarak açıklamaya çalışır. Ona göre yazısız toplumlarda entropi, yani düzensizleşme eğilimi en alt seviyededir. “Bize tarihi olmayan, durağan toplumlar gibi gelmelerinin nedeni budur” (Lévi-Strauss, 2013, s. 104-109). Zamanın geçişi, enerjinin durmaksızın devinim hâlinde oluşu gibi temel fiziki etkinlik sürekli değişimi ve düzensizleşme eğilimini evrenin bir yasası olarak önümüze koyarken, bu durumun düzenliliğe, tutarlılığa, kesinliğe, değişmezliğe ayarlı insan zihnini huzursuz ettiği açıktır. İnsanın kendisini dolaylı veya açık olarak ifade ettiği her yer ve zamanda (mitler, edebiyat, dinler) entropi eğilimi ile düzen arayışının çarpıştığını gözlemleyebiliriz. Canlı türlerin çeşitliliği bu sürekli evrimle açıklanabilirken, yeryüzündeki kültürel çeşitliliği yaratan temel insani öğenin düzen/anlam arayışı ile bu doğal gelişime karşı verilen savaş olduğunu söyleyebiliriz.

Daimi kaygılı varlıklar olmamıza yol açan belirsizliklerden birincisi ‘zaman bilinci’dir. Herakleitos’tan beri biliyoruz ki, zamanın akışı insan bilincini belirsizlikle, do-

layısıyla da kaygıyla yüzleştirir. Her söz, her eylem ancak bir kereliktir, zaman geriye çevrilemez. Bu gerçeği sorunsallaştırır. Zamanın yarattığı bir diğer belirsizlik, geçmişin bilinmezliğidir. Kim veya ne olduğumuzu ancak tamamlanmış hikâyeler bağlamında bilebiliriz. Bu nedenle geçmişini bilmediği zaman da insan onu kurgular, mitlerle, öykülerle bir geçmiş yaratır kendine. Öte yandan insan her zaman hem geçmişte hem bir parça gelecekte (tasarımlarda) yaşar. Anne karnından kopuşla başlayan hayat hep bir değişim ve kopuşlar serisidir: anne rahminden ayrılma, anne kucağından ayrılma, evden ayrılma, kentten ayrılma, okuldan ayrılma, arkadaşlardan, sevgiliden... Özetle psikologların tanımı haklıdır: Büyümek hep bir travmadır. Tek bir insan için olan şeyin insan türünün tarihi gelişimi için de söz konusu olduğu açıktır: Değişmeye karşı direnç ve fakat değişim ve krizlerin hep süre gelen diyalektiği... Sürekli değişimin tehdidi karşısında insanın en sağlam dayanağı elbette dildir. Sözcükler, kavramlar, kalıp sözler binlerce yıl boyunca, akışkan gerçekliğe karşı değişmezlik yanılmasıyla insanı yatıştırılmıştır. Sözcük, daha genel olarak dil, hayatın, gerçeğin, zamanın diyalektik doğasını, çatışmaları örtbas etmenin araçları olmuşlar, şeyler insana kendisiyle özdeş, her zaman aynı görünmüştür.

İkinci belirsizlik ve kaygı alanı olarak doğadan, doğamızdan kaynaklanan belirsizlikleri sayabiliriz: Hastalık korkusu, doğal afetler, gözle görünmeyen mikroskobik

canlılar, bitkiler, hayvanlar... Doğanın gözlerimizin önünde doğumu ve ölümü yeniden ve yeniden sahneyişi... Ölüm korkusuna karşılık insan ölümsüzlük arzusu temelinde kendisini teskin edici ölümsüz yaşamlar kurgulamıştır. Sadece dini düşüncede değil, dünyevi sınırlar içinde de (örneğin sanat eseri üretmek, çocuk yapmak, kitap yazmak vb.) ölümsüzlük arayışının ve inancının izleri görülür. Hatta düşünürler, kültür yaratan canlılar oluşumuzda ölümün ve ölümsüzlük arzusunun belirleyici bir etken olduğunu öne sürmüşlerdir.

Üçüncü bir belirsizlik duygusu, toplumsallaşmanın ileri aşamalarıyla, kentleşmeyle ilgili olabilir ve farklı dillerin, inançların, biçimlerin, huyların, özetle sonsuz çeşitliliğinin farkına varılmasıyla ortaya çıkar. Kutsal kitaplarda anlatılan ünlü Babil Kulesi inşasına dair öykü (bkz. Tevrat, Musa'nın Birinci Kitabı, Bap 11. 1-9), dillerin çeşitliliğine dair en eski "teori"lerden biridir. Bu öykü iki şekilde yorumlanabilmektedir: Birinci ve yaygın olan yorum, öykünün insanın herkesin birbirini anladığı bir dil cenneti özlemini dile getirdiği yönündedir. İkinci bir yorumda şöyle yapılabilir: Babil Kulesi anlatısı, bugün de tartışılan şu sorunu çok önceden tespit etmektedir: Dil mutlak olarak bir iletişim aracı değildir, anlaşmazlıkların ve çatışmaların nedeni de olabilir. (Düşünür Umberto Eco'nun (2009) *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı* adlı kitabında bir tarihini sunduğu gibi, yüz yıllar boyu, insan dil çeşitliliğinin üstesinden

gelebilmek için köken dile, yani Tanrı'nın diline ulaşabilmek, ya da her dilin birbirini anlamasına yarayacak kolay çeviri anahtarları geliştirmek, evrensel yapay bir dil inşa etmek gibi değişik çare arayışları içinde olmuştur.) O hâlde toplumlar arasında, kültürlerin, dillerin, inançların sürekli çeşitlenme eğilimi insani kaygıların bir başka kaçınılmaz/çözumsuz nedenidir ve insan bu çözumsuzlüğü yine simgesel düzlemde çözümlemektedir: Birbirini anlayan, ortak duygulara, ortak tarihe, ortak inançlara, dillere sahip, birbirini anlayan ve seven insanlardan oluşan topluluk! Kimlik adını verdiği kurgular, çeşitliliğin tehdidini sınıflandırma, kategorileştirme, giderek her sınıfa belli özellikler atfetme (stereotipleştirme) yoluyla aşmaya yarar. 'Biz' kurgusu, 'biz'lerin de zaman içinde çeşitleneceği, yeni 'biz' ve 'öteki'lerin ortaya çıkacağı, hayatın asli özelliğinin çeşitlenme/entropi olduğu gerçeğine karşı işleyen kaygılı bilinçtir ve çağımızda da yaşadığımız birçok çatışmanın kaynağıdır.

Son olarak yaşamın dördüncü bir belirsizlik yaratan unsurundan, her birimizin kendi bedensel ve tinsel varlığından söz edebiliriz. Ben daima bir oluş hâlinde, duyguların istikrarsız olduğu, başkalarının sözlerine, etkilerine açık olduğu sürece, kısaca bir makine bir robot olmadığı sürece kendi kendisine kefil olamaz. Değişebilir, iyiyken kötü ya da tam tersi olabilir. Bu gerçeğe karşılık, 'ben' kendisini yansıtacak bir ayna, aynalar

bulmalıdır ve aynadaki imgesinin değişmezliğine inanmalıdır. 'Ben kimim?' sorusu 'ben'i bir bağlama (bir öykü, bir tarih, soy bağı, bir yer, bir ideoloji vb.) yerleştirme ihtiyacını dile getirir. *Hiç kimse veya herhangi biri* olduğumuzun rahatsız edici gerçekliğini ne kadar şiddetli duyumsuyorsak, aynadaki imgelere o kadar sıkı sarılırız. Öte yandan kişinin kendisine karşı savaş vermesi, kendisinin bir hayvan olduğunun bilincine varıp, onu insan yapmak üzere eğitmeye koyulması, beceriler kazanması, başkalarının nazarında var olabilme yollarını araması da mümkündür.

* * *

İnsanın tarihi bir cümleye indirgenebilseydi, "doğanın dile dönüştürülmesi veya doğal olan her şeyin dilde yeni baştan yaratılmasıdır" diye özetleyebilirdik bu tarihi. Ama şüphesiz, önce logos (söz, düşünce) değil eylem vardı: Görmek, hayal etmek, yüzümüzü, ellerimizi, ayaklarımızı kullanarak yaptığımız jestler ve hareketler vardı. Tomasello'nun da (2017) ikna edici şekilde dikkat çektiği gibi, insanlar dilden önce jestlerle anlaşmış olmalıydı. Başka bir deyişle, beyni (büyük ihtimalle bir mutasyon veya mutasyonlar zinciri sonucunda) iletişimsel becerilerle donanmış olan *sapiens* atalarımız, doğayı ve birbirlerini görerek, zihinlerinde imgeler oluşturarak biyolojik sınırlılıklarından kurtulma yolunda ilk adımları attılar. Yazmayı ve okumayı, hatta konuşmayı

öğrenmeden önce insan, görüyor, gördüklerinden etkileniyor, muhtemelen gördükleri üzerinde düşünüyordu. Düşünme sürecinin yansıdığı eylemlerin günümüze kadar ulaşan izlerini yüzbinlerce yıl önce yaşamış atalarımızın bıraktığı eserlerden biliyoruz: En eski insan atalarımızın taş baltalar, deniz kabuklarından ve hayvan dişlerinden boncuklar yaptıklarını biliyoruz; çok daha sonraları mağara duvarlarına etkileyici hayvan figürleri çizdiler.

Görmek insan zihninde gerçekliğe dair imgeleri oluşturan en doğal, en kökensel edim olduğu için geçmişte olduğu gibi günümüzde de görmek ve bilmek çoğu zaman aynı veya yakın anlamda sözcükler olmuştur. El-lul'un da (2012) dikkat çektiği gibi, neyin gerçek olduğuna dair fikirlerimiz öncelikle görme duyumuzla ilgilidir. Bilimsel dilde de "görmek", "göstermek", "görülmetedir", "göreceli", "görünüşe göre" gibi ifadeler, insan bilincinde gerçeğe ancak gözle erişilebileceğimiz şeklindeki köklü kanaatin yansımalarıdır. İlk iletişimsel dişlaştırmaların jestler, el kol hareketleri olması muhtemeldir. Görsel öğrenmenin daha kolay, toplumsal uya-laşım açısından daha nesnel temeller sağlaması açısından, mağara resimlerinden, Göbeklitepe gibi merkezlerdeki devasa anıt taşlar üzerindeki simgelere, sonra da yazıya, insan bilişsel evriminin somuttan soyuta doğru ilerleyişini izleyebiliyoruz.

Ancak taşlar ve kil tabletler üzerindeki resimlerin ya-
zya, soyut harflere dönüşümü içinse binlerce yılın
daha geçmesi gerekti. Bilinen en eski yazıların ilk kent-
lerin, devletlerin, örgütlü-kurumsallaşmış dinin ve yazılı
hukukun da ortaya çıktığı Mezopotamya’da geliştiril-
miş olması elbette tesadüf değil. Tıpkı resim yazının
günümüzde kullandığımız alfabe sistemine dönüşme-
sinin tesadüf olmaması gibi... Başlangıçta resim yazı
kullanılırken yoğunlaşan nüfus, kentleşme, siyaset ve
ticaretin gerekleri, özetle daha fazla soyut düşünce ya-
zının da resimlerden (somuttan) soyuta (simgelere)
doğru evrilmesini gerektirdi. Başka bir deyişle toplum-
sal düzlemde ilişkilerin soyutlaşması (örneğin kent
kimliği veya kralın kutsallığı gibi inançların ortaya çıkışı
gibi) gibi bilgi-iletişim araçları da soyutlaştır. Bu süreci
Watson (2017) şöyle özetlemektedir:

İktisadi faaliyetler herkesin birbirini bildiği ve mülkiyetin
ortak olduğu geniş aile yapısının ötesine geçtiği anda
şahıs kimliği bir sorun ve gereklilik hâline geldi. Bazı
isimler, mesela “aslan kalbi” kolaydı. Ama “Tanrı’nın
Sevdiği” gibi soyut isimler nasıl resmedilecekti? Piktog-
raflar günümüzde kalp işaretinin (♡) “sevgi” anlamına
gelmesine benzer şekilde gelişecekti. Fakat böyle
olunca birden çok anlam, tek bir şeklin üzerinde toplar-
nır oldu: güneş (☀) “gün”, “parlak” ya da “beyaz” anla-
mına gelirken, yıldız (*) kullandığı bağlama göre
“tanrı” ya ad “gökyüzü” anlamı taşıyordu. Zihnin, mo-
dern dünyada kullandığımız tûmdengelim ve tûmeva-
rım süreçleri yerine analogiyle çalıştığı Babil’de “isim
doktrini” önemliydi. Hem Badilliler hem de Mısırlılar için
bir nesnenin ya da insanın ismi onun temel doğasıyla

uyumlu olmalıydı. Yani “iyi” bir isim, onu taşıyanı “iyi”
biri insan yapardı. Aynı nedenle insanlara, sokaklara
 (“Düşman onu ayakları altına alamazın”), kanallara,
surlara, ve şehir kapılarına (“Bel halt inşa etti, Bel halt
lütüfetti”) tanrıların adları veriliyordu. Bunların da öte-
sinde isimler, özellikle de tanrı isimleri söylenirken belli
bir ses tonu kullanılmaya başlandı. Bugün bile insanla-
rın yüksek sesle dua ederken farklı bir ses tonu kullandıklarına şahit olabiliriz (Watson, 2017, s. 126).

Böylece insan daha önce geliştirmiş olduğu sözlü ve
görsel temsillere (mitlere, resim ve heykellere) yazılı
eserleri de ekleyerek yabancılaşma yolunda daha hızla
ve büyük mesafeler almaya başladı. İnsanın dil ve sim-
gelerle kurduğu şey, var olan gerçekliğe karşı var olma-
yanların da yer aldığı yapay gerçeklikti. Geçmişte ve gü-
nümüzde yaşayan insanları en iyi biçimde bu simgeler
dünyasının şifrelerini çözümleyerek anlayabiliyoruz.
Çünkü bu kurgu-dünya insanın düşlerini, özlemlerini
yansıtmıştır ve yansıtmaktadır: Adalet, özgürlük, son-
suz yaşam gibi... İkinci olarak, bu dünya, gerçek dün-
yayı da değiştirme gücüne de sahiptir. Başka bir de-
yişle insanlar dili (en geniş anlamıyla dili) yarattı ve bu
dil de insanı... Doğa ve insan arasındaki dönüştürücü
diyalektikçe ek olarak, düşünen, hayal kuran ve yaratan
insanın kendi yarattıklarıyla arasındaki bu diyalektik
de insanı değiştirip dönüştürdü.

İnsan boşluğa kök salan, köklerinin boşlukta, yani be-
lirsizlikte olduğunu duyumsayan, bilen tek canlıdır.

Kuşkusuz bu yukarıda sözünü ettiğimiz bilişsel evrim/devrimin bir sonucudur. Yokluk (korkusu) ve varlık (tutkusu) arasındaki diyalektikten inanç çıkar. Gerçeklikle ilişki kurma biçimimiz görüntülerden kurgulara, somuttan soyuta doğru evrilirken, başlıca işlevi dış dünyadan alınan verileri düzenleyerek, sınıflandırarak kaydetmek olan, kaosun içindeki düzene karşı duyarlı olan insan beyni, gözün gördüğü dünyadan daha fazlasını kendisinin yaratması gerektiğini hızla idrak eder. Tarihinin bir noktasında görmeye ve bilmeye bağımlı insan zihni (gözlerimiz bağlanınca veya karanlıkta duyduğumuz tedirginlik, göremediğimiz için dünyanın bizim için bilinmez/belirsiz hâle gelişindendir) şunu fark eder: Bilinmezlikler, belirsizlikler (geçmişin ve geleceğin karanlığı) yaratıcı tahayyül gücü tarafından derhal doldurulup düzen ve anlamlılık duygusu temin edilmelidir (insan yaratıcı enerjisinin ve emeğinin önemli bir kısmı gerçeğe karşı, gerçekle başa çıkmak için harcanır; en başta da boşlukta olduğumuz gerçeğini örtbas etmek için) önce adlarla, sonra mecazlarla ve sonunda hikâyelerle doldurulur. Resimler, işaretler ve sözcükler hem inancın nesnelere (bilincin boşluğa tutunma araçları) hem de yeni gerçekliğin, inanılarak var kılınabilen insani gerçekliğin yaratıcılarıdır. İnsan dünyayı ad koyarak, yorumlayarak, hikâyeleştirerek düzenler ve nesnelere anlam giydirir. Saydam'ın (2015) dikkat çektiği gibi: Anlam düzendir; düzen uyumluluktur ve tamamlanmışlıktır. Öyküler anlamlandırırken düzenler. [...] Öyküm, uzam ve zaman içinde beni bir bütünsellik içinde

anlamlandırır, başka şeylerle de bağlar ki, o şeylerin de kendi öyküleri vardır.” (Saydam, 2015, s. 51). İnsan oluş açısından hikâyenin yeri ve anlamı üzerine düşünen Randall (2014) da başka Young'a başvurarak şu sözleri kaydeder:

Evren durağan bir olgu değildir; değişir ve evrimleşir, hâlâ oluşma sürecindedir... [biz] zaman içinde gerçekleşen bir yaratım eylemine tanık oluyoruz –ve aslında bu eyleme katılıyoruz... Evren, yalnızca yarım kalmış bir plan gibi sınırlı anlamda değil, şimdinin canlı bir gerçekliği olan bir yaratı gibi çok daha derin bir anlamda tamamlanmamıştır. Zamanla birlikte, sanatsal bir birlik ve bütünlüklü bir Biçim'in başyapıtı, anlamla iç içe geçerek biçimleniyor. Ama son satırlar yazılana kadar bu yapıtın nihai doğası görselleştirilemez, tam anlamı kavranamaz (Young, 1986, akt: Randall, 2014, s. 50).

Hayatı yeniden kurgulamanın, gerçekliği dille dönüştürmenin imkânını ve önemini erken fark eden düşünürlerden biri Platon'du. Platon, kendisinden önce kurgulanmış Homeros metinlerini, yani çağının geçerli hikâyelerini (hakikat temsillerini) sorguya çekerken, insanın trajik gerçekliğinden felsefe adıyla bildiğimiz söylemi geliştirdi. Var olanın, yani insanın içinde yaşadığı hikâyenin huzurunu sorularla bozarak belirsizliği hayata iade ederken kendisi de yeni kurgular yarattı. Ancak Platon'dan miras kalan ve ondan sonra asırlarca yeni düşünürler kuşaklarının birbirine aktardığı felsefi sorgulama yöntemi, insanı huzursuz etmeye ve hakikat arayışını sürdürmeye devam etti.

Modern bilinç, varoluşun zeminine kuşkuyu yerleştirdi. Hayatın akışı, enerjinin ve canlılığın sürekli deviniminin yarattığı belirsizliğe ek olarak insanın düşünerek evreni nesneleştirilmesi çabası, hakikati daha da akışkan ve belirsiz hâle getirdi. Tartışmak, düşünmek, soru sormak katılaşıp, taşlaşmış düşünceyi çözebilir. Bunun sezgisi (sıradan insanın kesinliğe, mutlak doğru olarak dogmalara bağımlı küçük insanın sezgisi) ve bilinci (sıradan insanın korkularından beslenen, güçlenen muktedirlerin stratejik aklı) düşünen, soru soran olgun insan ile ayaklarının altındaki kesinlik zemini yanılışmasının yarattığı huzur duygusundan, hakikatin kendisini onayladığını, kendisinin daimî haklılığı duygusunu (iflah olmaz çocukluk hâllerini) yitirmek istemeyen dogmatik insanı sık sık karşı karşıya getirir. ‘Ben kimim?’, ‘insan nedir?’ ‘adaletli bir toplum nasıl mümkün olabilir?’ sorularına bir çırpıda bulunan kestirme cevaplar, inançla berkitilmiş hikâyeleri dogmalara dönüştürür. Gerçekliğinden kuşku duyulmayan bir kurgunun içinde kendi varlıklarını anlamlı bir bütünün parçası kılan yalnız, küçük, kaygılı insan yavruları, bu bütünlük duygusu sayesinde, sonsuzluk, ölümsüzlük vaatlerinin de yardımıyla acımasız katillere dönüşebilir. “Büyük ve önemli” bir hikâyenin içinde küçük bir yer kapmak... İşte insanın kendi belirsizliğinin, varoluş sorunsalının yol açtığı zavallılık hâllerine bulabildiği çözüm! İnsanlık tarihinde büyük kaygılara yol açan ve insanların tam olarak vakıf olamadıkları durumların ertesinde korkunç kıyımların

meydana geldiği görülür: Avrupa’da 1300’lerde yaşanan büyük veba salgınından Yahudiler sorumlu tutulur ve kıyım uğrar. Ardı ardına gelen savaşların, yoksulluğun, adaletsizliklerin, hakikatin temsilcisi iddiasındaki Katolik Kilisesi’nin gücünü yitirisi karşısında duyulan kaygıların bedeli, cadı avlarında kadınlara ödetilir. Soğuk Savaş adı verilen yakın dönemlerde, var olan düzeni sorgulayan komünistler her türlü kötülüğün sebebi olarak takdim edilir ve kaygılı kalabalık için daha başka günah keçileri yaratılır. Küreselleşme olarak bilinen geç kapitalizm döneminde de belirsizlik ve kaygılar en üst düzeydedir. Göçmen karşıtı ırkçı/popülist politikacılara rağbetin artışı, dinci köktencilüğün yükselişi, her yerde toplumun en güçsüz kesimlerine (azınlıklara) yönelen şiddet (elbette başka bedeller: depresyon hapları tüketimi, obezite ve beslenmeye bağlı hastalıkların artışı, tüketim bağımlılığı) geç kapitalist toplumların ödediği bedellerdir.

Sonuçta insanlık, zamane ve gelecek hakkındaki hissiyatımız, büyük hayranlıklar ve hayal kırıklıklarının ürktücü birlikteliğidir: Endüstri 4 - insanlık 0!

Kaynaklar

Ellul, J. (2012). *Sözün düşüşü* (3. Baskı). (H. Arslan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Levi-Strauss, C. (2013). *İrk, tarih ve kültür (altıncı bsm)*. (H. Bayrı ve Diğ., Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Morin, E. (2011). Morin, E. (2011). *Yitik paradigma insan doğası*, (D. Çetinkasap, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Saydam, B. (2015). Psikomitoloji: 'Ara-Da-Lığın' bir karmaşa olarak inşası, *Doğu Batı*, 71, 81-92.

Saydam, B. (2017). *Ara(f)dalıklar: insanın hâlleri ve eylemleri: Psikomitolojik çözümleme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Simmel, G. (2013). *Modern kültürde çatışma*. (T. Bora ve diğ., Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tomasello, M. (2017). *İnsan iletişiminin kökenleri*. (G. Koca, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Watson, P. (2017). *Fikirler tarihi ateşten Freud'a*. (K. Atakay ve diğ., Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ALEVİLİĞİ TANIMLAMAK, BELİRSİZLİK VE 2000'Lİ YILLAR ÜZERİNE

Sercan Karlıdağ*

Alevilik farklı aktörler ve öznelerce sıklıkla belirsiz bir olgu olarak ele alınabiliyor. Bu yazıda en genel ölçekte sosyal bilimsel ve sosyo-politik bir pratik olarak tanımlama teşebbüsü, modernite ve kentleşmenin Alevilik üzerindeki etkisi, Alevi açılımı olarak ifade edilen Alevi Çalıştayları ve Alevilik temsillerine dair sosyal psikolojik niteliksel bir araştırmaya ilişkin değiniler yaparak Alevilik deyince peşi sıra beliren 'belirsizliği' sorunsallaştırmayı deneyeceğim. Belirsizliğin kaynağı nedir ve belirsizliği aşmanın yolları var mı, soruları temel gündem olacak.

'Efradını Cami, Ağyarını Mâni' Bir Alevilik Tanımı?

Sosyal bilim disiplinleri içerisinde söz üreten kimselelerin bir olgu ve kavramı tanımlamadaki yaklaşımlarının, sıklıkla, getirilen tanım teşebbüslerinin genelgeçer olmayışına ve çok-çeşitliliğine işaret ederek o olgu ve/ya

kavramı tanımlamanın karmaşık, tartışmalı ve güç olduğunu söylemek biçiminde olduğunu gözlüyorum. Kendi payıma basit bir gözlem bu. Bu gözlemi, doğa bilimlerinin epistemolojisinden farklı olarak sosyal bilimlerin, esasında 'belirsizin bilimleri' olduğunu ifade eden yazarlara referansla anlamlandırabiliriz.¹ İnsan ve topluma dair olgu ve kavramlar, doğa/fizik yasaları gibi nomotetik bir yolla kavranabilir değiller. Kaldı ki doğa bilimleri içinde de bilimsel bilginin neliğine dair paradigmatik kopuşlar, kesinlik ve stabilite arz eden yaklaşımlara eleştirel konum alıyor.

Bu girizgâhı derinleştirmeden Alevilik nosyonunun sosyal bilimcilerce tanımlanması meselesine geleceğim. Alevilik bir biçimde farklı sosyal bilim disiplinlerinin gündeminde olabiliyor. (Ve, sosyal bilim disiplinleri dışında, pekâlâ STK ve aktivistlerin, hukukun, medyanın ve siyasetin de.) Tarihçiler, sosyologlar, siyaset bilimciler ve diğerlerinin kendi disiplinleri içinde söz üretirken, Aleviliği tanımlayarak ve tarifleyerek işe başlaması oldukça anlaşılır. Modernizmin çıktısı pozitivistik sosyal bilim anlayışının tanımlama ve sınıflandırma yoluyla 'anlaşılır kılma' arzusu, tam da bu noktada esasında bir 'düzenleme ödevine' karşılık gelmektedir. Tanımlamak, Zygmunt Bauman'ın bize öğrettiği üzere,

* Altınbaş Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Arş. Gör.

¹ Bkz., Abraham Moles, 2012, *Belirsizin Bilimleri*, (Çev. N. Bilgin), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

düzen istenciyle ilgili.² Peki, sosyal bilimciler bu (modern) ödevi yapmak zorunda mı?

Alevilik İslamiyet içi bir mezhep midir, değil midir; Alevilik özbeöz Türklük müdür, değil midir; Alevilik gerçek bir Anadolu İslamiyet formu mudur, değil midir; Alevilik Anadolu'da filizlenmiş erken bir sosyalizan ya da anarşizan görüş müdür, değil midir soruları esasında her defasında bir adrese yönlendiriyor muhataplarını. O adresler ise, makbul Aleviliğin ne ve nasıl 'olması gerektiğini' imliyor.³ Yani, Aleviliği tanımlamak masum bir girişim değil, çoğu zaman şekillendirme arzusu taşıyan politik bir edim. Seçil Aslan'ın da dediği gibi, "her tanım kendi mikro iktidarını yaratmaktadır."⁴ Peki ama, tanımlama pratiğinin politik bir vasfı olduğunu aklımızdan çıkarmayarak, sosyal bilimler içinde Aleviliği "anlamak ve anlatmanın" yollarını bulamaz mıyız?

En hummalı konu 'teolojik indirgemeye tabi tutma meselesi' gibi görünüyor. Alevilik dinselliği, ibadet pratikleri ve inanç muhtevasıyla kaçınılmaz olarak teolojik bir kategoride anlam kazansa da⁵ onun politik, felsefi/teozofik, sosyo-kültürel ve sosyalizasyona dayalı olarak ailevi içerimleri olduğunu görmezden gelmemek

gerekiyor. Teolojik açıdan ise, sıkça başvurulan birtakım kavramlar var.⁶ En önemli ikisi 'senkretizm' ve 'heterodoksi' terimleri. Senkretizm, birden fazla inanç, dinsel görüş ve geleneğin bir aradalığı ve etkileşimi ile oluşan özgün sentezleri ifade ederken; heterodoksi, rasyonalitenin çizdiği sınırların ötesinde çokluğun birliğini, ortodoksiden farklı bir tanrı ve evren tasarımını, ölüm ve zamana ilişkin farklılaşan tasavvurları, içkin kutsallık anlayışını kapsayan bir kavramsallaştırmadır. "Alevilik bir inançtır," tarifine başvurduğumuzda, bu kavramlar inanç niteliklerini ele almada kullanışlı gibi görünüyor.

Ortodoks, geleneksel, anaakım bir perspektifle zaman ve mekânı dondurarak bir tanıma hapsetmemenin önemini kavrayarak Aleviliği anlama ve anlatma yolunu tercih edebiliriz. Emik yönelimle yerel bağlam(lar)ı anlayabilmek bu noktada önem arz ediyor. Sözgelimi yer kimliği ile karakterize Dersim Aleviliği ve Sivas Aleviliğini karşılıklı değerlendirmek gerekir. Alevilik, (Arapça, Kürtçe, Türkçe, Zazaca olmak üzere) farklı anadilleri konuşan, farklı etnik ve coğrafi aidiyetlerdeki insanlar

² Zygmunt Bauman, 2003, *Modernlik ve Müphemlik*, (Çev. İ. Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

³ Ayrıca bkz., Ayhan Yalçınkaya, 2005, *Pas: Foucault'tan Agamben'e Sivilleşmiş İktidar ve Gelenek*, Ankara: Phoenix Yayınevi.

⁴ Seçil Aslan, 2015, İktidarın Sınırlarında Aleviliği Anla(t)mak, *Birikim* (309-310), 70-79.

⁵ İmran Gürtaş ve Yalçın Çakmak, 2015, Giriş, (Der. İ. Gürtaş, ve G. Çakmak), *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik* içinde (ss. 33-40). İstanbul: İletişim Yayınları.

⁶ Caner Işık, 2010, Alevilik-Bektaşilik araştırmalarında yeni metodolojik olanaklar. *Hacı Bektaş Veli: Güneşte Zerresinden, Deryada Katresinden* içinde (ss. 197-221). Ankara: Dipnot Yayınları.

için bir ortak payda.⁷ Bu -fazlasıyla- basit değerlendirmeye, Aleviliği anlamadaki belki en mühim noktalarından birine gönderiyor. Tam da bu yüzden Aleviliğin içindeki bir noktaya yönelip, örneğin sıkça yapıldığı üzere, tarihsel bir köken arayışına soyunulduğunda, ister istemez bir başka noktası açıkta kalabiliyor. Yani, eski bir deyimle ‘efradını cami, ağyarını mâni’ tanım teşebbüslerinden sakınmak gerekiyor. Böyle bir çaba Aleviliği tahrif ettiği gibi, aynı zamanda namümkün de bir çaba. Kesin tanımlar yapma arzusundan caymak, Aleviliği anlamak ve anlatmak için en güzel yol olabilir.

Şu durumda daha ziyade ‘yapılmaması gerekenleri’ konuşarak Aleviliği anlama ve anlatma yolları aradık. Yapılacak bir yol olarak da şu gözüküyor: Aleviliği ‘sözün dünyasından içeri girerek’ anlamak mümkün olabilir. Bu konuyu Ayhan Yalçinkaya layığıyla irdeliyor.⁸ Aleviliği anlamada Alevi deyişleri, gülbangları, nefesleri ve genel olarak sözlü kültür mirası bir başvuru kaynağı olabilir; fakat değişmez/donuk olarak görülmemesi kaydıyla. Alevilik kendine has referans çerçevesi, repertuarı ve Alevi kolektif belleğiyle zengin bir içeriğe sahip görünüyor.

Ve, Aleviliği, kimlik olarak paylaşan insanlara, Alevilere ve kolektif özne olarak Alevi toplumsal hareketine referansla anlama ve anlatmak da bir yol olarak gözüküyor. Aleviler, geçmişte ve aktüelde toplumsal statü hiyerarşisinde ve gruplar arası güç ilişkilerinde dezavantajlı ve ezilen bir toplumsal kesim olarak Aleviliğin sosyal özneleri. Dolayısıyla, anlamak ve anlatmak için Aleviliği paylaşan özneler ile sahici bir temas kurmak önemli. Bu nokta ise, sosyal bilimcilerin kendilerini etik/politik bir sorumluluk bilinci ile var etmesi açısından, felsefik bir dilemma olan olgu-değer ilişkisi ile anlam kazanıyor.

Uyanışa Karşı Açılım: Muktedirin Gözünden Alevilik

20. yüzyılın son çeyreğinde kamusal alanda artan görünürlük ve Alevilerin kimliklerini yeniden keşif süreci literatürde Alevi Uyanışı olarak isimlendiriliyor. 1989 Hamburg manifestosu, ülkede büyük kentlere olan iç göçler ve Avrupa ülkelerine olan dış göçler, siyasal İslamın etkililiğini göstermesi, Kürt Hareketi’nin konusu, Alevilerin sol siyasal yönelimlerdeki dönüşümler gibi pek çok konu ‘Alevi Uyanışı’nı hazırlayan gelişme ve olgular olarak yazarlarca ele alınabiliyor.⁹

⁷ Ayrıca bkz. Suavi Aydın, 2015, Sunuş: Bir Etno-dinsel Kimlik Olarak Alevilik, (Der. Y. Çakmak ve İ. Gürtaş) *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşılık* içinde (ss. 11-32), İstanbul: İletişim Yayınları.

⁸ Yalçinkaya, a.g.e., ss. 39-40.

⁹ Tahire Erman ve Aykan Erdemir, 2006, *Aleviler ve Topluma Eklenme Sorunsalı*, (Der. A. Kaya ve T. Tarhanlı) *Türkiye’de Çoğunluk*

ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları (2. b) içinde (ss. 127-144), İstanbul: TESEV Yayınları.

Martin van Bruinessen, 2011, *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1999).

Şu var ki, 2000’li yıllar Türkiye’nin siyasi atmosferinde Aleviler için kritik önem arz eden bir gelişmeye sahne oldu: Alevi Çalıştayları/Açılımı. Haziran 2009 ve Ocak 2010 periyodunda, yedi çalıştay ve (Alevi dedeleri, Sivas-Madımak Katliamı’nda yaşamını yitirenlerin yakınları ve STK temsilcileri olmak üzere) üç toplantı düzenlendi ve sürecin bitiminden sonra, Alevi Çalıştayları Nihai Raporu ilan edildi.¹⁰

Bu rapora bu metinde yer vermeyi, siyasal iktidarın Aleviliğe bakışını somutlar nitelikte oluşu dolayısıyla değerli görüyorum. Raporda Alevilik, “baskın özelliği Hz. Muhammed ve ailesine, özellikle de Hz. Ali ve soyuna derin bir sevgi ve saygıyla bağlı olan ve Sünni olmayan Anadolu Müslümanlarının yol, adâp ve erkânlarını ifade etmektedir” biçiminde tanımlanmıştır.¹¹

Pınar Ecevitoglu’nun bu tanım teşebbüsüne eleştirel yaklaşımla kaleme aldığı “Aleviliğin Tanımlanmasının Dayanılmaz Siyasal Cazibesi” başlıklı makalesindeki¹² şu pasajı alıntılmalıyım:

Raporda yer alan bu tanım, Aleviliği Ali sevgisine indirgeyen ve Ali kültürünün Alevilik içindeki özgül anlamına eğilmekten özenle kaç-

nan bir zihniyetin bütün çelişkilerini açık etmektedir. Buna göre, Aleviliğin Ehl-i Beyt’e bağlılık ve Sünni olmamak gibi iki tanımlayıcı unsuru bulunmaktadır. Bilindiği gibi, Ehl-i Beyt ve Ali kültürünü içeren ve Sünni olmayan Müslüman toplulukların genel adı Şia’dır. Ancak Alevilerin Şia’dan farklı bir topluluk olduklarını bizatihi rapor teslim etmektedir. Aleviler raporda Sünni de sayılmadıklarına göre, sorulması gereken soru, raporda geçen tanımda Alevilerin ve Aleviliğin farklılığını açıklayan unsurun, yani asıl tanımlayıcı unsurun ne olduğudur. Ehl-i Beyt’e derin sevgi ve bağlılık, yukarıda da işaret edildiği gibi, Ali ve Ehl-i Beyt kültürünün Aleviler açısından anlamını ortaya koymaktan uzak, genel bir ifadedir. Bu genelliği ölçüsünde Ehl-i Beyt’e bağlılık, Sünni ortodoksinin de kendisi için hiçbir zaman açıkça reddetmediği bir özelliktir. Tam da bu nedenle Ali sevgisi ve Ehl-i Beyt’e bağlılık vurgusu, yine yukarıda değinildiği gibi, Alevilerin farklılığını müphemleştirmenin bir aracı olarak ileri sürülmektedir (ss. 139-140).

¹⁰ Pınar Ecevitoglu, 2018, Alevi Açılımının Gölgesinde Türkiye’de Alevi Olmak, (Der. Ü. Doğanay) *Ayrımcılığın Yüzleri* içinde, Ankara: Kapasite Geliştirme Derneği.

¹¹ AÇNR, 2010, Alevi Çalıştayları Nihai Rapor, Ankara: T.C. Devlet Bakanlığı, s. 39 (<http://bit.ly/2LJnyG>).

¹² Pınar Ecevitoglu, 2011, Aleviliği tanımlamanın dayanılmaz siyasal cazibesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(3), 137-156.

Çalıştay/açılım sürecinde Alevi örgütlerinin de toplantı için hazırladığı bir rapor bulunuyor.¹³ Çalıştaylar dahilindeki Alevi Örgütleri Toplantısı'na sunulmak üzere, Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı (HBVAKV) ve Alevi Kültür Dernekleri (AKD) tarafından kaleme alınmıştır. Raporda peşinen Alevi sorununun 'Aleviliğin tanımlanma sorunu', 'Aleviliğin belirsizliği' gibi teolojik indirgemeler ve sınıflandırmalar biçiminde gündemleştirilmesi eleştirilmektedir ve bir 'diyalog' beklentisi sunulmaktadır. Örneğin, Arap Alevilerinin dışta tutulması noktasında sürecin 'kapsayıcılığı' da eleştirilmektedir. Bunun yanında, istem ve talepler olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kapatılması, zorunlu din derslerinin kaldırılması, cemevlerine ibadethane statüsü verilmesi, ayrımcılık yasakları, Madımak Otel'i'nin utanç müzesine dönüştürülmesi talepleri vd. 'temel siyasal-hukuksal sorunlar' ve özerk başlıklar hâlinde raporlaştırılmıştır.

İnsan hakları temelindeki bu talepler çalıştay süreçlerinde karşılık bulmadı. Ecevitöğlü'nun ifadesiyle, sözelimi cemevlerine yasal statü isteminden önce cem'in sorgulandığı bir açılım, başlı başına Aleviliği müphemleştirme açılımı olarak kalakaldı. Özetle, bir tanınma süreci gibi görünürken tanımlanma süreciyle son bulan

bir süreç nihayete erdi. Muktedirin gözünde Alevilik de Aleviler de tanımlanmaya muhtaç gözükmekte, toplumsal gerçeklik açısından Alevilerin maruz kaldıkları sorunlar hasıraltı edilmekte, tanımlama pratiği ile makbul bir Alevi kimliği ve kolektif belleğinin inşası arzu edilmektedir.¹⁴

Alevilerin Gözünden Alevilik ve Kent Hayatı

2016 yılında, Prof. Melek Göregenli'nin danışmanlığında lisans bitirme çalışması gerçekleştirdim. Niteliksel metodolojik yaklaşımla bir sosyal psikoloji¹⁵ araştırmasıydı. İzmir ve İstanbul'da yaşayan farklı yaşlarda ve farklı etnik aidiyetlerde 39 Alevi katılımcıya ulaştık ve onlarla yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirdik. Sorularımızdan birisi, "Alevilik sizce ne demek, anlamak isteyen birine Aleviliği nasıl ifade edersiniz?" idi. Bu soru ile, Aleviliğe 'tanım' biçme ve saptama hegemonik yaklaşımının aksine, (derinlemesine mülakat özelinde) niteliksel yöntemin avantajıyla Aleviliği sohbetleştirmeyi ve katılımcıların öznel anlam ve değer dünyasını açığa çıkarmayı hedefledik. Bunun, sözelimi bir anket formunda sunulacak olan "Alevilik'dır." cümlesine karşılık katılımcıların likert-tipi tutum ölçeklerinde işaretlemeler yapmasından hayli

¹³ AKD ve HBVAKV, 2009, Alevi Çalıştayı Birinci Etap Alevi Örgütleri ve Temsilcileri Toplantısı Değerlendirme, Öneri ve İstem Raporu, Ankara (<http://bit.ly/2LviucG>).

¹⁴ Ayrıca bkz., Ecevitöğlü, 2018, a.g.e.

¹⁵ Sosyal Psikoloji disiplini dahilindeki bu çalışmada "Sosyal Temsiller Ekolü", çalışmanın kuramsal zeminini oluşturmuştur: Bkz., Caroline Howarth, 2006, A social representation is not a quiet thing: Exploring the critical potential of social representations Theory, *British Journal of Social Psychology*, 45(1), 65-86.

önemli bir farkı var: Alevilik ve Aleviler, basit bir inceleme nesnesi değil, çalışma konusunun öznesi olabilmekte.

Soruya verilen yanıtların içerik analizinde beş temel kategori açığa çıktı. Bunları, frekansları açısından, söylem hacmini gözeterek aktaracağım. Kategori-içi alt boyutları (makale formatlarındaki gibi) formel bir anlatımla listelemek yerine, yoruma dayalı metinleştirerek sunmayı istiyorum.

i. İlk temsil kategorisi *İnanç/Değerler/Teozofi/Felsefe Bütünlüğünde Alevilik*. Bir inanç olarak Alevilik temsilinde açığa çıkanlar Alevilik dini pratikleri ve ritüelleri, (Hz.) Ali başta olmak üzere inancı biçimlendiren bellek şahsiyetleri (Pir Sultan, Hacı Bektaş, vd.) ve Aleviliğin İslamiyet ve İslamiyet-dışı inanç ve dini geleneklerle (Şamanizm, Maniheizm, vd.) etkileşimini ve sentezini anlatan söylem ifadeleri. Değerler olarak Alevilik temsil kümesi ise, her şeyden önce “insan merkezliliğe” ve canlıları sevmek gibi iyiliksever/evrensel değer önceliklerine gönderen ifadelerden oluşuyor. Teozofi olarak Alevilik ‘insan-ı kâmil olmak’; felsefe olarak Alevilik ise, vahdetivücut ve enelhak gibi içerimlere sahip.

Dediğim gibi, kategori içinde de giderek azalan ifade sıklığına göre, ilkin en çok söylenen ile başlıyorum. Burada, bu dörtlü ayrım bir izolasyon değil, birbirini besleyen, birbirini var eden temsillere karşılık geliyor. Yani

bir bütünlüğe. Bu da heterodoks anlam dünyasıyla uyumlu bir durum.

İlginç bulunabilecek olan şeyse şu: Aleviler, Aleviliğe dair söz ürettiklerinde kendileri cem ayinine hiç katılmamış da olsalar, “Alevilikte cem vardır, semah vardır,” diyorlar. Pekâlâ, bunun peşi sıra bu ibadet pratiğinin değer-teozofi-felsefe arka planını ve doğurgularını anlatanlar olduğu gibi, salt birine ait değerlendirme yapanlar da olabilmekte. Başka bir deyişle, şöyle ifade edebilirim bu durumu: “Alevilikte ritüeller var ve bu ritüeller ‘canlıları sevmek gibi’ değerleri aşılır. Bu ritüel ve değer sahipliği ise teozofik ve felsefik bir anlayışın çıktısıdır,” yorumunda olduğu üzere harmoniyi gözetmek Aleviliğe dair bir konum alışken; “Hayır, ibadeti, felsefenden önce, Alevilik en başta insan olmaktır,” yorumunda olduğu gibi özgül ağırlığı olanı öne çıkarmaya dönük bir konum alış da var. Öyle ya da böyle bu dört temsil kümesi, birbirini dışlamayıp geçişkenlik arz etmektedir.

Tüm bunlar ilk temsil kategorisiydi. Devam ediyorum.

ii. Aleviliğin -Alevilerce- sosyal temsillerinde ikinci kategori ise *Paylaşılan Bir Grup Kimliği Olarak Sosyal Hayatın İçinde Alevilik*. Bu temsil kategorisindeki söylemsel ortaklaşmalardan ilki, Aleviliğin sosyal hayat için normatif bir zemin sağladığına yöneliktir: “Alevilik, hayatı şekillendiren bir şey.” Bir diğeri ise, aktüel ve tarih-

sel mağduriyetler, asimilasyon ve ayrımcılığın odağında yer almasıyla Aleviliğin dezavantajlı/ezilen grup kimliği olduğunu işaret eden temsil kategorisi. Bu iki kategorinin yanında, 'ancak deneyimlenebilir' bir olgu olduğuna, soydan-atadan gelen bir kimlik olduğuna gönderen temsiller de söz konusu.

iii. Üçüncü kategori *Diğeri Tasavvurunda Alevilik.*

Sünni-İslam anlayışından farklılaştırma, genel olarak semavi dinlerden farklılaştırma ve etnik indirgemeler bu kategorinin içindeki temsillerin içeriğini oluşturmuştur.

iv. Dördüncü kategori ise, *Heterojen Niteliği ile Alevilik.*

Alevilik içi ve/ya Alevilikler arası karşılaştırmalar üzerinden söylemler Aleviliği anlatmada başlı başına bir yol olarak açığa çıkmıştır.

v. Son temsil kategorisi ise, *Kavram Olarak Alevilik.*

Burada, kavramsal düzeyde bir ilgi söz konusu. Aleviliğin karmaşık olarak nitelendirilmesi; Alevilik için bir 'yaşam biçimi', 'mezhep' gibi nokta atışı değerlendirmeler yapılması; "Alevilik 'Ali evi'nden gelir," gibi söylem örnekleri nezdinde farklılaşan bir içeriği var bu temsil kümesinin.

Alevi katılımcıların tamamı, Aleviliğe dair bu temsillerin tümüne vakıf değil. Ama katılımcıların tamamı, Alevilik üzerine farklı açılardan söz üretmiştir. Bu araştırmada

Aleviler için Aleviliğin meçhul, muamma, müphem olmadığını gördük diyebiliriz. Şu var ki, bizim gerçekleştirdiğimiz niteliksel sosyal psikoloji araştırması 2000'li yıllarda, Alevilerin gözünden Aleviliğin bir fotoğrafı. Başka mümkün pek çok pozdan yalnızca bir tanesi. Ve, iki büyük kentte yaşayan 39 Alevi katılımcının girdiği bir fotoğraf karesi.

Pınar Ecevitoglu, 80 ve 90'lı yılları aşmış 2000'li yıllara vardığımızda, bu sürecin de artık Alevilik deneyimi için özgül bir nitelik taşıdığını savunuyor (burada alıntılanmış iki yazısında da). Günümüz kent hayatında Aleviliğin, Aleviler için dışarılıklı bir deneyim hâlini aldığını söylüyor Ecevitoglu. Modernleşme ve kentleşme ile beraber (o'nun ifadesiyle içine doğulan bir deneyim olmaktan çıkan) *Alevilik* ile (kentli) *Aleviler* arasındaki mesafe giderek açılmıştır.

Bu durumu, erozyona uğramış Alevi toplumsal kurumlarını odağa olarak irdeleyebiliriz. Örneğin musahiplik, çeşitli ritüel ve pratikler, sözgelimi Arap Alevilerinde 'amca' özelinde dinin sosyalizasyonuna dayalı uygulamalar giderek kentli Alevi insanların gündelik hayatında yer bulamaz olmuştur. Söylemde karşılığı olsa da gündelik rutinde kaybolmuştur. Yine de bunun, Alevilikle kurulan bağın tümüyle kaybolduğu anlamına gelmediğini düşünüyorum: Yeni doğmuş çocuklara isim koyma pratiklerinde, evlerdeki vitrinlerde Pir Sultan biblosuna yer vermede, bağlama ile kurulan temasta

hâlâ Aleviye kültürel sermayenin izleri sürülebilir. Bunlar pekâlâ minimal örnekler.

Bir tanecik soruya verilen yanıtlar özelinde içerik analizi bulgularını aktardığım yukarıdaki pasajlarda önemli bir ayrıntı var: Aleviler, Aleviliğe dair konuşurken bütünüyle hazırlıklı, çekincesiz ve kendinden emin, iştahlı birer anlatıcı rolünde değiller. Elbette, bu bir suç ya da noksanlıksa, kişisel değil, yapısal bir sorundan bahsetmeliyiz. Aleviler belki Aleviliğe ilişkin bu malumatlarının farkında bile değiller! Alevilik onlar için ilk değerlendirmede meçhul bir şey. Bu kesin. Sözelimi büyüklerinden göz ve/ya kulak aşinalıkları var ve Alevi grup mensubiyetleri açısından doğrudan ya da dolaylı ayrımcılık deneyimleri olduğundan Aleviliğin 'kendi kimlikleri' olduğunu bilmekteler. Ancak yekten düşündüklerinde Aleviliği doğru şekilde görmediklerini, yaşayamadıklarını ve ona uzak olduklarını düşünebilmekteler.

Sonuç Yerine

Sosyal bilimciler, muktedir ve Aleviler sıralamasıyla bu raya vardık. Şimdi tersten gidelim.

Aleviler. Bugünün kentli Alevilerinde Alevilik ilk değerlendirmede müphem, meçhul, muamma yanları olan bir olgu olarak görülebiliyor dedik. Bu, kendi payıma,

Aleviliğin kendisine içkin değil, makro/yapısal faktörlerle anlam kazanıyor: Kerbela anlatısından Sivas-Madımak Katliamı'na tarihsel mağduriyetler, müzmin sistemik eşitsizlikler, sözelimi, iş hayatında saklanması gereken bir kimlik oluşu ya da romantik ilişkilerde ve komşuluk ilişkilerinde yaşanan sorunlarda olduğu üzere gündelik hayattaki deneyimler Aleviliği tahrif eden farklı farklı ölçekteki konular. Buna göre, Aleviler, belirsizliğin Aleviliğe içkin olmadığını fark etmeli desek, büyük bir laf etmek olmaz sanıyorum. Alevilik doğası/fitratı gereği müphem değil.¹⁶ Ele aldığımız üzere, Aleviliği müphem kılan kimi şeyler var: Sosyal bilimcilerin pozitivistik tanım teşebbüsleri, iktidarın makul Alevi kimliğini inşa etme çabası, daha makro düzlemde modernite ve kentleşme ile yaşanan dönüşümler, yapısal şiddet ve ayrımcılık. Alevilik bugün Alevi kimliğini paylaşanlarca tümüyle belirsizse (ben böyle olduğu kanısında değilim) bunu tarihsel, toplumsal, politik bir izdüşümde anlamak durumundayız. Ve, Aleviler için varsayılan belirsizlik karşısında, bir tutamak arıyorsak da Alevi kolektif belleği ve sözlü kültür mirası (entelektüel içeriği) güçlü, derin ve zengin birer tutamak olarak görünüyor benim nazarımda.

¹⁶ 'Alevi sırrı', 'Alevilik yolu' ifadelerindeki sır ve yol mefhumları örneklerinde olduğu üzere, Alevilikte 'saklı' ezoterik/bâtını

mahiyet bambaşka bir konu diye düşünüyorum. Bu konu(lar) Alevilikteki bir belirsizlik değil, 'mahremiyet' olarak görülebilir kaanatindeyim.

Muktedir. Esasında Aleviler için müphem olan Alevilik olgusundan çok, bu coğrafyada insan hakları çerçevesinde, eşit yurttaşlık haklarına kavuşulup kavuşulamayacağı. Yani, ibadetlerini özgürce gerçekleştirebilecekler mi, zorunlu din dersleri kaldırılacak mı, Madımak Oteli 'utanç müzesi' olacak mı ve diğer pek çok konu belirsizliğini koruyor! Bu belirsizlik denilebilir ki kadınlar, LGBTİ'ler, Çingene/Romanlar, Kürtler, Suriyeli mülteciler ve diğer dezavantajlı gruplar için de farklı içermeleriyle var. Muktedir bu noktada dezavantajlı grupları ve onların paylaştıkları kimlikleri tahakkümcü/hegemonik bir politik angajmanla 'tanımlamak' değil, demokratik saikler ile 'tanımak' ve eşit yurttaşlık temelinde insan haklarını odağına yerleştirmek durumunda.

Sosyal bilimciler. Sosyal bilim alanları içinde söz ve bilgi üreten kimseler, pozitivistik bir bilimsel kavrayış ile sınırlar çizen ve hegemonik tasavvurları yeniden üreten bilimsel bilgi üretimi değil, farklı disiplinler içinde ve disiplinlerarasılığı gözeterek etik/politik bir sorumlulukla Aleviliği anlamak ve anlatmayı, Alevileri çalışma dahilinde özne kılmayı ilke edinebilir. Böylece, özgürleştirici bir bilgi üretiminin imkânı belirecektir.

BELİRSİZLİĞİN HUZORSUZLUĞU VE WORRINGER'İN SOYUT SANAT AÇIKLAMASI

Barış Yılmaz*

Dışımızda bir dünya var, duyu organları aracılığı ile algıladığımız ve kontrolümüz altına alarak üzerinde etkili olmaya çalıştığımız oldukça kaotik bir dünya. İnsanoğulları olarak kaosu düzene koyma çabası içinde olduğumuz, ama bir taraftan da kaosu tırmandırdığımız bir dünya. Ekolojisi, ekonomisi, sosyolojisi ile yaşantımızı etkileyen, içimizde kurduğumuz dünyaya da temel oluşturan dış dünya.

Bu dış dünya oldukça karmaşık bir düzene sahip ve ilk insandan beri oldukça tehditkâr. İnsan ise varoluşuyla birlikte, doğanın ona sunduklarını kullanma ve yine doğadan ona tehdit sayılacak unsurları ayıklamada deneme-yanılma yoluna gitmiş, uygun olanı ya da doğru olanı bulmak için pek çok kez yanlış tecrübe etmiştir.

Bu keşfetme ve araştırma yolunda doğruların ve yanlışların kesinlikten uzak ve belirsiz olması, onun sınırlı bilme yetisi ile birlikte belirsizliği yaşamına katmıştır. Değişken dış dünya olayları onu güvensizliğe ve korkuya itmiştir. Yetersiz bilişi ve bu yolda belirsizi ortaya çıkarma ve belirginleştirme gayreti onu pek çok kez hayal kırıklığına uğratmıştır. Camus bunu şöyle ifade etmiştir:

“Kendi kendime de, dünyaya da yabancıyım, yardım umabileceğim tek şey de bir şeyi kesinlemeye yeltenir yeltenmez kendi kendini yadsıyan bir düşünce. Beni ancak bilmeye ve yaşamaya yanaşmadığım sürece esenliğe kavuşturan, fetih istekleri her türlü saldırıyı boşa çıkaran duvarlara çarptıran bu koşul nedir? İstemek çelişkilere yol açmaktır” (Camus, 2012, s. 51).

İnsanın bilişsel yetersizliği ile birlikte zaman denilen ve yaşamı sınırlayan bir olgunun varlığı, zamanın ise değişimi yaratan yapısı, sürekli bir değişim içinde olan yaşamı belirsizleştirmiştir. Her şeyin değişen ve aynı kalmayan yapısı, insanın yaşamına kendisi ile birlikte onu çevreleyen dünyasına da nüfuz eder. Zamanın tersine mezliliği yalnız canlı varlıklar için geçerli değildir. Yalnızca insanlar değil, yıldızlar ve galaksiler de doğar ve ölürlür. Değişim her şeyi, tüm evreni etkiler. Zaman bu nedenle, tüm nesnel varlıkların sürekli bir değişim

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Resim Bölümü, Doç. Dr.

içinde oldukları gerçeğinin ifadesidir aslında. “Tüm nesnel varlıkların oldukları şeylerden başka bir şeye dönüşme kaderi ve zorunluluğudur. Var olan her şey yok olmayı hak eder” (Woods ve Grant, 2011, s. 143). Zamanın durmak bilmez hareketi hissini canlı bir biçimde ele alan Shakespeare’in sonelerinde en güzel ifadesine ulaşır bu duygu:

“Çakıllı sahillere yol alan dalgalar gibi,
Kendi sonlarına koşuşturur dakikalarımız da;
Geçip gidenin yerine gelen her biri,
Hepsi ilerleyen bir yürüyüş kolunda.”
(Woods ve Grant, 2011, s. 145).

İnsan yaşamının sınırının ve bu yaşamın belirsizliği dışında, akıbetinin de belirsizliğini yaşar. Bu belirsizlik onu iç huzursuzluğa ve korkuya götürür. Korku ve kaygı geleceğe yönelik olarak an’da ortaya çıkar. Gelecek ise özgürlük için bir imkândır ve gelecek zaman içinde mümkün olmaktadır. Geleceğin belirsizliği ise insanı korku ve iç huzursuzluğuna götürür ki korku ve gelecek birdir. Çünkü değişimin sonunda bir yıkım vardır. Eyüp Kitabı’nın hatırlattığı gibi: “İnsan ki, kadından doğmuştur. Günleri kısadır ve sıkıntıya doyar. Çiçek gibi çıkar ve solar ve gölge gibi kaçar ve durmaz” (İncil, 1993, s. 511). Hayvanlar ölümden aynı şekilde korkmazlar, çünkü onlar ölüm hakkında bir bilgiye sahip değillerdir. İnsanoğlu ise ölümden sonra hayali bir varoluşa sahip bir mezhep oluşturmakla, ölüm korkusunu ölümün bir son olmadığı düşüncesi ile yok etme yoluna gitmiştir.

Belirleyememek, sınıflayamamak anlayamamak rahatsız edici ve korku vericidir insan için. “Anlamak Wittgenstein’in söylediği gibi, önünü görmektir” (Bauman, 2003, s. 79). Önünü görememek, yaşam denen yolda karanlıkta gitmek gibidir. Görüntülerin gerçeklikten uzak ve kendi içinde değişen yapısı insanı mutlak olanı arama ya da yaratma çabasına itmiştir. Korkusunu ve iç huzursuzluğunu ancak değişkenler içinde mutlağı ve gerçeği arama yoluna başvurarak yenme ile sağlayabilmiştir.

Worringer’in Soyut Sanat Açıklaması (‘Mutlak’ın Aranması)

Wilhelm Worringer sanat tarihi için ve tüm sanat yaratmaları için iki temel kavram belirlemiştir. Bu iki temel kavram iki temel içtepiyi ve iki psikolojik fenomeni karşılar. Worringer natüralist eğilimli sanat anlayışlarını ‘özdeşleyim’ içtepisi, anti-natüralist, soyut eğilimli sanat anlayışlarını ise ‘soyutlama’ içtepisi ile açıklar. Theodor Lipps’in özdeşleyim kavramını alan Worringer, bununla, doğaya yönelik, doğa ile mutlu bir ilgi kurmaya çalışan sanat üsluplarını açıklamak ister. Özdeşleyimde insan, kendi varlığının dışında, onu çevreleyen objelere yönelir. Onlar ile kendi varlığının duygularını, tinsel etkinliğini, özgürlüğünü yaşar. Ancak bu, ancak insan ile doğa ve doğa nesnelere arasında bir güven ve sempatinin olması ile mümkün olabilir. Böyle bir güven ve sempati ancak insanı doğaya ve nesnelere götürür. İnsan karşılaştığı bu nesnelere kendi duygu ve tinsel

etkinliğini yükler. “Estetik haz, bir obje’de kendi kendimizden duyduğumuz hazdır. Estetik olarak haz duymak demek, benim dışımda bulunan duyulur bir obje’de kendimden haz duymam, kendimi onda yaşamam demektir” (Worringer, 1993, s. 13).

Ancak, Worringer, Th. Lipps’ten aldığı ve Lipps’in de tüm sanat yaratıları için uyguladığı bu özdeşleşim içtepisinin tüm sanat yaratılarına uygulanamayacağını, yalnızca natüralist sanatlara uygulanacağını söyler. Buna göre, anti-natüralist sanat özdeşleşim ile açıklanamaz. Anti-natüralist sanat anlayışları ‘soyut’ kavramı altında toplanır. Worringer soyut sanatı açıklamak için özdeşleşimden farklı olarak ‘soyutlama’ kavramını daha doğrusu soyutlama içtepisini sunar. Soyutlama içtepesi, özdeşleşimin natüralist sanat üsluplarını açıklamasına karşılık, soyut sanat üsluplarını açıklamamıza yarar. Böylece; Worringer, bize sanat üsluplarını ve sanat tarihini açıklamada iki temel kavram ve içtepi sunar. Bu iki kavram iki psikolojik yetiyi ifade ettiği gibi bununla birlikte tüm bu sanat üslupları ve sanat tarihide psikolojik bir temele dayanmıştır.

Worringer’e göre, en sağlıklı ve doğru açıklama yöntemi bu iki psikolojik fenomendir. Hatta bu, Worringer için estetik’i modern bir bilim olarak belirleyen en önemli niteliklerdir. Worringer bunu şöyle belirtir: “Estetik objektivizm’den estetik subjektivizm’e en kesin adımı atmış olan, yani araştırmalarında artık estetik obje’nin

biçiminden değil de, estetik obje’ye bakan suje’nin davranışından hareket eden modern estetik...” (Worringer, 1993, s. 12) derken modern estetiğin bu psikolojik-subjektivist niteliğini de vurgular.

Buna göre özdeşleşim ve soyutlama olarak iki içtepeimiz vardır. Bunların karşılıkları olarak da natüralizm ve soyut üslup. Özdeşleşimde doğa ve insan arasında kurulan olumlu bir ilgi varken, soyutlama içtepesinde bu durum tam karşı bir ilgiye dayanır. Bu ilgi insanın dış dünya ve dış dünya olayları karşısında duyduğu bir iç huzursuzluğunu ve tinsel bir korkuyu dile getirir. Erich Fromm insanın bu dış dünya olaylarına karşı korkusunu ve güçsüzlüğünü şöyle belirtmiştir:

“Kendi bilincine-varma, us ve imgelem (düşgücü), hayvansal varoluşu karakterize eden uyumu bozmuşlardır. Bunların doğuşu, insanı ötekilerden ayrı bir varlık, evrenin doğal olmayan bir yaratığı hâline getirmiştir. O, doğanın bir parçasıdır; doğa yasalarına boyun eğer, onları değiştirecek güçte değildir ama yine de doğadaki tüm öteki varlıkları aşan bir yana sahiptir. İnsan doğanın bir parçası olduğu hâlde, doğadan ayrılmıştır. Bir yuvası olmadığı hâlde, tüm öteki yaratıklarla paylaşmakta olduğu yuvaya zincirlenmiştir. Rastlantısal bir yer ve zamanda bu dünyaya fırlatılmış olan insan, yine rastlantısal bir şekilde oradan çıkmak için zorlanmaktadır. Kendi bilincine varmış olduğu için, güçsüzlüğünü ve varoluşunun sınırlamalarını algılamaktadır. Kendi sonunu yani,

ölümü gözünün önüne getirmektedir. O, varoluşunun ikiye-bölünmüşlüğünden hiçbir zaman kurtulamaz; istese bile, kendisini ruhundan özgür kılamaz. Yaşadığı sürece bedeninden de kurtulamaz. Bedeni ise, onun yaşamayı istemesini sağlar” (Fromm, 1994, s. 48).

İnsanın bağlamsız, karmaşık ve belirsiz dünya olayları karşısında duyacağı en büyük duygu iç huzursuzluğu ve korku duyguları olacaktır. Öte yandan insan evrende güven ve huzur içinde, korku ve iç huzursuzluğundan uzak yaşamak ister. İnsan bu huzuru ve güveni sanat yapıtlarında bulacaktır. Ancak, sanatta huzur ve güven bulma olanağı artık özdeşleyme olduğu gibi, dış dünya olaylarına kendini vererek ve onlar ile birlikte kendi kendinden haz duymak değildir. Bunun aksine nesnelere keyfiliğinden ve görünüşleri altında yatan tesadüfiliğinden kurtararak, onu soyut biçimlere yaklaştırmak ve görünüşler dünyasının karmaşıklığı ve belirsizliği içinde bir huzur noktası bulmaktır amaç. Bu sadece ilkel uygarlıklar için böyle değildi. Yani, karmaşık dünya olayları karşısında, bilgi olarak kendini yeteri kadar tamamlayamamış insanın korkusu değildi yalnızca. Var olanın ya da görünür olanın görülebilirliğini ya da rastlantısallığının bilincine varabilmiş uygarlıklar için de geçerlidir. Yani bu içtepi bilmeden önce gelmez, bilmenin üstünde bulunur. Worringer uygar insan için de geçerli olan bu korkuyu şöyle ifade etmiştir:

“Bu gibi uygar budunlar, dış dünya olaylarının karmaşık bağlamı ve değişik görünüşü karşısında bir huzursuzluk duyarlar. Ve bunun sonucu olarak büyük bir huzur ihtiyacı onların ruhunu kaplar. Sanatta aradıkları mutluluk imkânı, dış dünyanın nesnelere kendini vermek, onlar aracılığıyla kendinden haz duymak değildir; tersine, her bir nesneyi, keyfiliğinden ve görünüşteki tesadüfiliğinden kurtarma, onu soyut biçimlere yaklaştırmak ve böylece görünüşler dünyasında sığınacak bir huzur noktası bulmaktır. Bu budunların en güçlü içtepsi, dış dünyanın obje’lerini sanki doğal bağlamından, varlığın sonsuz değişik görünüşlerinden çıkarıp almak, hayat bağından, yani onlarda keyfi olan her şeyden temizlemek, onları zorunlu ve değişmez kılmak, mutlak değerlere yaklaştırmaktır” (Worringer, 1993, s. 24-25).

Yalnızca soyut sanat’ta yer alan biçimler, mutlak değerler olarak bize huzur ve mutluluk verebilirler. İlkel toplumlarda doğanın sunduğu belirsizlikler ve tahmini güç değişiklikler, onları bu olaylar hakkındaki bilgilerinin yetersizliğinden dolayı soyut sanata yöneltmiştir. İnsanın doğa ve evren karşısındaki pasifliğini ve bütün bu belirsizlikler içinde nesneleşmesini ve yabancılaşmasını Hegel de şöyle belirtmiştir:

“Doğanın yaratılmasından sonra insan ortaya çıkar ve doğal dünyaya karşıtlık oluşturur; varlığıyla ikinci dünyayı kurar. Genel bilincimize göre iki dünyalıyız: Doğa dünyası ve tinsel dünya. Tin dünyası insanın meydana getirdiği dünyadır. İnsan istediği kadar Tanrı'nın dünyasını tasarlayıp dursun, daima tinsel bir dünyadır bu; insanda gerçekleşmesi, onun tarafından var kılınması gerekir” (Hegel, 2003, s. 55).

Worringer'e göre, bundan ötürü insanın ilk yarattığı sanat, soyut sanattır. Çünkü, natüralist sanat insanın dış dünya ile kuracağı mutlu bir ilgiye ve sempatiye dayanıyordu. Ayrıca bunun için doğanın ve nesnelere de bir tehdit olmaktan çıkıp, korku objesi olmaması lazımdı. Buna göre natüralist sanatın soyut sanattan sonra gelmesi gerekirdi. Worringer için de bu böyle olmuştur.

İlkel toplumlarda soyut sanatı doğuran nedenlerle, uygar toplumlarda soyut sanatı doğuran nedenler birbirlerinden farklı görünse de temelde insan yaşamına katılan bir belirsizlik söz konusudur. Bu, yaşama karşı bilme eyleminin görece farklı olması ile bağlantılı iken, şeyler hakkında yeteri kadar bilginin olmaması nedeni ile değişkenliğin ve rastgeleliğin kavranamamasından dolayıdır da. İlkel toplumlar evren hakkında bilgisizliklerinden soyut sanata yönelmişlerdir. Uygar toplumlar ise evren hakkında çok daha fazla bilgi ve veriye sahip

oldukları hâlde bilginin de yaşam denilen sistemi belki çözememesi belki de sistemin belirsizliğe hizmet etmesi nedeni ile mutlak değerler arayışına yönelmişlerdir. Yani sonuç olarak daha önce bir içtepi olan soyutlama eylemi, şimdi bir bilgi ürünü olmuştur. Worringer, uygar toplumları soyut sanata götüren nedeni felsefi bir kavram olan 'kendiliğinden şey' kavramında bulur. Worringer bunu şöyle açıklar:

“Ancak, insan zekası, binlerce yıllık bir gelişmeyle rationalist bilginin bütün yolunu geçtikten sonra, onda bilmenin en son alinyazısı olarak 'kendiliğinden şey' duygusu yeniden uyanır... Bilmenin gururundan aşağı yuvarlanan insan, 'içinde yaşadığımız bu görünüş dünyasını Maja'nın bir eseri, yaratılmış bir büyü, süreksiz, görme sanısına ve rüyaya benzeyen, kendi başına tözü olmayan bir görüntü, insan bilincini çevreleyen bir peçe olduğunu, var ya da yok dememizin kendisi için hem doğru hem yanlış olan şeyi tanıdıktan sonra, tıpkı ilkel insan gibi, dünya tablosu karşısında yitik ve çaresiz kalır” (Worringer, 1993, s. 26).

Uygar insan da ilkel insan gibi bu yitiklik ve çaresizlikten kurtulabilmek için mutlak olan varlığı ister. Belirsizlikten sıyrılmış, göreliliği farklı olmayan, görünüşü ile hakikati bir olana ulaşmak ister. Bunu ise soyut sanatta bulur. Soyut sanatta geometrik, yasal, mutlak biçimlerde özlemine duyduğu huzur ve mutluluğa kavuşur. Worringer, soyut sanatı bir psikolojik etken, bir içtepi ile açıklar. Ne var ki, bu soyutlama içtepi ilkel insanda

bilinçsiz bir durumken, uygar insanda bu metafizik bir hâl alır. Çünkü, kendiliğinden şeyi, mutlağı ve değişmeyen arayan insan bunu soyut sanatta yasal, geometrik biçimlerde bulur. Worringer'in tüm soyut sanatın temel niteliği olarak belirlediği bu ampirik realiteden kaçış ve mutlak değişmeye kaçış, bir öz arama özelliği tüm soyut sanat yaratılarında mevcuttur.

Kaynaklar

- Baumann, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik* (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Camus, A. (2012). *Sisifos söyleni* (T. Yücel, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Fromm E. (1994). *Kendini savunan insan* (N. Arat, Çev.). İstanbul: İlya Yayınları.
- Hegel G. W. F. (1955). *Vorlesungen über die geschichte der philosophie*. Hamburg: Cambridge University Press.
- İncil. (1993). *Kitabı Mukaddes*, Eyüp 14:1-2. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Woods, A. ve Grant, T. (2011). *Aklın isyanı* (Ö. Gemici ve U. Demirsoy, Çev.). İstanbul: Tarih Bilinci Yayınları.
- Worringer W. (1993). *Soyutlama ve özdeşleşim* (İ. Tunalı, Çev.). Ankara: Remzi Kitabevi.

TEKNOLOJİ, ÇEVRE, ÖRGÜT, BİREY, EĞİTİM VE BELİRSİZLİK DENKLEMİ

Murat Polat*

Günlük yaşamda denklemler genellikle matematiksel problemlerin çözümünde kolaylaştırıcı etkileriyle çözüme ulaşmayı sağlayan netlik araçları olarak karşımıza çıkarlar. Ancak en kusursuz denklemler bile belirsizlik karşısında matematikçileri kimi zaman çaresiz kılabilir. Peki ya sosyal bilimler açısından belirsizliğin gerçek anlamı nedir?

Aslında tarihin başlangıcından beri insanoğlu yaşadığı her türden belirsizliğin üstesinden gelmek adına belirsizlikleri belirli hâle getirme güdüsüne tutunur. Bu güdü için hayata geçirilen ilk eylem; “kural koymak”tır. Dini kurallar, hukuki kurallar, toplumsal kurallar, çevre kuralları, örgütsel kurallar, bireysel kurallar ve daha birçoğu bu durumun herkesçe bilinen örnekleridir. Başka bir deyişle, hayat, kurallar neticesinde nizama

kavuşur. Bu kurallar bazen hayatları kolaylaştıran kurallar, bazen ise zorlaştırdığı düşünülen kurallardır. Kimi kurallar yazılı kimi kurallar ise sözlü olarak hemen her kültürde yerini bulur. Evrensel kurallar olduğu gibi yerel kurallar da düzen için gereklidir. Çünkü mutluluk, belirsizlik sevmez. İnsanoğlu ise özünde mutlu olmak ister ve bunun yolunun büyük oranda yaşadığı çevresel, örgütsel ve bireysel belirsizlikleri gidermek adına kural koymak olduğunu düşünür. Bu açıdan ele alındığında insanoğlu için belirsizlikle mücadelenin zaman içerisinde kendine has kuralları olan sosyal bir denkleme dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Özellikle günümüzde bu sosyal belirsizlik denklemine bir de “teknoloji” olgusunun önemli bir değişken olarak eklendiği görülür. Elbette ki önceden hakkında uzun süre kafa yorulmuş bir denkleme teknolojinin yeni bir değişken olarak eklenmesi bu defada teknoloji kaynaklı bireysel, örgütsel ve çevresel belirsizlikleri beraberinde getirmektedir. Çünkü teknoloji hem çevresel hem de örgütsel ve bireysel öngörülerini alt üst eden birtakım kör noktalar doğurmuştur. 21. yüzyılın ilk çeyreği itibarıyla henüz bu teknoloji kaynaklı kör noktalar/belirsizlikler için yeterli derecede herkesçe kabul gören evrensel veya yerel kurallar oluşturulmadığı düşünüldüğünde; ‘aslında teknoloji acaba bize gelecekte neler getirecek, bu getirdikleri insanlık için iyi

* Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi

mi yoksa kötü mü?’ türünden, birazda merakın körüklediği kaygı dolu sorular gündeme gelmektedir. Bu soruların yanıtlanmasında “eğitim’ bir rol üstelenecek mi?” sorusu ise adet olduğu üzere her fırsatta çözümü eğitimde arayan kimi ana akım çevrelerce yanıt bulması gereken önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır.

Oysaki eğitim örgütleri açık sistemlerdir. Yani başta öğrenci, veli, sivil toplum kuruluşları, bürokrasi çevreleri, politik çevreler olmak üzere çok sayıda etki unsurunun müdahalelerine göğüs germektedirler. Okul yöneticileri ve öğretmenler ise, bu sürecin başat aktörleri olarak hâlihazırda üstesinden gelmeleri gereken kendi bireysel belirsizlikler bir yana, yaşadıkları çevresel ve örgütsel belirsizlikleri de algılamak, çözmek ve yeni çözüm yolları üretmekle sorumludurlar. Bu sorumlulukları yerine getirme sürecinde her ne kadar gerek öğretmenler gerek okul yöneticileri için yardımcı başvuru kaynakları olarak “yönetmelikler, müfredat, mevzuat, vb.” gibi birtakım yazılı kurallar olduğu, konuya yabancı çevrelerce düşünülse de bu kaynakların okul örgütlerindeki her belirsizliğe çare olamadığı da bir gerçektir. Örneğin, artık çoğunlukla dijital yerliler olarak anılan günümüz öğrencilerinin yeni öğrenme alışkanlıklarına uygun bir “sınıf yönetimi” nasıl olacaktır? Yani bir eğitim profesyoneli olarak öğretmen için bireysel ve çevresel belirsizlik mesleki açıdan bir bakıma sınıf yöneti-

miyle başlamaktadır. Peki ya okul yöneticileri, okul sınırları içindeki hem dijital göçmen (öğretmenler, idari personel, hizmetli çalışanlar, veliler, vb.) davranışları hem de dijital yerli öğrenci davranışları arasındaki dengeyi aşırı kuralcılığa kaçmadan kurmak adına etkili okul yönetimini kendi yönetsel kimlikleriyle nasıl harmanlayaabileceklerdir? Doğrusu zaman giderek bu türden soruların artış gösterdiği ve bir yanıt bulması gereken kaotik bir evrene doğru sürüklenmektedir.

Diğer yandan 21. yüzyıl temel yaşam becerileri arasında bulunan “etkili iletişim” ve “iş birliği” becerilerinin belirsizlik denkleminin olası çözümünde nirengi noktaları olabileceği öngörülebilir. Her iki becerinin de özellikle bireysel, örgütsel ve çevresel belirsizliklerle baş etme de ve bir araç olarak teknoloji ile bütünleşme açısından önemli uyumlama enstrümanları olarak göz ardı edilmemesi gerektiği aşikardır. Örneğin, iş birliği becerisi, bir öğretmen için kolektif bakış açısıyla ele alınması gereken bir beceridir. Zira öğretmenler hem kendi zümreleriyle hem de diğer akran grupları, öğrenciler, veliler ve yöneticilerle bu beceri sayesinde başarılı ilişkiler kurabilirler. Kurulan bu ilişkiler ağı etkili iletişim becerileri ve teknoloji ile sürdürülebilirlik kazanır ve böylece gerek öğrenci gerekse de okul başarısı açısından elzem görülen “paydaşların etkin katılımı” miti de doğal olarak yerine getirilmiş olur. Öğretmenler bu süreçte Whatsapp, Snapchat vb. teknolojileri de kullanarak süreci daha aktif kılmayı başarabilirler. Benzer

şekilde okul yöneticileri de bu türden bir kolektif yaklaşımları benimsemeleri hâlinde en azından okul içi süreçlerde yaşanan karar alma/etkin karar verme belirsizliğinin üstesinden kolaylıkla gelebilirler. Bu koşullar sağlandığında en azından teorik açıdan sınıf ve okul yönetimi alanlarında yaşanan bireysel ve örgütsel belirsizliklerin tolere edilme eşiği yükselebilir. Peki algılanan çevresel belirsizlikler karşısında aynı strateji etkin kullanılabilir mi? Etkin kullanılırsa ne olur?

Algılanan Çevresel Belirsizlik

Bireysel ve örgütsel belirsizlik kavramlarının yakın çevredeki bilginin edinilmesi, edinilen bilgilerin hangisinin hem bireysel hem de örgütsel anlamda yararlı olabileceğinin önceden tahmin edilebilir olma durumuyla yakından ilgili olduğu söylenebilir. Bu noktada karşımıza algılanan çevresel belirsizlik kavramı çıkmaktadır. Dolayısıyla algılanan çevresel belirsizlik tıpkı bireysel ve örgütsel belirsizlik kavramlarında olduğu gibi bir örgüt için olası örgütsel paydaşlardan ve çevreden gelen bilgiler arasında hangilerinin örgüt için kullanılabilir olup olmadığını öngörebilme becerisi olarak tanımlanabilir. Büyük oranda işletme yönetimi alanına mal olmuş bir kavramdır. Buna karşın günümüz kamu örgütlerinin etkin yönetiminde de algılanan çevresel belirsizlik algısının göz ardı edilmeyecek bir olguya dönüştüğü öne sürülebilir.

Algılanan çevresel belirsizlik tandansının yüksek olması, örgütlerde istenmeyen bir durumken düşük olması beklenen bir durumdur. Zira varsa çevresel fırsatların ve tehditlerin önceden öngörülmesi ve bu doğrultuda “etken” bilgi akışı ağının kurulması başta örgüt liderleri, yöneticileri olmak üzere tüm paydaşlar açısından bir tür avantaj unsuru olarak kabul edilmektedir. Belirli bir amaç doğrultusunda bir araya gelen ve kolektif başarıyı hedefleyen örgütlerde çalışanlar gerçek insanlardır. Ve gerçek insanların olduğu her türden özel ya da kamusal yapıda kaotik bir ortamın her an oluşma ihtimali gün içerisinde bile çevresel açıdan oldukça muhtemeldir. Bu koşul içerisinde önceden kuralları belirleyerek çalışanları bu kurallar çerçevesinde tıpkı Newtoncu bir kavrayışla birer “makine” olarak görmek ise algılanan çevresel belirsizlik teorisi açısından yöneticilerin yapacakları önemli bir hata olacaktır.

Unutulmamalıdır ki bugün örgütlerin kaotik örgütsel yapıları gerçek insan psikolojisini de merkeze alan ve karmaşayı en aza indirmek için esnek kuralları çalışanlarıyla birlikte oluşturmaya çaba harcayan, algılanan çevresel belirsizlikleri bu doğrultuda önemseyen, tüm örgüt alt yapısının birçok açıdan başarıya ulaşmayı hedefledikleri, karmaşık bir organik sisteme doğru evrilmektedir. Örgütlerdeki bu karmaşık sistem sürecine, teknolojik yeniliklerde hem bireysel hem de çevresel açıdan nüfuz etmeye başlamıştır. Bu nedenle “sosyal ağlar” başta olmak üzere çevresel belirsizlik kaynağı

olabileceği düşünölen her türden bilgi sağlayıcı teknoloji temelli uygulamanın gerek örgüt politikasını belirleyiciler gerekse uygulayıcılar açısından etkin takibinin yapılacağı bir teknolojik ağı kolektif bir planla hayata geçirilmesinin önemi büyüktür. Bu bağlamda örneğin Twiter, Facebook, Linkedin, gibi sosyal ağları benimseyen örgütlerin bu ağları örgütün ideal amaçları doğrultusunda nasıl kullanabilecekleri üzerine kafa yormaları gerekmektedir. Çünkü gerçek hayat matematiksel denklemlerle kesin çözümlere ulaşacağınız ve karşılaşılacak tüm belirsizlikler için bir cevap anahtarının önceden hazır olduğu bir çalışma yapırağı değildir. Bu noktada sürdürülebilirlik hayati bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle tüm örgütler (kamu, özel teşebbüs, vs.) algılanan çevresel belirsizlikleri azaltmak adına kuracakları etken bilgi ağlarının sürdürülebilirliğini nasıl sağlayacaklardır?

Eğitim ve Belirsizlik Denklemi

En başta eğitim örgütleri olmak üzere günümüz örgütsel yapıları yaşadıkları çevresel belirsizlikler karşısında personel güçlendirmeyi temel alan, sosyal ağların gücünü görmezden gelmeyen ve hesapverebilirlik yaklaşımını benimseyen bir tutum içerisinde olabilmelidirler. Bunun için teknoloji, birey, örgüt ve çevre dengesini güçlü bir şekilde yeniden inşa etmeleri ve denge kontrolü gerekebilir. Yani algılanan çevresel belirsizlikleri avantaja çevirmenin yolu dengeyi kurmaktan geçmektedir. Bu denge için örneğin sosyal ağ temelli bir liderlik

türü olan açık liderlik fenomeninden nispeten kalıcı ve pozitif bir denge iklimin kurulmasını sağlamada yararlanılabilir. Bu konuda hem politika yapıcıların hem de uygulayıcıların farkındalık düzeylerinin artırılması yararlı olacaktır.

Nitekim örgütlerde açık liderliğin, sosyal ağların etkin kullanımı, çalışan merakını destekleme ve hesapverebilirlik ve gücün kabulü ile sürekli paylaşım esasına dayanan alt bileşenleri, örgütsel belirsizliklerin giderilmesinde bir katalizör rolü üstlenebilir. Böylece tüm örgütsel paydaşlar için belirsizlik denkleminin çözümüne bir alternatif strateji de geliştirilmiş olur. Fakat bu ciddiye alınması gereken uzun bir süreçtir.

Tüm bu uzun süreçte ise örgütler en büyük gider paylarından birini eğitimlere ayırmaları gerektiğini bilmezler. Çünkü bireyin hayat boyu gelişimi devam ediyor ve kolektif mesleki gelişimde bunun önemli bir parçasıdır. Çalışanlar, ki bu çalışanlara eğitim örgütlerindeki yönetici ve öğretmenlerde dahil olmak üzere, devam eden hayat boyu öğrenme süreçlerine katkısı olmayacak bir örgüt ikliminde çalışmayı artık ilgi çekici bulmamaktadırlar. Bu durumun birtakım olumsuz çıktılarının başında sinik, mutsuz ve örgütte dahil olduğu her sürece gönülsüz katılım gösteren bir çalışan güruhuyla karşı karşıya kalınacağı ifade edilebilir. Çünkü örgütler sadece lüzumu görölen rutin işler için oluşturulan makine çarkları değillerdir. Aksine gerçek ve birbirinden

farklı özellikleri olan insan gruplarının bir arada olduğu herkesin alanıyla/uzmanlığıyla ilgili bir bütünün önemli parçası olduğu hissiyatını duymaya önem verdiği yapılarıdır. Örgütlerde etken bilgi ağları ancak bu yapının politika yapıcılar ve uygulayıcılar tarafından iyi özüm-senmesi ve güçlendirici bir eğitim anlayışı ile sürdürülebilirlik kazanır. Bunun neticesinde beklenen ise örgütlerin yakın ve uzak çevrelerindeki belirsizlikleri azaltabilmiş bir geri besleme mekanizmasını kurabilmiş olmalarıdır.

Sonuç

Teknoloji, çevre, örgüt, birey, eğitim ve belirsizlik olguları arasındaki ilişkilere dair temel düzeyde dikkat çekmeyi amaçlayan bu çalışma sonunda bilinmelidir ki; insan için belirsizlik gerek psikolojik gerekse sosyolojik açıdan hayatın önemli bir gerçeğidir. Özellikle yaşanan bireysel, örgütsel ve çevresel belirsizlikler bilgi çağının bir açmazı olarak stres, kaygı, yılgınlık vb. daha pek çok negatif psikolojiyi insanda kolaylıkla tetikleyebilmektedir. Dolayısıyla algılanan bu belirsizliklerin “farkında” olunması önemli bir yaşam becerisi hâlinde almaktadır. Birey bu farkındalık için kendi eğitiminin sorumluluğunu mutlaka almalıdır. Bu açıdan iş birliğine yatkın, etkin iletişim becerileri olan ve teknolojik olay örgüsünü nihai bir amaç olarak görmek yerine araç olarak kullanmayı iyi kavramış politika yapıcılar ve uygulayıcılara her zaman olduğundan çok daha fazla ihtiyaç olduğu açıktır. Bu ihtiyacın karşılanmasında ise

bireysel, örgütsel ve çevresel açıdan eğitim, her zaman olduğu gibi yine, en önemli çözüm ortağı olarak görülebilir.

İleri Okumalar İçin Kaynaklar

Arabacı, İ. B. ve Polat, M. (2013). Dijital yerliler, dijital göçmenler ve sınıf yönetimi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(47), 11-20.

Arabacı, İ. B. ve Polat, M. (2017). Dijital kültür ve eğitim denklemi. *Ebabil Dergisi*, (2), 22-23.

Polat, M. (2016). *Yükseköğretimde örgütsel belirsizlik, sosyal ağları benimseme ve açık liderlik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Polat, M. ve Arabacı, İ. B. (2014). Eğitimde açık liderlik ve sosyal ağlar. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 6(1), 257-275.

Polat, M. ve Arabacı, İ. B. (2015). Enformasyon kuramı bağlamında sosyal ağlar, örgütsel belirsizlik ve eğitim: Kavramsal bir analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 797-809.

Polat, M. ve Arabacı, İ. B. (2015). Liderliğin kısa tarihi ve açık liderlik. *Route Educational and Social Science Journal*, 2(1), 207-232.

Polat, M. ve Arabacı, İ. B. (2016). Açık liderlik ölçeğinin geliştirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(1), 79-96.

BELİRSİZ KAYIP VE DONMUŞ YAS

Emel Bayraktar Özgeldi*

Bilinmeyen yarattığı stresten bizi korumaya çalışan beynimiz, herhangi bir bilinmezlik ile karşılaştığımızda makul açıklamalar bularak bizi rahatlatmaya programlanmıştır. İnsan beyninin bu işlevi günlük hayatımızı kolaylaştırarak farkında bile olmadan pek çok stres kaynağından uzak durmamızı sağlar. Bununla birlikte, insan yaşadığı çevre ve dünyayı hem anlamlandırma hem de kontrol altında tutma isteği ile donatılmış olması, bilgi sahibi olmadığı olaylar veya durumlar karşısında “neden” sorusuna yönelerek yanıt bulma arayışına girmesi ile sonuçlanır. Öyle ki yapılan bir araştırmada (Berker vd., 2016), belirsizliğin öngörülen olumsuz sonuçlardan bile daha stresli olduğu saptanmıştır.

İnsanların, kafa karışıklığı ve belirsizlik karşısında kesin veya herhangi bir yanıt bulmaya yönelik duyduğu bu istek, Kruglanski (1989) tarafından *bilişsel kapanış*

ihtiyacı olarak tanımlanmıştır. Bireysel bir özellik olan bilişsel kapanış ihtiyacı kişiden kişiye değişkenlik göstermekle birlikte, çoğu zaman durumsaldır ve içinde bulunduğumuz çevrenin değişkenliği ve belirsizliği arttıkça kapanışa ulaşma ihtiyacımız da artış göstermektedir.

Bilişsel olarak kapanışa ulaşma ihtiyacımızın belki de en çok arttığı durumlardan biri; sevdiğimiz birini kaybettiğimiz ancak kaybımızdan tam olarak emin olamadığımız ya da kaybımızın sosyal çevremiz tarafından tanınmadığı durumlardır. Hakkında oldukça ayrıntılı bir alanyazın bulunan kayıp olgusu, ne yazık ki çoğu toplumda salt ölüm ile ilişkilendirilmiş bir kavram olarak kendine yer bulmuştur. Dolayısıyla, kayıp ardından doğal olarak yaşanan yas sürecinin de ölüm sonrasında yaşanan bir süreç olduğu düşüncesi yaygındır. Ancak insan yaşamının her alanında olduğu gibi, kayıp deneyimi de her zaman kesinlik içermeyebilir. Yaşadığımız kaybın ölüm içermemesi, onun bir kayıp olmadığı anlamına gelmez.

Kayıp ile belirsizliğin birlikteliği, ilk defa 1999 yılında, yaklaşık 30 yıllık çalışmasının ardından, Pauline Boss tarafından Belirsiz Kayıp Teorisi adı altında tanıtılmıştır. Bu teoriye göre, sevdiğimiz bir kişinin varlığından veya yokluğundan emin olamadığımızda, bu belirsizlik

* Bağımsız Araştırmacı

kaybımızı travmatikleştirmekte ve yaşadığımız yas sürecinin donmasına yol açmaktadır (Boss, 1999). Belirsiz kayıp deneyiminde, insanın bilişsel kapanış veya çözüme ulaşma ihtiyacı engellendiğinden, bireyin hem bilişinde hem de yas sürecinde tıkanmalar meydana gelmekte; yaşanan bu tıkanmalar ise daimi bir stres ve kaygı etkenine dönüşmektedir (Boss, 2006).

Belirsiz Kayıp Teorisi, bireyin var olma veya olmama (varlık/yokluk) durumuna fiziksel ve psikolojik kavramlar olarak yaklaşmaktadır. Dolayısıyla da Boss (1999) belirsiz kaybın fiziksel ve psikolojik olmak üzere iki türü olduğunu ifade etmektedir. Fiziksel belirsiz kayıp, sevilen bireyin fiziksel olarak mevcut olmadığı ancak psikolojik varlığının devam ettiği kayıpları temsil ederken, psikolojik belirsiz kayıp ise sevilen kişinin psikolojik olarak mevcut olmadığı, ancak fiziksel olarak var olduğu kayıpları yansıtmaktadır. Evden kaçmış bireyler, kaybolmuş çocuklar, gözüktünde kaybedilenler, savaşta veya görevde kaybolan askerler, doğal afetlerde bedeni bulunamamış kişiler gibi fiziksel olarak yanımızda olmayan ve akıbetini bilemediğimiz bireyler fiziksel belirsiz kayba verilebilecek örneklerdir. Fiziksel belirsiz kayıpta, sevilen kişi bedenen yoktur ancak özellikle öldüğüne dair kesin bir kanıt olmaması nedeniyle kayıp kişinin sevenleri arasında psikolojik anlamda var olmaya devam etmektedir. Psikolojik belirsiz kayıp durumlarına verilebilecek örnekler ise demans, Alzheimer hastalığı, bağımlılık (iş, oyun, alkol, madde vb.),

depresyon, otizm, cinsiyet değişimi gibi bireye bilişsel ve/veya duygusal olarak ulaşmanın mümkün olmadığı durumlardır. Psikolojik belirsiz kayıpta, sevilen kişinin fiziksel varlığı sürmekte iken psikolojik anlamda yokluğu söz konusudur (Boss, 1999; 2006; Boss ve Yeats, 2014).

Varlık ve yokluk olgusuna fiziksel ve psikolojik çerçeveden yaklaşan bu teorinin net anlaşılabilmesi için teorisinin temel kavramlarının bilinmesi önemlidir. Bu bağlamda, en önemli iki kavram sınır belirsizliği ve psikolojik ailedir. Sınır belirsizliği, kısaca, aileye bir sistem olarak yaklaşıldığında, bu sistemde yer alan bireyler, bireylerin bu sistemde yer aldığı zaman ve bireylerin sahip olduğu rollere ilişkin belirsizlik yaşanması olarak açıklanabilir (Carroll, Olson ve Buchmiller, 2007). Aile bireylerinin belirsiz kayba dair hem birey olarak hem de sistem olarak algısı ise deneyimlenen sınır belirsizliğinin düzeyini belirlemekte; bu düzey ise birey olarak aile üyesinin ve sistem olarak ailenin yaşadığı olumsuz stres sonuçlarını etkilemektedir (Boss, 2002). Dolayısıyla, Boss (2006) sınır belirsizliğinin fiziksel semptomlar, depresyon ve aile içi/rol çatışmalarını yordayan önemli bir olgu olduğunu ifade etmektedir.

Teoride öne çıkan ikinci önemli kavram olan psikolojik aile ise en basit hâliyle bireyin kendi zihninde tanımladığı aile olarak açıklanabilir. Bireyin psikolojik ailesi,

kendi biyolojik veya yasal aile üyelerinden oluşabileceği gibi tamamen farklı kişileri de barındırabilir veya hem biyolojik aile üyelerini hem de farklı kişileri içerebilir. Kişinin zihninde oluşturduğu bu yapının önemi, psikolojik ailenin bireye duygusal veya zihinsel anlamda sunduğu destek ve rahatlık hissinden gelmektedir (Boss, 2011). Psikolojik ailenin belirsiz kayıp ile ilişkili önemi ise, bireyin zihnindeki bu aile ile sahip olduğu fiziksel aile arasındaki uyum düzeyinin, bireyin yaşayacağı sınır belirsizliği düzeyi üzerinde etkili olmasıdır (Boss, 2006).

Belirsiz kaybın birey ve aile üzerindeki etkileri değişkenlik göstermektedir. Hatta belirsiz kayıp yaşayan bir ailenin üyeleri, birbirinden farklı etkilenmeler yaşayabilir. Bununla birlikte, belirsiz kayıpla ilişkilendirilen olumsuz sonuçlar sıklıkla aile içi çatışmalar, rol karmaşası, karar verme sürecinde ve bilişte tıkanmalar, duygu çelişmesi, depresyon ve eylemsizlik hâli biçiminde kendini göstermektedir (Boss, 1999; Boss ve Yeats, 2014). Bireyin ihtiyaç duyduğu kesinlik ve kapanışa ulaşmasının mümkün olmaması ve süregiden amansız bilinmezlik, başa çıkma ve stres yönetimini bozduğundan kayıp sonrası yasın başlamasını engellerek yas sürecinin donmasına yol açmaktadır (Boss, 2004). Dolayısıyla, belirsiz kayıp ilişkisel bir bozukluk olarak karşımıza çıkarken; bireyin yaşadığı sorunlar ise herhangi bir bireysel özellik veya patoloji olmak yerine

tamamen bağlamdan –belirsizlikten– kaynaklanan sorunlar olmaktadır.

Belirsizliğin yol açtığı olumsuz sonuçlarla başa çıkabilmenin belirsizliğe tahammül düzeyinin ve psikolojik dayanıklılığı artırmaktan geçtiğini belirten Boss (1999; 2004), belirsizliğe tahammül düzeyini artırabilmek için bireyin diyalektik düşünme (hem ... hem de...) olarak adlandırılan bir sistemi benimsemesini önermektedir. Bu düşünme biçimi, karşıt önermelere (örn., ya var ya yok) dayalı katı ve kesinlik içeren düşünmenin aksine karşıtlıkları bir arada (örn., hem var hem de yok) ele aldığından, yaşanan kaybın anlamlandırılmasında kritik bir role sahiptir. Psikolojik dayanıklılığın hem birey hem de aile düzeyinde artırılması konusunda ise Boss (2004; 2010) altı kılavuz ilke (*anlam bulmak, hakimiyet isteğini düzenlemek, kimliği yeniden yapılandırmak, duygusal çelişkiyi normalleştirmek, bağlanma duygusunu gözden geçirmek ve umudu keşfetmek*) geliştirmiştir. Bu kılavuz ilkelerin belirli bir sıralamayı takip etmesi gerekmediğinin bilinmesi önemlidir. İlave-ten, belirsiz kayıpta uygulanacak tedavi hem bireyin yaşadığı psikolojik sorunları hem de ailenin sistemsel tıkanmalarını hedef alacak şekilde yapılandırılmalıdır.

Sonuç olarak, bilinmezliğin oluşturduğu stresten kaynaklanan belirsiz kayıp önce birey ve aile, akabinde ise toplum açısından önemli yansımaları olan bir sorundur. Bu nedenle, bağlamsal ve ilişkisel bir sorun olan

belirsiz kaybın kavranması ve belirsiz kayıp yaşayan birey ile ailelere gerekli müdahalelerin yapılması birey, aile ve toplum sağlığının iyileştirilmesine önemli katkılar sunacaktır. Ülkemizde henüz yeterinde tanınmayan bu olguya ilişkin çok sınırlı sayıda araştırma olduğundan, belirsiz kayba dair farkındalığın artırılması, belirsiz kaybın klinik ve sosyal uygulama alanlarında yerini bularak birey ve aile temelli iyileştirici programların geliştirilmesi adına daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu açıktır.

Kaynaklar

Berker, A. O., Rutledge, R. B., Mathys, C., Marshall, L., Cross, G. G., Dolan, R. ve Bestman, S. (2016). *Computations of uncertainty mediate acute stress responses in humans*. Nature communications, 7:10996.

Boss, P. (1999). *Ambiguous loss: Learning to live with unresolved grief*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Boss, P. (2002). *Family stress management: A contextual approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Boss, P. (2004). Ambiguous loss research, theory, and practice: Reflections after 9/11. *Journal of Marriage and Family*, 66, 551-566.

Boss, P. (2006). *Loss, trauma, and resilience: Therapeutic work with ambiguous loss*. New York, NY: Norton.

Boss, P. (2010). The trauma and complicated grief in ambiguous loss. *Pastoral Psychology*, 59, 137-45.

Boss, P. (2011). *Loving someone who has dementia*. San Francisco, CA: Jossey Bass.

Boss, P. ve Yeats, J.R. (2014). Ambiguous loss: A complicated type of grief when loved ones disappear. *Bereavement Care*, 33(2), 63-69.

Carroll, J. S., Olson, C. D. ve Buchmiller, N. (2007). Family boundary ambiguity: A 30-year review of theory, research, and measurement. *Family Relations*, 56, 210-230.

Kruglanski, A. W. (1989). *Lay epistemics and human knowledge: Cognitive and motivational bases*. New York: Plenum Press.

KİŞİSEL BELİRSİZLİK

Hayal Yavuz Güzel*

Modern toplum bizlere sağladığı pek çok olanakla birlikte, yaşadığımız hayatın anlamından tutun, kendi var oluşumuzun taşıdığı anlama kadar bize belirsizlik hissettirecek pek çok değişimi de beraberinde getirdi. Hele de dijital devrimle birlikte yaşadığımız bu değişim o kadar hızlandı ki, aynı kuşaktan olmasına rağmen aralarında 5-10 yaş fark olan insanlar arasında bile uyum sağlama konusunda fark, hızla artmaya başladı. Artık insanlar sadece yaşadıkları toplumda ortaya çıkan dramatik değişimlere değil, dünya üzerinde herhangi bir yerde ortaya çıkan herhangi bir değişime de hazırlıklı olmak ve uyum sağlamak zorundalar. Bu uyumu sağlayabilmek için mesleki, kişisel ve kişilerarası yaşamlarımızda değişiklikler yapmak zorunda kalıyoruz.

Bu uyumu gösterebilmek, aslında yaşamımızı dolduran belirsizlikleri ne kadar iyi yönetebildiğimiz bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, kişisel belirsizliği yönetmek için benliğimizle ve toplumsal kimliğimizle ilgili nasıl değişiklikler gösterdiğimizi incelemek, günümüzde sosyal psikologlar için oldukça cazip bir araştırma alanı hâline gelmektedir. Bu noktada 'kişisel belirsizlik' kavramının sosyal psikolojide hangi anlamı ifade ettiğinin belirtilmesi gerekmektedir. Kişisel belirsizlik, kişinin benliğine ilişkin net ve tutarlı bilgilere sahip olmadığında, duyduğu şüphedir (Van den Bos ve Lind, 2002). İnsanlar kendi benlikleriyle ilişkili değerlendirmelerine ve inançlarına güven duymak isterler. Aynı zamanda, benlikleriyle ilişkili inanç ve düşüncelerine ne kadar güvenirlerse, bu inançlarının davranışlarını şekillendirme gücü de o derecede artar. Yani, benlik kavramımızdaki kesinlik ya da netlik arttıkça kişilik özelliklerimizle tutarlı davranış gösterme olasılığımız da artmaktadır (Briñol, DeMarree ve Petty, 2010).

Ancak burada üzerinde durulması gereken bir başka önemli nokta karşımıza çıkıyor: Günümüz modern dünyasında bireyin karşısında o kadar çok seçenek var ki, bu seçeneklerden hangisinin kendisi için en uygun olduğuna karar vermek için başvurduğu yegâne kaynak olan benlik kavramı, seçenekler arttıkça belirsizleşmekte, netliğini git gide daha fazla kaybetmektedir.

* Hacettepe Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi

Karnım acıktığında buzdolabını açıp en çok kaloriyi içeren yiyeceği yemeyi seçebileceğim gibi evimin ya da iş yerimin hemen yanındaki spor salonuna gitmeyi de tercih edebilirim, en hızlı ve gösterişli arabayı almak için çok sıkı çalışmayı seçebileceğim gibi en ucuz karavana almaya yetecek kadar çalışıp sonra da o kasaba senin bu kasaba benim gezmeyi de seçebilirim. Evet seçenekler arttıkça kişisel özerklik duygusu ve özgürlük de artmaktadır ama bu, benlik kavramını tanımlarken, benlik kavramına ilişkin bilgi ararken ve bu bilgileri işlerken kişinin yaşadığı belirsizliği arttırmakta ve ihtiyaç duyduğu güven duygusunu alıp götürmektedir. Yani geçmiş kuşaklara kıyasla sahip olduğumuz daha fazla özgürlüğün bir de bedeli var. Yaşamının hiçbir döneminde, günümüz genç yetişkin bireyinin sahip olduğunun yarısı kadar seçeneğe sahip olmamış olan Orta çağ yetişkin bireyinden daha fazla mutlu muyuz? Sanırım daha fazla seçeneğin daha fazla özerklik ve özgürlük sağladığı; daha fazla özerkliğe sahip olmanın ise bireyin psikolojik iyi oluş durumunu arttırmak için gerekli olduğunu hiç kimse inkâr edemez. Ancak kişinin sınırlı bilişsel kaynaklarını kullanarak baş edemeyeceği kadar çok seçeneğin ve özgürlüğün olması, psikolojik iyi oluşu arttırmaz tam tersi, kişiyi herhangi bir seçim yapamayacak kadar paralize eder. Seçim yapamayacak kadar paralize olmak ise her ne kadar seçenekler birbirinden güzel olsa da kişinin mutsuz olmasına yol açar (Schwartz, 2010).

O hâlde, sahip olduğumuz bu özgürlük ve özerklik duygusunun karanlık yüzüyle nasıl baş ediyoruz? Bu konuda yapılan araştırmalar bu belirsizlik hissiyle baş ederek hayatımıza kaldığımız yerden devam edebilmemizi sağlayan birkaç temel güdüye sahip olduğumuzu gösteriyor. Bunlardan biri, içinde yaşadığımız toplumun bize sağladığı kültürel dünya görüşüne sıkı sıkı bağlanmak, bu görüşün bize sunduğu norm ve değerlere uygun olarak yaşamımızı sürdürmektir. Örneğin, Van den Bos ve Lind (2010) adil olan ya da adil olmayan yaşantılarımızın kişisel belirsizlikle baş etmek amacıyla kullandığımız en önemli kültürel değerlerden biri olduğunu belirtirler. Adillik insanların neyin adil olduğu ve neyin adil olmadığına ilişkin sahip oldukları öznel bir anlayış olarak tanımlanabilir. Van den Bos ve Lind'e (2010) göre, insanlar kendileriyle ilişkili belirsizlik yaşadıklarında, diğer insanların kendilerine gösterdikleri davranış biçimlerinin adil olup olmadığıyla daha fazla ilgilenirler.

Benzer şekilde, McGregor ve arkadaşları (2001) belirsizliğin "akışkan dengeleme" (*fluid compensation*) süreçleri ile yani benliğin tehdit edilen yönüyle ilişkili olmayan herhangi başka yönünün doğrulanmasıyla yönetilebildiğini göstermişlerdir. Hogg (2009) ise, Belirsizlik Kimlik Kuramı çerçevesinde, belirsizliğin sosyal özdeşleme süreçleriyle yönetildiğini belirtmektedir.

Sosyal psikologlar tarafından öne sürülen tüm bu görüşleri destekleyen görgül araştırma bulguları bulunmaktadır.

Özetle, insanlık bir grup olarak bir arada yaşayabilmek için bir benlik kavramı geliştirmek zorundadır. Hepimizin sahip olduğumuz benlik anlayışımız sosyal yaşantımızın en temel gereksinimlerinden biri olduğundan, benliğimizle ilişkili sahip olduğumuz inançlarımızla ilişkili belirsizlik yaşamak bizler için tehdit edici ve itici bir durum oluşturur. Bu durumdan kurtulmak ya da en azından belirsizliği sosyal yaşantımızı sekteye uğratmayacak bir düzeye indirmek zorundayız. Bunu yapmanın en güvenilir yollarından biri, içinde yaşadığımız toplumun bize sağladığı kültürel değerlere sahip çıkmak olabilir.

Kaynaklar

Briñol, P., DeMarree, K. G. ve Petty, R. E. (2010). Processes by which confidence (vs. doubt) influences the self. R. M. Arkin, K. C. Oleson ve P. J. Carroll (Ed.). *Handbook of the uncertain self* içinde (ss.13-35). New York: Psychology Press.

Hogg, M. A. (2009). Managing self-uncertainty through group identification. *Psychological Inquiry*, 20, 221-224.

McGregor, I., Zanna, M., Holmes, J. G. ve Spencer, S. J. (2001). Compensatory conviction in the face of personal uncertainty: Going to extremes and being oneself. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 472-488.

Van den Bos, K. ve Lind, E. A. (2002). Uncertainty management by means of fairness judgments. *Advances in Experimental Social Psychology*, 34, 1-60.

Van den Bos, K. ve Lind, E. A. (2010). The social psychology of fairness and the regulation of personal uncertainty. R. M. Arkin, K. C. Oleson, ve P. J. Carroll (Ed.). *Handbook of the uncertain self* içinde (ss. 142-159). New York: Psychology Press.

KİMLİĞİN 'BELİRSİZ' DÖNEMİ VE FAİLLİĞİ

Mehmet Karasu*

Kimlik, 16. Yüzyıldan önce var olan bir kavram değildi (Taylor, 1989). Bilenebildiği kadarıyla 1570'te ilk kez kullanılan bu kavram günümüze değin farklı yönleriyle ele alınmıştır (örn., Benwell ve Stokoe 2006a; Holland ve Lachicotte, 2007). Örneğin; kimlik, insan failliğini belirgin kılmak amacıyla benliğin bir projesi olarak insanın 'içi' ile sınırlandırılmış bir şekilde ya da grup aidiyetlikleri özelinde sosyal olanın üretimi açısından incelenmiştir. Bu yazı kapsamında ise kimlik, zamansal olarak üç döneme ayrılarak ele alınmıştır. Bu dönemler, anlatım kolaylığı sağlaması için kimliğin erken dönemi, orta dönemi ve sonraki dönemi şeklinde isimlendirilmiştir. Kimliğin erken dönemi 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın ortalarına; kimliğin orta dönemi 20. yüzyılın ikinci yarısından son çeyreğine ve nihayet kimliğin sonraki dönemi ise, 20. yüzyılın son çeyreğinden 21. yüzyılın ilk çeyreğine karşılık

gelmektedir. Bu yazının temel odağı ise kimliğin sonraki dönemi ve içinde yer aldığımız bu postmodern dönemdeki insan failliğine ilişkin çeşitli incelemelerdir.

Taylor'a (1989) göre, kimlik, *erken dönemde* kendi kendini yorumlayan bir özne olarak insanın failliğini ve kendi yaşamını belirlemesi düzeyinde değerlendirilmiştir. Buradaki faillik, sadece insan rasyonelliğine dayanan bir konu olmaktan ziyade, içinde zevki, hazzı ve çeşitli ahlaki görünüşleri ya da tercihleri barındıran yaşantılara da işaret etmektedir. Erken dönem kimlik kavramsallaştırmalarının benlik tabanlı örnekleri, James (1890/1981) ve Mead'in (1934) "ben" (I) ve "kendim" (me) ayrımları üzerinden takip edilebilir. Denilebilir ki, her iki yazar için benlik; farkındalıklı, farklı yönleri olan (örn., sosyal) ve icracı niteliklere sahiptir.

Yine Bandura ve Goffman'ın yaklaşımları da kimliğin erken dönemindeki failliğin ele alınış biçimlerine örnek verilebilir. Psikoloji sahasında özellikle Sosyal Öğrenme Kuramı ile adından söz ettiren Albert Bandura'ya göre, insanın failliği üç bölümde icra edilmektedir. İlk bölümde insanlar geleceği tasavvur ederek çeşitli adımlar atmaya tasarlarlar ve kendilerini tasarlar için motive ederler. Bu bölüm *önceden düşünme* adımdır. İkinci bölümde tasavvurlara ve bunlara uygun davranış yollarına karşılık verilerek harekete geçilir. Bu

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Arş. Gör.

bölüme benlik temelli *karşılık verme* ismi verilmektedir. Son olarak, insanlar kendini düzenleme süreçleri kapsamında kendileri üzerine *düşünerek* hayata geçtikleri davranışların çıktılarını (akla uygunluğunu, ahlaklılığını vb.) ve *kendi yeterliklerini* değerlendirirler (Bandura, 2001). Görüldüğü gibi buradaki temel vurgu etkileşimlere gömük olarak bireysel failliğin nasıl icra edildiği üzerinedir. Bandura (1986, 1997), sosyal yapı ile faillik arasındaki ikiliği reddederek faillığe etkileşimci bakış açısını uyarlamaktadır. Diğer bir deyişle, faillik kişisel ve sosyal etkilerle karşılıklı etkileşimlerle gerçekleşir; yaşam koşullarına yerleşiktir (Bandura, 2002). Bandura'nın failliğin nasıl icra edildiğine ilişkin açıklamalarındaki faillik tasavvuru, sosyoloji sahasından bir araştırmacı ve teorisyen olarak Ervin Goffman'ın faillik imasıyla benzer özellikler taşımaktadır. Goffman, insanın yüz yüze ilişkilerinde üstlendiği rollerde ve izlenim yönetimi yaparken bir tür failliği olduğunu ima etmektedir. Yani kişi yüz yüze ilişkilerde kendi benliğini sunarken nasıl görüldüğü ve nasıl görünmek istediği konularında bu etkileşimi ve kendisini niyetli olarak şekillendirebilmektedir (Goffman, 1956/2018). Bu şekillendirme sürecinde kişi amaçlı ve farkındalıktır. Her iki araştırmacının da faillığe ilişkin yaklaşımları kimliğin erken döneminin özelliklerini taşımaktadır.

Kimliğin erken döneminin ardından görünür olmaya başlayan ve kimliğin sosyal veyahut kolektif yönüne

vurguların daha çok yapıldığı *orta dönem* ise toplumsal hareketlilikler, savaşlar gibi grup düzeyinde insan davranışlarını etkileyen bir dizi olayla şekillenmiş görünmektedir. Özellikle hâlen etkileri şu veya bu biçimde sürmekte olan İkinci Dünya Savaşı, Aydınlanma döneminden bu yana öngörülen rasyonelliğe dayalı, refah düzeyinin yüksek olacağı, bireysel ve sosyal sorunların bitmesi dahi aza indirileceği bir dünya tasavvuruna ilişkin vaatlerin gerçekçi olmadığını oldukça sert bir biçimde göstermiştir. Bu savaş, insanın bireysel failliğinin belirli koşullarda ya tümüyle yitirildiği ya da en aza inebileceği gerçeğiyle insanları doğrudan yüzleştirmiştir. Çünkü Aydınlanma sonrası, bir insan grubunun farklı insan gruplarını yüksek teknolojik araçlar geliştirerek, sistematik olarak, toplu bir biçimde ve uzun bir süre boyunca imha edecek pratikler geliştirmiş olması bireysel failliğin pratik yaşamda görünür olma biçimlerine zıtlık içindedir. Yani, insanlar ait oldukları grupların normlarına göre davranmayı alışkanlık hâline getirdiklerinde kişiselliklerini yitirebilmekte (depersonalization) ve böylece grup amaçlarının, normlarının ve gruba ilişkin paylaşılmış temsillerin daha fazla görünür olduğu bir sürece girebilmektedirler (Turner, 1999). Bu durum, bireysel failliğin baskılanarak kolektif failliğin güçlenmesi şeklinde değerlendirilebilir.

Kimliğin orta dönemi sosyal psikolojide Sosyal Kimlik Teorisi (Tajfel ve Turner, 1979) ile sosyolojide Kimlik

Teorisi (Stryker, 1968) tarafından biçimlenmiş ve belirlenleştirilmiş görünmektedir. Üstünkörü bir ayrımla, Kimlik Teorisi'nin bireyin rolleriyle ilgili davranışları (Stryker ve Burke, 2000); Sosyal Kimlik Teorisi'nin ise gruplar arası ilişkiler düzeyindeki ayrımcılık pratiklerinde yer alan grup süreçlerini merkeze aldığını söyleyebiliriz (Brown, 1999). Her iki kuram arasında çeşitli farklılıklar olmasına rağmen, her ikisi de toplum tarafından inşa edilen benliğin sosyal yanlarını odağa almaktadır (Hogg, Terry ve White, 1995). Bu durum kimliğin erken dönemdeki faillik anlayışı göz önüne alındığında, faillik sadece birey merkezli değil aynı zamanda sosyal veyahut kolektif olarak kurulduğunu göstermesi bakımından bir farklılık taşımaktadır.

Kimliğin orta dönemi, ayrıca, kültürlerarası ve kültürel araştırmalar yoluyla da biçimlenmiştir. Benlik özelinde gerçekleşen bu çalışmalar Batı'daki bireyselleşmiş, özerk benlik¹ dışında, farklı kapsam ve içeriklerde benliklerin var olduğunu göstermiştir (Kağıtçıbaşı, 2010). Bali, Japonya, Hindistan gibi kültürlerde 'ben' ve 'ben olmayan' arasına kesin çizgiler çekmenin mümkün olmaması, benliğin tek bir formu olmadığına işaret etmiştir (Geertz, 1975; Roland, 1991). Buna göre, benlikler kültüre göre farklı içeriklerle biçimlenerek, örneğin 'ben' ve 'ben olmayan' ayrımına karşıt olarak daha

akışkan bir özellikte inşa edilebilmektedir. Bu durum kimliklerin de tek bir formu olmayacağı fikrini kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır. Daha ileriye götürürsek, erken dönemde 'bireyin' failligi üzerinden ele alınan tek parçalı benlik ve kimlik tasavvurunun kültürler arası ve kültürel çalışmalarından hareketle, farklı faillik görünümüne sahip olabileceğini ileri sürebiliriz. Söz gelimi, doğduğu toprakların (örn., Çin) çok ötesinde (örn., Amerika) yaşamakta olan bir kimse yaşadığı yerin yaygın kimliğini (örn., Amerikalı) içselleştirse de içselleştirdiği bu kimlik doğduğu toprağın yaygın kimliğiyle (örn., Çinli) veyahut da kendi etnik kimliğiyle harmanlanabilmektedir (örn., Çinli-Amerikalı). İşte tam da bu türden 'eklektik' (melez ve kesişen) kimliklerin verili durumu, kimliğin *sonraki dönemine* işaret etmektedir.

Kimliğin *sonraki dönemi* 20. yüzyılın son çeyreğiyle başlayan ve özellikle 21. yüzyılın başından itibaren ivmeli bir biçimde artan 'birbirinden haberdar özneler'in kimlik yaşantılarına işaret etmektedir. Bu dönemdeki kimliğin merkezi, kültürel düzeyde Batı'da değildir; bireysel düzeyde de kişinin kendisinde diğer bir deyişle benliğinde değildir. Aynı zamanda merkez kişiler arası ve gruplar arası düzeyde üretilen sosyallikte de değil-

¹ Ancak Batı'nın benlik anlayışı da kendi içinde tümüyle homojen bir yapıda değildir (bkz. Gaines, 1982; Harkness, Super ve Van Tijen, 2000 akt. Kağıtçıbaşı, 2010).

dir. Esasında bu dönemde geleneksel anlayışlı bir merkez de kalmamıştır. Ancak bu görüş merkez fikrinin tümünden yok olduğu anlamına gelmemektedir. Bunun yerine bu görüş makro merkez algısının mikro merkezlere dağılması biçiminde anlaşılabilir. Kimliğin merkezinin mikro merkezlere dağılması, erken dönemdeki birey merkezli kimlik tasavvurundan farklı olarak, tümüyle ‘ben’ odaklı (Funk, 2013), metalaşmış (Benwell ve Stokoe, 2006b), sürekli tüket(il)en (Baudrillard, 1970/2008), melez (Bhabha, 1994), kesişen (Rampton, 1995), sahneye koyulan (Butler, 1990) bir kimlik içeriğine gönderme yapmaktadır. Görüldüğü gibi kimlik artık tümüyle kuşatılabilir ve belirli olmaktan çıkmış, akışkan, parçalı ve belirsiz bir içerikle inşa edilmeye başlanmıştır. Bu bakımdan kimliğin sonraki dönemi “kimliğin belirsiz dönemi” olarak isimlendirilebilir.

Kimliğin özellikle ben odaklı ve metalaşmış bu hâlinde teknolojik yeniliklerin oldukça yüksek bir etkisi söz konusudur. Funk’a (2013) göre, teknolojik yeniliklerle mekân ve zamanın sınırları esneyerek kişiler zaman ve mekândan bağımsız olarak var olabilmektedir. Yine dijital teknoloji ve elektronik medyayla gerçeklik farklı biçimlerde üretilebilmektedir. Dahası, bu teknolojilerle kişiler kendi kararları doğrultusunda var olabilir hâle gelmiştir. Ayrıca insanlar sosyal ilişkilerinde sadece kendi istedikleri kişilerle iletişim kurabilmektedir. Son olarak kişiler bireysel belirlenmişlikten kurtularak

kendi dünyalarını üretebilmektedirler. Tüm bu gelişmeler postmodern dönemde kimliğin görece daha ben odaklı ve metalaşmış bir versiyonda kurulmasını kolaylaştırmış görünmektedir.

Kimliğin sonraki dönemi, belirsiz dünyada failliği ve otantikliği yeniden sağlamak üzere bireylerin kendi strateji ve çabalarına daha çok önem vermelerinin önünü açmıştır (Benwell ve Stokoe, 2006a). Dünyanın belirsiz, parçalı ve görelî bir yer olarak algılanması tam da Aydınlanma ideallerinin ideallerde kalmasıyla ilgili görünmektedir. Diğer taraftan Aydınlanma’nın çizgisel zaman anlayışı, yani başlayıp biterek basamak basamak ileriye doğru gidildiği fikrini meşru bir zemine oturtan zaman kavrayışı, aynı zamanda dünyanın geleceğinin beklendiği gibi daha öngörülebilir ve bütünlüklü bir yer olmayacağını verili bilgiden hareketle insanlara varetmektedir. Eğer ki zaman geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde ileriye doğru giden bir biçimde akıyorsa ve geçmişte kurulan Aydınlanma ideallerinin şimdiden gerçekleşmediği ve gelecekte de gerçekleşmeyeceği apaçık ortadaysa, o hâlde şimdi’nin belirsiz, parçalı ve görelî zaman-mekânında elde kalan tek ve belki son an’ına odaklanmak gerekmektedir (Melucci, 2013). Bu an’ın mümkün olduğunca içinde kalmak bireyin kendi failliğini ve otantikliğini kurmasıyla mümkün görüldüğü için, kimliğin sonraki döneminde kişiler kendi faillik ve otantikliklerini yeniden keşfetmek ve güçlen-

dirmek için “mindfulness” ve yoga gibi eğitim programlarını tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar büyük bir arzuya talep ediyor gibi görünmektedirler. Yani, bu türden uygulamaların revaçta olmasının önemli bir nedeninin, insanların belirsiz ve kaotik gördükleri dünyayla başa çıkmak adına mikro iktidar alanı olarak kendilerini belirli ve kontrol edilebilir kılma arzusu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Böylece insanlar kendi benliklerini denetim altına alarak hayatı yeterince öngörülebilir, yani belirli bir yer olarak algılamının önünü kendiliğinden açmış olmaktadır(!) Bu durum kimliğin belirsiz dönemi için benlik merkezli, kalıcı ve belirli bir kimlik kurulumuna işaret etse de merkezleşen kimlikler için ancak palyatif bir önlem gibi durmaktadır.

Sonuç Yerine

İnceleme boyunca kimliğin erken, orta ve özellikle sonraki dönemine ilişkin faillik üzerinden panoramik olarak sunulan bu farklı görünüşler, kimliğin bir yanı sıra son derece esnek bir özellikte olduğuna işaret etmektedir. Bu esneklik her türden kimlik kategorisinin inşa edilen bir içerikte olduğunu göstermektedir. Kimliklerin inşa ürünü olmaları, onların kendiliğinden zorunlu olmadıkları, diğer bir deyişle tarihsel ve psiko-sosyal süreçlere bağlı olarak oluşturuldukları ve biçimlendirildikleri anlamına gelmektedir (Bilgin, 2014).

Burada vurgulanması gereken bir başka konu ise kimliğin üç döneminde de farklı sahalardan yazarların şu veya bu biçimde failliğin izlerini ısrarla takip etmeye çalışmalarıdır. Tarihsel ve psiko-sosyal süreçler insan failliğini tartışmalı hâle getirecek pek çok gelişmeyi içermektedir ancak insanlar yapıp etmelerinde veya maruz kaldıklarında kendi etkilerinin izlerini sürmek konusunda oldukça dirayetli bir tavır takınmaktadırlar. Bu dirayetli tavrın ardında kendi düşüncelerimiz ve duygularımız üzerinde düşünemeyi ve hissedemeyi olanaklı kılan bilinç düzeyimizin etkisi oldukça büyük görünmektedir.

Kimliğin üç dönemine ilişkin yapılan bu açıklamalar, öncelik-sonralık etkisiyle, sonra gelenin daha *makbul* olduğu fikrini ima etse de, bu üç dönemin kimlik kurulumları arasında bir hiyerarşi ve çizgisellik bulunmamaktadır. Tam aksine, farklı kimlik kuramları arasında adeta bir denklik ve döngüsellik bulunmaktadır. Dahası kimliğin sonraki dönemi, kimliğin erken ve orta dönemindeki kimlik varoluşlarını sonlandırmış da değildir. Çünkü kimlikle ilgili farklı görünüşler birbirinin alternatif olmaktan ziyade, saçaklı bir biçimde iç içe geçmiş çoklu kimlik formlarına işaret etmektedir (bkz., Ramarajan, 2014).

Sevgili arkadaşlarım Çağatay Çoker ve Betül Kanık’a kıymetli eleştirileri ve düzeltmeleri için gönülden teşekkür ederim.

Kaynaklar

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York, US: Freeman.

Bandura, B. (2002). Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education*, 31(2), 101-119.

Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 1-26.

Baudrillard, J. (2018). *Tüketim toplumu: Söylenceleri, yapıları* (11. Baskı) (H. Deliçaylı ve F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1970).

Benwell, B. ve Stokoe, E. (2006a). Theorising discourse and identity. *Discourse and Identity* içinde (ss. 17-47). Edinburgh: Edinburgh University Press.

Benwell, B. ve Stokoe, E. (2006b). Commodified identities. *Discourse and Identity* içinde (ss. 165-203). Edinburgh: Edinburgh University Press.

Bhabha, H. (1994). *The location of culture*. London: Routledge.

Bilgin, N. (2014). *Kimlik inşası*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Brown, R. (1999). Social identity theory: Past achievements, current problems and future challenges. *European Journal of Social Psychology*, 30(6), 745-778.

Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.

Funk, R. (2013). *Ben ve biz: Postmodern insanın psikanalizi* (Ç. Tan- yeri, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal çalışma basım ta- rihi 2005).

Gaines, A. D. (1982). Cultural definitions, behavior and the person in American psychiatry. *Cultural conceptions of mental health and therapy* içinde (ss. 167-192). Dordrecht, Netherlands: D. Reidel.

Geertz, C. (1975). On the nature of anthropological understanding: *American scientist*, 63(1), 47-53.

Goffman, E. (2018). *Günlük yaşamda benliğin sunumu* (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1956).

Harkness, S., Super, C. M. ve Tijen, N. V. (2000). Individualism and the "Western mind" reconsidered: American and Dutch parents' eth- notheories of the child. *New directions for Child and Adolescent De- velopment*, 2000(87), 23-39.

Hogg, M. A., Terry, D. J. ve White, K. M. (1995). A tale of two theories: a critical comparison of Identity Theory with Social Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*, 58(4), 255-269.

Holland, D. ve Lachicotte, W. (2007). Vygotsky, Mead, and the new sociocultural studies of identity. H. Daniels, M. Cole ve J. V. Wertz (Ed.), *The Cambridge companion to Vygotsky* içinde (ss. 101-135). NY: Cambridge University Press.

James, W. (1981). *The principles of psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press. (Orijinal çalışma basım tarihi 1890).

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, aile ve insan gelişimi: Kültürel psiko- loji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2007).

Mead, G. H. (1934). *Mind, self and society: From the standpoint of a social behaviorist*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Melucci, A. (2013). *Oyuncu benlik*. (1. Baskı). (B. Kıcır Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.

Rampton. B. (1995). *Crossing: Language and ethnicity among adolescents*. London: Longman.

Ramarajan, L. (2014). Past, present and future research on multiple identities: Toward an intrapersonal network approach. *The Academy of Management Annals*, 8(1), 589-659.

Roland, A. (1991). *In search of self in India and Japan: Toward a cross-cultural psychology*. Princeton: Princeton University Press.

Stryker, S. (1968). Identity salience and role performance: The relevance of symbolic interaction theory for family research. *Journal of Marriage and the Family*, 30, 558-564.

Stryker, S. ve Burke, P. J. (2000). The past, present, and future of an identity theory. *Social psychology quarterly* 63(4), 284-297.

Tajfel, H., ve Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W. G. Austin ve S. Worchel (Ed.), *The social psychology of intergroup relations* içinde (ss.33-37). Monterey, CA: Brooks/Cole.

Taylor, C. (1989). *Sources of the self: The making of modern identity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Turner, J. C. (1999). Self-categorization theory. A. S. R. Manstead, M. Hewstone, S. T. Fiske, M. A. Hogg, H. T. Reis ve G. R. Semin (Ed.), *The Blackwell encyclopedia of social psychology* içinde (ss. 502-504). UK: Blackwell Publishers.

BELİRSİZİN İNSANLARI

Ayça Ilgaz*

Belirsizlik, günlük hayatımız, dünyaya ilişkin bakış açımız, değer sistemimiz gibi farklı yönlerimizi etkileyen bir olgudur. Hayatın vazgeçilmez parçalarından biri olmasıyla, belirsizliğe ilişkin farklı bakış açıları da gelişmiştir.

Belirsizlik, literatürde, ilk anlamı olumsuzluk içeren bir olgu olarak yer almaktadır. Bu olumsuz anlamı takip ettiğimizde, belirsizliğin ve belirsizlik yaratan durumların kontrol altına alınma isteği, farklı araştırmacıların da ortaya koyduğu üzere, insanlar için temel motivasyonlardan biridir (akt., Küçükkömürler, 2017). Çünkü gündelik hayatımızı bazı varsayımlara göre şekillendiririz, bu varsayımların oluşması için ihtiyaç duyulan ise 'belirgin'lidir.

Belirsizliğin kontrolü konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır, bu yaklaşımlardan öne çıkan iki modeli

örnek verebiliriz: Modellerden biri, Greenberg ve Pyszczynski'nin alanyazına kazandırdığı Dehşet Yönetimi Kuramı'dır. Bu kuram, insanların motivasyonlarını, değer sistemlerine bağlılıklarını ve benlik saygılarının hayatlarına olan etkisini ölüm korkusu açısından ele alarak varoluşçu bir yaklaşım izler. Ölümün farkında olmak, insanların ölüm korkusunu hissetmesine ve dehşet duygusuna sebep olur. Dehşet Yönetimi Kuramı, dehşet duygusunun insanların dünya görüşlerini etkilediğini ve değer sistemlerinin devamlılığını sağlayarak belirsizlikten uzak durmak için çabaladıklarını öne sürmektedir (Doğulu ve Sakallı-Uğurlu, 2015).

Van den Bos'un öne sürdüğü Belirsizlik Yönetim Modeli ise belirsizliği insanların hedefleri, kendilerine dair görüşleri ve benlik görüşleri hakkında kuşkulanası olarak tanımlar. Belirsizlik, insanların güven hissini tehdit ettiği için bireyler bu tehditten kurtulmak amacıyla toplumsal değerlerin güven veren 'belirgin' sınırlarında bulunmak için çabalarlar. Bu durum da toplumsal norm ve değerlere sıkı sıkıya bağlanmakla sonuçlanır. 'Diğerleriyle' benzer değerleri paylaşmak güvenli bir ortamı inşa eder (Yavuz-Güzel ve Şahin, 2018). Küçükkömür (2017) belirsizliği açıklayan bu modellerden hareketle, belirsizlikle karşılaşan kişilerin değer yargılarını ve dünya görüşlerini daha da netleştirdiğini ve

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Aile Eğitimi ve Danışmanlığı Prog., Yüksek Lisans Öğrenci

bunun bir sonucu olarak da kendi görüşlerine yakın kişilere daha olumlu, görüşlerine karşı olan kişilere ise farklı derecelerde olumsuz tepkiler gösterme olasılıklarının bulunduğunu aktarmaktadır.

Belirsizliğe karşı bakış açımızı 'olumsuz'la sınırlandırmamız gerektiği de değinilen gerçekçi bir noktadır. Küçükkömür'e (2017) göre, belirsizliğin yeni fırsatlar yaratmakta ve yaratıcılığı tetiklemektedir. Belirsizlikle ilişkimiz bizi var olanın dışında başka seçenekler bulmaya iten bir motivasyon sağlamakta, merak duygumuzu etkinleştirmekte ve belirsizlik yaratan durumu daha çok incelemeye sevk edebilmektedir. Bu noktada, belirsizliğin hayatımıza kazandırdığı anlamlara varoluşçu bakış açısıyla yaklaşabiliriz.

Belirsizlik, içinde bulundurduğu ihtimallerle, ihtimallerin birer seçeneğe dönüşmesiyle, bu seçenekleri seçme özgürlüğünü taşımasıyla varoluşçu yaklaşımın insanı ele alışında üzerinde durduğu bir olgudur. Çünkü belirsizlik insana kendi seçeneklerini belirleme özgürlüğü vermektedir. Bu seçimlerde 'kötü' bir tercih yapma ihtimali insanda kaygı uyandırır. Kaygının anlamına değinmek istediğimizde ise, Kierkegaard'ın 'kaygı nedir?' sorusuna 'gelecek gündür' cevabıyla karşılaşmaktayız. Gelecek, belirsizin mutlaklığıdır. Kaygı ve belirsizlik arasındaki ilişkiyi Kierkegaard'ın verdiği başka bir örnekle de inceleyebiliriz: Kaygı, uçurumun kenarında durduğumuz anda yaşadığımız baş dönmesine benzer.

Uçurum, belirsizliktir. Adımımızı uçuruma atıp atmamanın kararının bize ait olması ve bu olasılıkların tamamının önümüzde oluşu baş dönmesine sebep olur. Belirsizliğin kararına varan özne, kaygı içindedir (Akış, 2014).

Belirsizlik ve kaygıyı beraber anmanın ardından, onları tamamlayan diğer bir kavramdan bahsetmek gerekir: Özgürlük. Kierkegaard varoluşçuluğunda kaygı 'özgürlüğün olanağıdır' (akt., Akış, 2014). Kişinin özgür seçimleri olduğunda kaygı meydana gelir. "Kişinin gerçek seçimleri ancak kaygı içerisinde meydana gelir ki, bu da gerçek özgürlüğün ifadesidir." Yani kaygıyı üreten, kişinin kendisi olma olanağına sahip olmasıdır. Bu aşamada belirsizlik, içinde bulundurduğu 'gelecek' ve 'seçim'lerle özgürlüğün şartıdır.

Son söz olarak, yazıda üzerinde durulduğu gibi, belirsizliği içinde boğulduğumuz bir okyanus olarak görmek yerine, belki de içinde yüzebileceğimiz, farklı renkleriyle bize yeni dünyalar açan bir derya gibi kabul ettiğimizde, hayatı farklı yönleriyle yaşayabilme olgunluğuna ulaşabiliriz.

Kaynaklar

Akış, Y. (2014). *Søren Kierkegaard'da kaygı kavramı*. İstanbul: Ayrinti.

Doğulu, C. ve Sakallı-Uğurlu, N. (2015). Dehşet yönetimi kuramı üzerine bir derleme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 18 (35), 33-47.

Küçükkömürler, S. (2017). Belirsizliğin psikolojik etkileri. *Nesne*, 5(10), 329-344.

Yavuz-Güzel, H. ve Şahin, D.N. (2018). Belirsizlikle ilişkili düşüncelerin ulaşılabilirliği üzerinde psikolojik dışlanmanın etkisi. *Arch Neuropsychiatry*, 55, 183-188.

İSTEKLERİN ESİRİ OLMAK

H. Emrah Cığırım*

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik, akıl sahibi bir varlık olmasıdır. İnsan, Latince '*Homo sapiens*' ismiyle adlandırılır ve anlamı '*akıllı canlı*' demektir. Yeryüzünde bilindiği kadarıyla düşünebilen tek canlı insandır. İnsanın bu tanımı günümüzde daha da gelişerek ve '*düşünen canlı*' tanımını aşarak, düşündüğünü düşünebilen, düşündüğünün farkında olabilen canlı olarak daha da genişlemiştir.

İnsan, akıl sahibi olmasının verdiği avantajla kendini diğer canlılarla eşitlemiş hatta bu avantajını daha da iyi kullanmaya başladığı zaman diğer canlılara egemen olmuştur. Bütün doğayı kendi menfaati doğrultusunda kullanmış ve onu kendisine hizmet eden bir yapıya dönüştürmüştür.

İnsanı aklını kullanmaya iten en büyük etken bilinmeze olan merakıdır. İnsan bu bilinmezleri anlamlandırmaya

çalışmış, onları çözmek için çeşitli yollar denemiştir. İlk önce aklını yine kendi aklı ile sınırlamış, kendini bilinmeze tutsak etmiştir. Bilinmezleri daha da bilinmez yaparak onları yüceltmış en önemli üstünlüğü olan aklını bilinmeze esir etmiştir. Bu esir etme bir süre sonra çaresizliğe dönüşmüş, bilinmezleri açıklamak için başka bilinmezleri icat etmesine ortam hazırlamıştır.

İlkel dinlerin ortaya çıkışının nedeni de insanın bilinmeze karşı olan çaresizliğidir. İnsan akıl ile açıklayamadığı sorunları kendi dışında olan bir varlığa bağlayarak bu bilinmezleri onun aracılığı ile açıklamaya çalışmıştır. Güneş'e, Ay'a veya herhangi bir canlıya doğa üstü vasıflar yükleyerek onu tanrılaştırmış hatta ona kurbanlar adayarak ona karşı zorunlu olarak hissettiği görevlerini yerine getirmeye çalışmıştır. İnsan aklının belki de en güzel ürünü olan 'felsefe' ortaya çıkmaya başladığı anda bu bilinmezlik karmaşası çözülmeye başlamış tanrıların yerini 'akıl' almaya başlamıştır. İnsanın aklını kendisine rehber etmeye başlaması, ilerlemesi ve doğaya egemen olması için bulunmaz bir araçtı. Bu aracı dikkatli kullanmasını bildiği için diğer canlılardan farklılaşarak doğanın en güçlü varlığı oldu.

Felsefi faaliyetlerin artması ve felsefeye verilen önem insanlığı her basamakta daha da geliştirdi ve egemen varlık olarak insanı bu dünyanın hâkimi yaptı. İnsanın

* Maçka Şehit Eren Bülbül Anadolu İmam Hatip Lisesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Öğretmeni

aklını kullanarak doğaya hâkim olması, olumlu sonuçların yanında olumsuzlukları da beraberinde getirdi. 'Küresel ısınma' dediğimiz bu örnek olgu bu hâkim olma isteğinin en önemli sonuçlarından. Ve bu sonuç o kadar ciddi bir tehdit ki, en güçlü varlık olan insan bile bunu engelleyemeyecek duruma geldi. Küresel ısınmayı durdurmak ya da tamamen ortadan kaldırmak imkânsız bir çaba olarak nitelendirilmektedir. Artık yapabileceğimiz tek şey onu yavaşlatmak veya yaşanabilecek başka bir gezegen aramaya başlamak!

İnsanın egemen olma isteği onu kendi duygularının esiri yaptı ve aklını bu egemen olma isteği işgal etmeye başladı. Bu da felsefenin sonunu getirmeye, onun amacından sapmasına, isteklerin hakimiyetine girmesine neden oldu. Bu durumda bilinmezleri isim değiştirerek yeniden karşımıza çıkardı.

Bilinmezin ve belirsizin yerini insanın bu doymak bilmeyen egemenlik arzusu ve 'faydacılık' dediğimiz felsefi icat almaya başladı. Bir felsefi akım olarak karşımıza çıkan bu faydacılık akımı, felsefe tarihinin 'kötü çocuğu' hâline dönüştü.

Bu kötü çocuğun meyveleri ise insanlığın sonu olarak karşımıza çıkıyor. Küresel ısınma örneğinde olduğu gibi, her yanımızı kuşatan bir tehlikeler gün geçtikçe hayatımızı daha da yaşanmaz hâle getiriyor.

BELİRSİZLİK ÜZERİNE BİR FİLM: MULHOLLAND DR.

Songül Kandemir*

David Lynch tarafından 2001 yılında beyaz perdeye sunulan Mulholland Dr. filmi kendine özgü akışı ve sahneleri ile seyircileri tarafından oldukça beğenilen, aynı zamanda kafa karıştırıcı bulunan ve yıllara meydan okuyarak günümüzde de özgünlüğünü korumakta olan bir başyapıttır. Yayınlandığı yıl David Lynch'e Cannes Film Festivali'nde en iyi yönetmen ödülü getirmiştir. Kendi tarzını bu filmde de ortaya koyan yönetmen, izleyicilerin aklında öylesine büyük bir soru işareti bırakır ki, izleyicilerde filmi yeniden izleme isteği uyandırır. Film, somut bir gerçeklikten çok imgelerle yüklü bir rüyaya benzer. Sahneler küçük detaylarla birbirine bağlanır ve bütüne bakıldığında filmin belirsizliği baş döndürür.

İlk sahnesinden itibaren filmin Rita ve Betty arasında geçtiğini görürüz. Rita kendisine silah doğrultan şoför

tarafından öldürüleceği sırada talihsiz bir kaza geçirir ve gariptir ki bu kaza sayesinde hayatı kurtulur. Yalnızca hafızasını kaybetmiştir ve yolunu bulmaya çalışırken girdiği bir evde Betty ile karşılaşır. Betty, bir Hollywood yıldızı olmak için seçmelere katılacak ve bu sürede teyzesinin evinde kalacaktır. Buraya kadar filmin sade ve anlaşılır olduğu aşikârdır. Film ilerledikçe her şey birbirine karışır ve birbiri ile yer değiştirir. Filmin belirsizliğini çözümlmek için ilk ipucu yine yönetmenimizden gelir. Filmin isminde bulunan kısaltmanın *Mulholland Drive* (Mulholland Çıkmazı) şeklinde açılacağı düşünürüz hepimiz. Fakat bu kısaltma aynı zamanda *Mulholland Dream* (Mulholland Hayali) şeklinde de okunabilmektedir. Bu ipucu, belirsizliğin perdesini aralamaya başlamamız için ilk adımdır!

Film boyunca, kim olduğunu bilmeyen ve yalnızca Diane ismini hatırlayan Rita ve Rita'yı korumak için sürekli onun yanında olup Diane'i bulmasına yardımcı olan Betty'nin başlarından geçenlere tanıklık ederiz. Film bittiğinde ise aslında Rita'nın isminin Camilla ve Betty'nin isminin Diane olduğunu öğreniriz. Bu durum bize bir hayali izlemiş olduğumuzu gösterir. Artık filmin, Camilla ile aşk yaşayan fakat sonrasında yönetmeni tercih eden Camilla tarafından terk edilen Diane'in hayallerini anlattığını anlarız. Diane kırmızı ışıklar eşli-

* Mersin Üniversitesi, Psikoloji Bölümü Öğrencisi

ğinde yatağına yatar ve hayal dünyası açığa çıkar. Yönetmen diğer filmlerinde olduğu gibi bu filmde de renkleri imge olarak kullanmıştır. Filmde kırmızı rengin hayalleri ve mavi rengin gerçek dünyayı yansıttığını fark ettiğiniz an her şey daha anlamlı gelmeye başlayacaktır. Gerçek dünyada senaryo Diane ve Camilla'nın aşkı ile başlar. İkisi de oyuncudur ve Camilla oynadıkları filmin yönetmeni Adam ile yakınlaşmaya başlar. Bir anda dışlanan ve yalnız kalan Diane, Camilla'yı çok kıskanır ve yönetmene çok öfkelenir. Nişanlandıklarını öğrendiği anda ise Camilla'yı öldürtmek ister. Filmin ilk sahnesi de Diane'in bu isteğini yansıtır. İsteğini gerçekleştirmesi için bir kiralık katil ile anlaşır. Katil, Camilla'yı öldürdüğü gün Diane'in evine mavi bir anahtar bırakacağını söyler. Bir sabah uyanıp anahtarı sehpanın üzerinde görmesi ile her şey yerle bir olur. Yaşadıkları onu öylesine kötü etkiler ki odasında intihar eder.

Bu gerçekliğin yanında bir de Diane'in hayalleri vardır. Hayaline Camilla'yı hafızasını kaybetmiş bir şekilde alır çünkü bu şekilde onu yalnızca kendi yanında tutabilecektir. Kendisi ise oldukça başarılı bir oyuncudur. Ayrıca burada yönetmenin başına utanç verici olaylar gelir ve bu senaryo ile Diane intikamını almış olur. Hayalleri sırasında Rita'ya Diane'i bulma konusunda yardım eder ve hatta yatağında intihar etmiş Diane'i bulurlar. Gördükleri sahne karşısında Rita'nın attığı çığlık Diane'in ölümü ile Camilla'da görmeyi istediği bir tepkidir aslında.

Film mavi ve kırmızının, gerçeklik ve hayalin arasında gidip gelir. Asıl belirsizlik ise Rita ve Betty'nin Club Silencio'ya gitmesi ile başlar. Burası, mavi ışıklı girişi ile bize gerçekliğin içinde olduğumuz mesajını verir. Gösteri kırmızı renklerle başlar ve Diane'in hayalleri kontrolü ele alır. Bir süre sonra mavi renkler açığa çıkmaya başlar ve bir silah sesi yükselir. Bu silah sesi aslında Diane'in intiharında kullandığı silahın sesidir. Rita ve Betty yoğun bir duygusallığın içerisindeyken çantalarında mavi bir kutu belirir. İşte bu kutu gerçekliğe giriş kapısı niteliğindedir.

Film boyunca birbiri ardına sıralanmış hayaller ve gerçekler öylesine karmaşık görünür ki David Lynch bu hâli ile sembolizm akımını filme adeta işlemiştir. Filmin insanı belirsizliğe sürüklemesi kaçınılmazdır. Tüm sahneler incelendiğinde, tüm eleştiriler ve ipuçları okunduğunda bile izleyicilerin aklında büyük bir soru işareti olur. Bu film, izleyicileri gerçeklik ve rüyanın birleştiği yeni bir dünyaya götürür. Fakat insan, evrendeki anlam arayışına gündelik hayatında da devam eder ve çözümlenemeyeceği bir şey ile karşılaştığında belirsizliğe tahammülsüzlük gösterir. Gerçeğin ve hayalin bir arada yaşanması insan aklının alışık olmadığı bir durumdur. David Lynch de Mulholland Dr. ile bizi rüyalarına davet eder ve akıl almaz bir serüvene adım atarız. Bu belirsiz yolculuğun sonu filmin anahtar kelimesi ile son bulur.

Gerçekliğin mavisine boyanmış saçları ile kimliği belirsiz hüzünlü kadının ağzından tek bir kelime çıkar: “Silencio”.

PROF. DR. YÜCEL YÜKSEL İLE “MÜPHEMLİK” ÜZERİNE: İnsan ve toplumla ilgileniyorsunuz, dolayısıyla bir tür “müphemlik”le...

Prof. Dr. Yücel Yüksel İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmakta olan bir akademisyen.[1] Bu sayımızda kendisine çalışma alanlarından biri olan belirsizliğin (müphemlik) yanı sıra mantık ve belirsizlikle ilişkili bilgi felsefesi ile ilgili sorular sorduk. Şimdi, sizleri, Yücel Yüksel'in sorularımıza verdiği yanıtlarla baş başa bırakıyoruz.

Merhabalar Yücel Hocam. Belirsizlik temalı röportajımıza hoş geldiniz, dilerseniz, ilk sorumuzla başlayalım. “Belirsizlik” konusu ilgi alanınıza ne zaman ve nasıl girmeye başladı? Koşullar nasıldı ve motivasyonunuz neydi? Kişisel tarihinizde belirsizliği anlama ve yorumlama biçiminizde değişimler oldu mu? Bu süreçleri bizimle paylaşırırsanız seviniriz.

Merhabalar, öncelikle “belirsizlik”, ya da benim tabirimle “müphemlik” konusunun -ki bu tercihimin sebebini sanırım daha sonra açıklama imkânım olacak- ONTO dergisinin gündemine girmiş olmasına, bana bu konuyla ilgili konuşma fırsatı

vermiş olmanıza sevindiğimi ifade etmeliyim; teşekkür ederim.

Siz de kabul edersiniz ki “müphemlik” hayatın her evresinde ve türlü şekillerde karşımıza çıkan bir durum; öyle ya da böyle ilgi alanımızda yer almak durumunda. Gündelik hayata ilişkin en önemli müphemlikler bir şekilde “zaman”la ilişkili olanlardır, desek sanırım yanlış olmaz. Burada “geçmiş”i birlikte deneyimlemiş kişilerin, aynı olan biten için çok farklı hikâyelerle karşımıza çıkışlarının sebebi olan ve hatta “şimdi”yi idrak ediş de bulaşan müphemlikleri bir yana bırakalım ve “gelecek” ile ilgili olanını konuşalım. İnsan, yaşamını, çoğullukla yapıp ettiklerinden ziyade yapıp edecekleriyle anlamlandıran, “gelecek” odaklı bir varlık. Ancak onun, öngörülebilir olsa da küçük, sıradan hikâyelerimiz için bile mutlak manada bilinemez oluşu bir sorun. Örneğin; fakülteden eve dönerken “bakalım bugün nelerle karşılaşacağım?” ya da “başıma neler gelecek?” türünden sorularda ifade bulan, merak, heyecan, kaygı vb. farklı duygulanımlarımızın sebebi olanlarından tutun da kişinin ruh sağlığını bozan, daha büyük sorunların kaynağı olan, ailevi ya da toplumsal krizler yaratanlarına varıncaya kadar türlü müphemlik durumlarıyla mücadele etmek için sanırım her insanın kendince geliştirdiği ya da danıştıklarından öğrenerek tatbik ettiği bir takım çözümleri vardır. Benim de öyle. Müphemliği akademik bir mesele olarak konu edinişim ise, felsefe

ile de yakından ilgilenen bir sosyoloji öğrencisi olduğum döneme tarihlenebilir. Malum, insan ve toplumla ilgileniyorsunuz, dolayısıyla bir tür “müphemlik”le ilgilenmiş oluyorsunuz. Beni müphemliği daha iyi anlamaya, yorumlamaya ve olabildiğince tanımlamaya yönlendiren bu sorun oldu diyebilirim. Bu çabamla edindiklerimin gündelik hayatta takındığım tavra, kişisel ilişkilerime, insanı, toplumu ve onların ürünlerini değerlendirişime, yaşamı ve ölümü anlamlandırışıma, inançlarıma muhakkak ki etkisi vardır ve umarım katkıları olumludur.

O hâlde biz de “belirsizlik” yerine “müphemlik” sözcüğünü kullanalım ve bununla işaret edilen olguyu felsefi bir perspektiften değerlendirecek olsanız neler söylemek isterdiniz, diye soralım?

Aslına bakarsanız “müphemlik” üzerine konuşmaktan kaçınmak, bilim uzmanlarına filozof atalarından miras kalmış gibi görünüyor. Felsefe ve bilim tarihi ile ilgilenenler göreceklerdir ki filozoflar ve bilimin türlü alanlarıyla uğraşanlar için amaç her zaman, en azından geçtiğimiz yüzyıl başına kadar, bütünüyle “kesinlik”li bilgi üretmek olmuş, doğal olarak “müphemlik”, kısmi ve kısır tartışmaları bir kenara bırakırsak ya kapı dışarı edilmeye çalışılmış, ya da görmezden gelinmiştir. Daha garip olanı her bilimsel etkinliğin ölküsü olan “kesinlik” kavramı da doyurucu bir şekilde tartışılmış değildir. Görebildiğim kadarıyla doğrudan “müphemlik” kavramıyla ilgili ilk nitelikli felsefi değerlendirme Bertrand

Russell’ın Türkçe’ye “Belirsizlik” olarak çevirdiğim “Vagueness” adlı çalışmasındadır. Sonrasında gerek mantık ve matematikte, gerekse fizikte ve çoğu durumda birbirleriyle koşut olarak bu konunun felsefenin ve bilimin gündemine girdiğini görüyoruz. Her ne kadar aynı “müphemlik” durumundan bahsetmiyor olsalar da Kuantum teorisinin ve puslu mantığın (*fuzzy logic*) ortaya çıkışı bu kavramı dışlayarak artık felsefe ve bilim yapılamayacağını bir göstergesidir.

Diğer bir konu, müphemliğin “kaynağı” ile ilgili. Müphemliğin kaynağının bilende mi yoksa bilinende mi olduğu sıkça tartışılıyor. Sizce müphemlik, sistemin doğal bir özelliği midir, yoksa sadece bilgi yetersizliğimizin bir yansıması mıdır? Bir başka deyişle müphemlik epistemolojik mi yoksa ontolojik bir olgu mu?

Şüphesiz bir şey ne ise odur. Üzerine konuşabileceğimiz yegâne “müphemlik”, bilebilme ve ifade edebilme imkânı ile ilgili olanıdır. Bilenin bilişine etki eden ne varsa, tüm bunlardan bağımsız olarak bilmeye konu olan şeyin her yönüyle kuşatılabilmesi Tanrı haricindeki bir bilen için mümkün olamayacağına göre ona ilişkin herhangi bir “müphemlik”ten de söz edebilmek mümkün değildir. Bana göre de felsefi açıdan “müphemlik”le kastedilen, şeyin kendinde oluşuna ilişkin olamaz, onun bilinişine ve ifadesine ilişkin olabilir.

Günümüzde pek çok görüş müphemliğin esasen dilde ve anlamın kendisinde var olduğundan söz ediyor. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

B. Russell'ın daha önce sözünü ettiğim "Vagueness" adlı çalışması bu konuya ilişkin tartışmaların bir kısmını özetler niteliktedir. Onun ifadesiyle, sadece "belirsizlik" değil, pek tabii "kesinlik" de ancak bir ifadeye ait olabilecek özelliklerdir ve bunlar bir ifade ile onun işaret ettiği şey arasındaki bağıntıyla ilgilidir. Burada Russell'ın "belirsizlik" ile kastettiği şeyin günümüz tartışmalarında izaha çalışılan "müphem" durumlardan sadece biri olduğunu da ifade etmeliyim. Russell'ın belirsizliği açıklamak, onun dil ve anlamla ilişkisini ortaya koyabilmek için kullandığı birbirinden farklı durumlara ilişkin örneklerinden diler-seniz çarpıcı bulacağınızı düşündüğüm birine yer verelim: Mesela "kırmızı" sözcüğünü ele alalım. Bilindiği gibi renkler bir süreklilik göstermektedirler ve diğer renkler gibi "kırmızı"nın da, onu "kırmızı" olarak adlandırıp adlandırmama konusunda bizi şüpheye düşürecek kısımları vardır. Bu, "kırmızı" sözcüğünün anlamını bilmiyor oluşumuzdan kaynaklanmaz; bunun tek sebebi "kırmızı" sözcüğünün uygulama alanının şüpheli oluşudur.

Sizce bilgi, genel bir tanımlamayla, müphem midir? Eğer öyleyse bilginin doğruluğu ve gerçekliğinin öznel olarak algılanması ne tür bir müphemliğe zemin oluşturmaktadır? Bu konuda neler düşünüyorsunuz?

*"Müphemliğin farklı hâlleri var:
Dilden kaynaklanan müphemlik,
kesin olmayış ve
şüphelilik"*

Dilden kaynaklı müphemlik kaçınılmaz olarak her alana sirayet eder. Şimdilik bu tartışmayı bir yana koyup bilgiye ilişkin temel bir ayrıma yoğunlaşalım: I. Kant'ın bu konudaki görüşlerini paranteze alacak olursak bilgiyi kabaca iki kısımda değerlendirebiliriz: Bunların ilki analitik yargılarla ortaya konanlardır. Örneğin, "Bütün aklar beyazdır" ya da "Üçgenin iç açılarının toplamı yüz seksen derecedir" önermeleri analitiktir; yeni bilgi vermezler ancak akıl ilkelerinin kabulü gereği zorunlu olarak doğrudurlar. Sentetik yargılar ise yeni bir bilgi verirler; dilsel belirsizlik-

leri göz ardı etsek bile ortaya koydukları bilginin ihtimali olması sebebiyle "kesin" oldukları söylenemez; sadece analitik yargılar için söz edilebilecek türden bir kesinliği asla taşıyamazlar. Dolayısıyla her bilgi belirsizdir diyemeyeceğimiz gibi olgusal doğruluk için de "kesin" tabirini kullanamayız. Ben bu tür bilgiler için kesinliğe yakın anlamında "kesinlikli" tabirini kullanmayı tercih ediyorum.

Yeri gelmişken, müphemliğin diğer türlerinden de bahsetmek isterim. Bu konuyla ilgili söyleyeceklerim tartışılabilir, kabul ettiğimiz kategorizasyon yetersiz bulunabilir. Yine de yapılmak istenen hakkında bir fikir vereceğini umuyorum: Bunların ilki biraz önce sözünü ettiğimiz, dilden kaynaklanan belirsizliktir.

İkinci bir tür müphemliği “kesin olmayış” olarak adlandırabiliriz. Russell’a göre bilimin en katı kesinliğe sahip metre, saniye gibi niceliksel sözcükleri bu türden bir müphemlik taşırlar. Paris’te bir çubuk üzerindeki iki işaret arasında yer alan mesafe olarak tanımlanan metre sınırlı bir büyüklüğu göstermekteyse de onun tam olarak nerede başlayıp nerede bittiği konusunda kesin bir şey söylenemez. Üstelik sıcaklık gibi bir faktör bu belirleme işini daha da zorlaştırmaktadır. Bir ölçümün sonuçlarının doğruluğunun sınırlılığı ya da kesin olmayışı, ölçüm işlemiyle alakalı olduğu kadar ölçü için kullanılan kavramların belirsizliği ile de alakalıdır. Şüphesiz her yeni bilimsel gelişme ve teknolojiyle yeni ölçüm kavramları ve metotları geliştirilebilir, aletleri üretilebilir. Ancak hiçbir gelişme, tanımlardan kaynaklı belirsizliğin öyle ya da böyle karşımıza çıkacağı gerçeğini değiştiremez. Bu tür müphemliğe D. Dubois’nın tespit ettiği şekliyle sembolik mantıktan da bir örnek verelim: “p veya q” gibi bir bileşik önermenin doğruluk değeri, “veya”nın tanımı gereği “p” ya da “q”dan herhangi birinin “doğru” olması durumunda “doğru”, sadece her ikisi de “yanlış” olduğunda “yanlış” olmaktadır. Ancak “p veya q doğrudur” önermesini “doğru” kılan şeyin hangi doğruluk durumu olduğu, böyle bir önermenin “doğru”luğu “p” ve “q” için D/D,

“(...) sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimler geçmişte kısmi başarılar elde etmelerine imkân vermiş olan ancak bugün bir hayli sorunlu görünen bir anlayışın, yani pozitivizmin etkisi altındadırlar. Bu, bana felsefeye yeterince itibar etmemenin doğal bir sonucu gibi görünmektedir.”

D/Y, Y/D sıralı çiftlerinden herhangi birisince gerçekleştirilir olduğundan müphemdir.

Üçüncü tür müphemlik ise şüphelilik olarak adlandırılır. Bu müphemlik türü, önermeler mantığı ve modalite ile ihtimal teorisine ilişkin olanların farkı dikkate alındığında iki kısımda değerlendirilebilir. Bir önermenin “doğru” ya da “yanlış”lığı konusunda tam olarak emin olmayan bir kişinin içerisine düştüğu durum bir tür “şüphelilik”tir. Bu, çok değerli mantıkların temeli olan üç değerli mantıkta, “belirsizlik” olarak adlandırılan doğruluk durumunun esasıdır. Bu üç durum hakkında akıl yürütmek, katiyetin modal zorunlulukla, kati olmayışın modal imkân ile karşılandığı modal mantığı gerektirir. İkinci tür şüphelilik ise yine Dubois’nın değerlendirmesine göre, örneğin herhangi bir deneyin birkaç deneme içerisinde aynı sonuçları vermeyişine, tutarsızlıkları açık bir şekilde gözlemlenen bilgiler üretmesine ilişkin istatistiksel bir müphemlik durumudur. Burada M. M. Gupta’nın ayrımına da dikkat çekmek gerek: Ona göre

birinci tür şüphelilikler genel olarak insana bağlı, kavrayışa ilişkin bilgide açığa çıkar; diğerleri ise fiziksel sistemlerin tesadüfi davranışlarından ortaya çıkan bilgiler ile ilgilidir. Bu bağlamda fizikte “belirsizlik ilkesi” ile an-

lam bulan durum bir tür şüphelilik olarak değerlendirilmelidir. O hâlde bilginin öznelliği meselesi de açıklamaya çalıştığımız bu farklı müphemlikler içerisindeki türlü tezahürleri üzerinden tahlil edilmelidir.

Kabul edildiği üzere, modern dönemde doğa bilimleri ve felsefe arasında 'bilgi'nin üretimine ilişkin normlar ve yollar açısından derin bir uçurum açılmıştı. Genel olarak doğa bilimleri ve özelinde fizik, bilginin kesinliğine odaklanıp, dikotomik cevaplar aramaktaydı. Günümüz felsefesi aynı bilgi üretiminin müphem taraflarına da kucak açmış ve olan ile olmayan arasındaki kesin çizgileri sorgularken diğer yandan kuantum teorisi, kaos teorisi vb. yaklaşımların etkisiyle fizikte de kesin ve dikotomik bilgi anlayışında farklılaşma görülmekte. Bu değişim göz önünde bulundurulduğunda doğa bilimleri ile felsefe arasında bilginin kesinliği üzerine bir tür uzlaşmadan söz edilebilir mi? Bu gelişmeyi felsefe açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

Aslında felsefe için kesinlik arayışı her zaman temel bir sorun olmuştur. Felsefenin, mantık ve metodoloji çalışmalarına baktığınızda bunun ardındaki motivasyonun kesin bilgi üretme çabası olduğu anlaşılacaktır. Aristoteles'in, mantığı sistematik bir yapıya kavuşturmasının sebebi felsefenin bu çabasına katkı sunacak bir araç ortaya koymaktır. Tarih boyunca pek çok saygın filozofun dahil olduğu metodoloji tartışmaları öncelikle modern fizik bilimler, sonrasında sosyal bilimler ortaya çıkışına zemin oluşturmuştur. Felsefeyi kesin bir bilim olarak inşa etme uğraşısını E. Husserl'de, onun hocası F. Brentano'da, I. Kant'ta hatta Platon'da bile görmek mümkündür. Bütün bunlara rağmen günümüz fizik bilimleri ile kıyaslandığında, "kesinlikli" bilgiler ortaya

koymada sadece felsefenin değil sosyal bilimlerin de başarısı tartışmalıdır. Bunun sebebi kanımca gayet açıktır: Fizik bilimleri, bir tür yasalılık arz ettiğine ve bunun objektif olarak değerlendirilebileceğine inanılan evreni, onun bir aradalıklarıyla tutarsızlık yaratmadığı deneyimlenen unsurlarını inceler. Bunun aksine, felsefe de, sosyal bilimler de, sadece aklıyla iş gören değil, farklı duygulara, içgüdülere, inançlara, farklı karakter ve kişiliklere sahip olabilen son derece devingen ve karmaşık bir canlıyla, ancak onun beşer yönüyle değil, insan oluşuyla ve bu oluşun peşi sıra getirdiği kendisine benzer zorlu konularla uğraşmaktadır. İlgili alanları bu kadar farklı iki alanın "bilgi"lerinin de farklı olması son derece anlaşılırdır. Buradaki asıl sorun fizik bilimlerin dışındaki bilgi üretme etkinliklerinin haksız bir biçimde fizik bilimlerdekilerle kıyaslanışındadır.

Felsefe, çağın gereklerine ya da ruhuna göre kendisini dönüştürebilme, felsefi bilgi konusunda yeni yaklaşımlar geliştirebilme gücüne sahip bir disiplindir. Fizik bilimlerle doğrudan bir teması olmadan da yaşamını sürdürebilir, yapısal sorunlarını başka bir şeye ihtiyaç duymaksızın çözümleyebilir. Oysa sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimler geçmişte kısmi başarılar elde etmelerine imkân vermiş olan ancak bugün bir hayli sorunlu görünen bir anlayışın, yani pozitivistimin etkisi altındadırlar. Bu, bana felsefeye yeterince itibar etmemenin doğal bir sonucu gibi görünmektedir. Bu bilimlerde uzmanlaşanların çoğu, felsefeden de yardım alarak

kendi alanlarının müphemliklerine uygun bir metodoloji, bir kesinlik anlayışı geliştirmeye çalışmak yerine, başarılarından ziyadesiyle etkilendikleri fizik bilimlerin metodolojilerinden istifadeye çalışmaktadırlar. Tek amaçları fizik bilimlerinkine benzer kesinlikli bilgi üretmekmiş gibi görünen bu uzmanlar, hedeflerine, bilimsel etkinliklerini ancak onlarınkilere benzetmek suretiyle erişebileceklerine dair yanlış inanışlarını henüz kıramamışlardır. Günümüzde fizik bilimlerin kesinlik anlayışında meydana gelen değişimle ortaya çıkan uzlaşma fikri, sosyal bilimlerin mevcut bilgi üretme tarzlarının meşruiyetini güçlendirmekteyse de, biraz önce ifade ettiğim temel sorunun gölgelenmesine de sebebiyet verebilir. Elbette türlü bilgi sistemleri arasında birtakım ortaklıkların olması mümkündür, ancak bu bir zorunluluk olarak görülmemelidir. Bana kalırsa her bilgi sistemi, kendisini daha başarılı bulduğu bir başka bilgi sistemine benzetme kolaylığına kaçmadan, bağımsız ve özgün bir bilgi anlayışı geliştirmenin imkânlarını sorgulamalı, konusuna ilişkin en nitelikli bilgileri ortaya çıkartmak için gerekli metotları aramaktan asla vazgeçmemelidir. Bu, çoğunun öykündüğü fizik bilimlerin yetkinliğine ulaşabilmelerinin şüphesiz çok zorlu ancak en sağlıklı yoludur.

“İnsan hayatta kalmaya kodlanmış bir varlık ve müphemlikten hoşlanmıyor; tarih boyunca kesinlik ihtiyacına öyle ya da böyle cevap verdiği inandığı her bilgi sistemine sıkı sıkıya bağlanmış, hatta onu kutsamış da...”

Bilim ve bilginin yanı sıra müphemliğin gündelik yaşamda algılanışı hakkında ne düşünüyorsunuz?

Bilim kabaca, doğruluğu her istenildiğinde denetlenebilen ve bu nedenle güvenilir kabul edilen bilgiler üreten bir bilgi sistemi olarak tanımlanır. Bilim denince insanın aklına, esası deney ve gözlem olan, bilgilerinin kesinlikli oluşu nedeniyle yaşamamız için gerekli öngörülerde bulunma ihtiyacımıza azami cevap verebilen, dünyadaki serüvenimizde kimilerine göre doğayla mücadelede, kimilerine göreyse doğaya uyum gösterebilmemizde en büyük yardımcımız olan fizik bilimler ve tabii ki başta fizik geliyor. Ama sadece fizik bilimler yok elbette, formel bilimler, sosyal bilimler, normatif bilimler de var; ama gündelik hayatımıza doğrudan temas edişleri, hızlı ve güçlü tesirleri nedeniyle fizik bilimler ayrıcalıklı kabul ediliyor. Bu çok anlaşılır bir durum. İnsan

hayatta kalmaya kodlanmış bir varlık ve müphemlikten hoşlanmıyor; tarih boyunca kesinlik ihtiyacına öyle ya da böyle cevap verdiği inandığı her bilgi sistemine sıkı sıkıya bağlanmış, hatta onu kutsamış da... Ancak günümüzde şöyle bir sorun var: Bilimin kaynağını, esaslarını, metotlarını yani ne’liğini tam olarak kavrayamamış bizim gibi

toplumlarda, bilimi temsil ettiği düşünülen kimi bilim uzmanları ki ben bunları “bilimci” olarak adlandırıyorum, pozitivist eğilimleri henüz ciddi bir hasara uğramadığı için hedef kitleleriyle hâlâ baskın ve buyurucu

bir dille konuşabilmekteler; felsefi düşünmenin ne demek olduğunun ayırdında olmayan insanları efsunlayabilmekte ve bilimi bir tabuya dönüştürmekteler. Temas ettiğim gibi insanın belirliliğin sağladığı konfora düşkünlüğü gayet anlaşılır, ama bunun bir saplantıya da dönüşmemesi gerek. Şöyle de bir yanılığ var diye düşünüyorum: Bilimin yol göstericiliğiyle kesinlikli bilgiler arttıkça müphemliğin azalacağına inanmak. Çok basit bir akıl yürütmeye söylenebilir ki müphemlik şeyde değil, onu bilişimizde ve ifademizdeyse kesinlik arttıkça müphemlik de artacaktır. Müphemliğin tümüyle ortadan kaldırılmasının bir yolu olmadığına göre, insanların kesinlik arayışlarını sürdürmek kadar önemli bir uğraşısı müphemlikle yaşamayı öğrenmek olmalıdır.

Peki, müphemlik ile başa çıkma ya da müphemlikle ilişkilene konusunda felsefenin ileri sürdüğü teorik ve pratik öneriler nelerdir? Örneğin, Zadeh müphemlikle başa çıkmada “minimum belirlilik prensibi”ni benimsememiz gerektiğinden söz ediyor.

Literatürde Zadeh diye bilinse de açık doğum adı Lütfi Ali Askerzade'dir. 1921 Bakü doğumlu bir Azerbaycan Türküdür. Puslu kümeleri (*fuzzy sets*) ve puslu mantık (*fuzzy logic*) teorisini geliştirmiş kişidir. Bir mühendis olan Askerzade 1960'lı yıllarda Kaliforniya Berkeley Üniversitesi'nde sistem teorileri üzerine çalışmaktaydı. Bu teoriyi, iki değerli mantık ve klasik kümeler teorisi üzerine inşa edilmiş mevcut sistem analiz tekniklerinin pek çok müphemlik barındıran gerçek dünya sorunla-

rını modellemedeki yetersizliklerini giderecek bir teknik üzerinde çalışırken geliştirmiştir. Bilim dünyasında başlangıçta derin bir şüpheyile karşılanan ve ölçüsüz bir tenkit yağmuruna tutulan bu teori, günümüzde özellikle teknolojik başarıları sayesinde, ortaya çıktığı dönemde öngörülmediğini düşündüğüm büyük bir etki alanı yaratmıştır. Askerzade, 97 yıllık ömrünün son zamanlarına kadar yoğun bir şekilde bu teorinin gelişmesi ve yaygınlaşması için çaba sarf etmiştir. Onun zikrettiğiniz “minimum belirlilik prensibi” şu örnekle izah edilebilir: Mühendisler bir bina, bir köprü inşa ederken, bir yol yaparken ya da bir tünel açarken deprem hesabı yapmak durumundadırlar. Maksat, olası bir depremin yaratacağı hasarı minimum düzeyde tutabilmektir. Dünyanın yaşanabilir hiçbir yerinde bir mühendis bu türden hesaplamalarını, inşa ettiği şeyin 12 şiddetindeki bir depreme dayanıklı olmasını sağlayacak şekilde yapmaz. Bu kadar kesinlikli hesaplamalar teknik olarak mümkün olsa bile akıllıca değildir; emek, zaman ve para israfından başka bir şey olamaz, çünkü bu şiddette bir depremin olma ihtimali belki de hiç yoktur.

Görüleceği üzere bir mühendisin bile olası durumlara bağlı olarak ancak gerektiği kadar kesinliğe ihtiyacı vardır. Askerzade'nin bu prensiple iş gören puslu mantık teorisinde kesinlik, klasik bilim anlayışındaki gibi bir amaç değil, ihtiyaca göre belirlenen bir araç durumundadır. "Minimum belirlilik prensibi" anlaşılacağı üzere hayatın her alanına teşmil edilebilir. Ölçülülüğün ne kadar önemli bir erdem olduğunu söylememe gerek yok. Ölçülü olmak, ifrat ve tefritten kaçınmayı gerektirir. Sözünü ettiğimiz prensip de bilimde ölçülülüğe işaret etmektedir; gündelik hayatta uygulanabilirse, değerlerin buharlaşıp uçtuğu bir dünyada hiçbir işe yaramasa da daha erdemli görünmize katkı sağlar diye düşünüyorum.

"Günümüzde fizik bilimlere, matematiğe, hatta şüphelilik adını verdiğimiz müphemlik durumlarıyla ilgilenen bilgi sistemlerine güç katan alternatif yaklaşımlara zemin oluşturan puslu mantığın, asıl ilgilenilmesi beklenen felsefe ve sosyal bilimlerde yeterince incelenmemiş ve doğal olarak anlaşılammış olması üzücüdür."

Son soru olarak müphemlik olgusunun günümüz felsefe yaklaşımları ve sosyal bilimler için olası fırsatları veya zorlukları konusunda neler söylemek istersiniz?

Puslu mantığın işleyişi ve sağladığı imkânlar bu soru için iyi bir cevap olabilir. Modern bilim ve teknoloji anlayışını biçimlendiren, ontolojide bir şeyin ya var olduğu ya da var olmadığı kabulüne koşut olarak, bir önermenin ya "doğru" ya da "yanlış" olacağını iddia eden iki

değerli mantıktır. Geçtiğimiz yüzyılın başına kadar, özellikle mantık, matematik ve fizik gibi alanların yaşadığı türlü krizleri çözmeye odaklı çalışmaları da dâhil ederek söylüyorum, iki değerli mantığı ya da onun da esasını oluşturan mantığın üç temel ilkesini sorgulayıcı herhangi bir yaklaşım söz konusu olmamıştı. Puslu mantığa geçişte bir ara form durumundaki çok değerli

mantıkların ortaya çıkışının ardından, bu ilkelerden "çelişmezlik" ile "üçüncü hâlin olmazlığı"na ilişkili birtakım tartışmaların başladığını görmekteyiz. Her ne kadar çok değerli mantıklar herhangi bir önerme için ikiden fazla doğruluk değerinden söz edilebileceği varsayımından hareket ediyor gibi görünseler de aslında daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, bir önermenin iki doğruluk değerinden hangisine sahip olduğunun bilinmemesi

durumunda ortaya çıkan bir tür müphemlikle, yani şüphelilikle ilgileniyorlardı. Sonuçta ilgili tartışmalardan çıkan sonuç iki değerliliği aşacak mahiyette değildi. Mantığın ilkeleri ya da iki değerlilik üzerine yapılan tartışmalara gerçek bir zemin sağlayan Askerzade'nin 1965 yılında yayımlanan "Puslu Kümeler" adlı makalesinde önerdiği yeni küme kavramı olmuştur. Puslu kümeler teorisinin üzerine bina olunan puslu mantık pek çok kaynakta bir tür çok değerli mantık olarak değerlendirilse de bu bütünüyle doğru kabul edilemez. Çünkü puslu mantık doğruluğu ele alış biçimiyle, onu

derecelilik fenomeni üzerinden açıklayarak diğer tüm mantıklardan ayrılır. Dubois, Russell ile koşut bir anlayışla, anlamı kesin sınırlarla sabitlenmemiş kavramlara ait olan ve şüpheliliklerden farklı bir müphemliğe işaret eden belirsizliğin ortaya çıkarttığı dereceliliği şu örneklerle açıklar: Herhangi bir kişinin “çok genç” olarak nitelendirilmesi “bu kişi gençtir” önermesinin doğruluk derecesinin “çok” olduğu anlamına gelir. Buna karşılık örneğin “bekâr” gibi yüklem dereceli değildir. Çünkü “çok bekâr” gibi bir ifade anlamlı değildir. Puslu mantığın ele aldığı şekliyle derecelilik, herhangi bir önermeye doğruluk değeri olarak, “yanlış” ve “doğru”nun cebirsel gösterimi olan “0” ve “1” aralığında herhangi bir sayısal değer atanabilmesine ve bunlarla mantıksal işlemler yapılabilmesine imkân sağlar. Bu çok basit görünen farklılık puslu mantığa iki değerli mantıkla asla erişilemeyecek bir ifade gücü kazandırmıştır. Ortaya çıktığı tarihten günümüze rüştünü özellikle teknolojik çalışmalarda defalarca ispat etmiş olan bir mantık sistemi olarak puslu mantık başta felsefe ve sosyal bilimler olmak üzere, nihayetinde gündelik dille iş gören her bilgi sistemine, özellikle özgün

ⁱ *Yücel Yüksel* yüksek lisans ve doktora derecesini İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde tamamlamıştır. Akademik çalışmaları belirsizlik (müphemlik), puslu mantık, klasik mantık ve modern mantığa odaklanmakta, bununla birlikte bilim felsefesi, bilgi felsefesi ve dil felsefesi alanlarında da çalışmalar yürütmektedir. Hâlen İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'ne Mantık Anabilim Dalı Başkanı olarak görevini sürdürmektedir.

metodoloji geliştirme konusunda, burada ayrıntılarına giremeyeceğim, çok büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Günümüzde fizik bilimlere, matematiğe, hatta şüphelilik adını verdiğimiz müphemlik durumlarıyla ilgilenen bilgi sistemlerine güç katan alternatif yaklaşımlara zemin oluşturan puslu mantığın, asıl ilgilenilmesi beklenen felsefe ve sosyal bilimlerde yeterince incelenmemiş ve doğal olarak anlaşılammış olması üzücüdür. Anlattıklarımı dikkate değer bulan ve bu konularla ilgili daha ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler puslu mantık ile ilgili, kolaylıkla erişebileceklerini düşündüğüm çalışmalarına bakabilirler.

Kıymetli yanıtınız için çok teşekkür ederim.

Hazırlayan: Betül Kanık

(Hacettepe Üniversitesi, Psikoloji Bölümü
Yüksek Lisans Öğrencisi)

KÜÇÜREK FOTO-ÖYKÜ

Adımlar ve Fısıltılar

Sokağa çıkardım bazen geceleri. Önce kalabalıklar, dükkân önleri, delikanlı taşkınlıkları belki, genç kadın civıltıları sonra, ama en çok uğultular. Yabancıydım bu kentte, hani kelimenin tam manasıyla, dolu dolu yabancı. Onların sarı ve mavileri, benim siyah ve kahverengilerim vardı daha çok. Ama sokaklar demiştim, sokaklar taştandı ve yürümekti onlarla konuşmanın tek yolu. Adımlarımın çıkardığı sesi bana geri verirdi olduğu gibi, bense başka bir şey duyardım hep. Yerin altından imparatorlar, çobanlar ve yanardağlar seslenirdi bana sanki. Kulak vermezdim, hızlandırırdım adımlarımı, odama dönüp, ne bileyim, film izlemek isterdim. Dışındaki kalabalık, içimdeki uğultuyu duymazdı. Sokaklardaki taşlar öyle çok ısınırdı ki ansızın alev alacaktı sanki adımlarım. Sabaha doğru soğurdu içim, ayaklarım. Sokakları özlerdim.

EKŞİ SÖZLÜK'TE BELİRSİZLİĞİN TEMSİLLERİ

157 Entry

belirsizliğe tahammülsüzlük
ümitsizlik karın ağrısı iktisat psikolojisi
sonsuzluk iktisat psikolojisi
paranoya bekleme hali türkiye
debelenme özgürleştirici kabus tüketici kötü denge
matematik huzursuzluk arab çaresizlik
işkence geliştirici sinir bozucu gelecek sürünmek
iç sıkıntısı takıntı kaygı olasılıklar mezuniyet
hareketlilik umut hayatın kendisi zorluk
sabırsızlık belirsizlik ilkesi
schrodinger'in kedisi

* Ekşi Sözlük'te "belirsizlik" başlığı altında 20.03.2019 tarihine kadar 29 sayfa içerik bulunmaktadır. İçeriklerde kişisel hikayeler, kitap ve kişi alıntıları bu analizden dışında tutulmuştur. Buna bağlı olarak, 157 entry analiz edilmiştir. İlk entry 12.12.1999 tarihinde, sonuncusu ise 07.03.2019 tarihinde girilmiştir. **Hazırlayan:** Selen Önal, Mersin Üniversitesi Psikoloji Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi

FLANKES

PANTOPOROS APOROS

Belirsizlik

V FOR VENUS

www.vforvenus.com

V
FOR
venus

www.ontodergisi.com

V
FOR
venus

İNSAN SAĞLIĞININ VE SAĞLIK DAVRANIŞLARININ TARİHSEL SÜRECİ EVRİMSEL BAKIŞ AÇISINDAN NASIL DEĞERLENDİRİLEBİLİR?

Fatih Yurdalan*

Homo Sapiens, yani günümüzde “modern” insan olarak tanımlanan canlı türü binyıllar boyunca evrim geçirerek günümüzdeki hâline gelmiştir. Bu evrim sadece fiziksel olarak değil aynı zamanda kültürel, sosyal, psikolojik boyutlar açısından da değerlendirilebilir. Tüm bu evrimsel süreçlerin sonucunda insan yeryüzünde en baskın tür olmayı başarmıştır. Tarihsel süreci incelediğimizde Homo Sapiens’in pek çok yırtıcı hayvan türü ve Neanderthaller, Erectuslar gibi insanın kendi türünden canlılarla hayatta kalma mücadelesi verdiğini görebiliriz. Peki, neden başka bir canlı türü değil de Homo Sapiens bu kadar başarılı olmuştur? İnsan türünü diğer canlılardan

ayırان özelliği nedir? Duygular, dürtüler, güdüler, planlama, strateji, adaptasyon yeteneği, zekâ... Bu özelliklerin hepsini belirli bir ölçüde kabul edebiliriz ancak diğer türlerden sosyal ve psikolojik olarak bu kadar büyük bir şekilde farklılık göstermemizi hiçbiri yeterli düzeyde açıklayamaz. Hatta zekâ bile. Çünkü son yüzyılda çeşitli maymun türleriyle yapılan çalışmalarda bu türlerin oldukça iyi bir öğrenme kapasitesi olduğu, taklit edebildiği ve çeşitli sembollerle iletişim kurabildiği görülmüştür (Karslı, 2017).

İnsan türünü diğer türlerden ayırabilen en büyük özelliği hayal gücüdür. İnsanlar okyanusları aşmayı, ölümsüzlüğü, gezegenlere seyahat edebilmeyi, kredi sistemini, dinler ve ideolojiler oluşturmayı vs. hayal edebilir, ancak diğer canlı türleri bunu gerçekleştiremezler. İnsan hayal gücü ilerledikçe hayat koşulları ve kültürler de değişim göstermiştir. Bu ilerlemeden en çok etkilenen unsurlardan biri insan sağlığı olmuştur. Buna bağlı olarak insanların sağlık davranışları da farklılaşmıştır. Örneğin, tarım devrimi öncesinde insanlar kendilerine gerekli olan enerjiyi çeşitli meyvelerden, yabani otlardan ve avladıkları hayvanlardan sağlamaktaydı. Ateşin keşfiyle beraber bir sağlık devrimi yaşandığını söyleyebiliriz. Çünkü ateş insanların pirinç, patates gibi çığ olarak sindiremediği besinlerin çoğunu sindirmesini ve daha önceden alamadığı birçok vitamin, karbonhidrat,

* Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Psikoloji Bölümü Öğrencisi

yağ gibi maddeleri almasını sağlamıştır. Bu durum insana diğer canlı türleri arasında çok büyük bir avantaj sağlamakla beraber insan türünün hayatını uzattı ve insanı daha sağlıklı hâle getirdi. Ateşin keşfiyle insan daha sağlıklı hâle geldikçe daha iyi avlandı ve daha iyi avlandıkça daha sağlıklı hâle geldi. Bu döngü kısa süre içinde insan beyninin anlamlı şekilde büyümesini sağlamıştır (Harrari, 2018, s. 25-26). Sonuç olarak ateşin kullanılması insanın beslenme tarzını tamamen değiştirmiştir.

İnsan sağlığını ve sağlık davranışlarını etkileyen ikinci büyük hayal gücü ise tarım devrimidir. Tarım devriminden önce insanlar doğaya ve çevresindeki hayvanlara bağımlı hâldeyken tarım devrimiyle birlikte bu bağımlılıktan kurtulmuştur. Tarım devrimi adından dolayı bir yanlış anlaşılmaya yol açabilir. Tarım devrimi insanların elindeki mevcut gıda miktarını kesinlikle arttırmasına rağmen daha iyi beslenme kesinlikle sağlamadı. Çünkü biz buğdayı yönetmedik, buğday bizi yönetti. Tarım devrimiyle beraber çoğu insan yerleşik hayata geçmek zorunda kaldı ve bu sefer de tarlasına bağımlı hâle geldi. Yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte nüfus patlaması yaşandı ve ortaya beslenmesi gereken ancak işe yaramayan birçok insan çıktı. Bu durum ayrıca daha sonra tartışacağımız sağlık üzerinde etkisi olan sosyal sınıf farklılıklarının temelini oluşturmuştur. Tarım devriminden önce avcı toplayıcı gruplar kendi ihti-

yaçları doğrultusunda avlanırdı veya etraftan çeşitli yiyecekler toplardı. Tarım devriminden sonra ise insanların her gün tarlasını ekip biçmesi gerekiyordu ve bu işlem onlara protein ve karbonhidrat bakımından daha iyi yiyecekler vermiyordu. Örneğin, tarım devriminden bin yıl önce büyük yeşil bir vadide yüz tane insan avlanarak ve toplayıcılık yaparak huzurlu bir şekilde yaşıyorken bin yıl sonra ise tarım devrimiyle beraber burada beş bin kişi çok daha sefil koşullarda yaşamaya başladı. Tüm bu olumsuzluklara rağmen insanlar tarlalarını sürmeye devam etmiştir. Peki neden? Çünkü ne kadar olumsuzluğa sahip olursa olsun yerleşik hayat insanlara yırtıcı hayvanlardan, dondurucu soğuktan ve şiddetli yağmurlardan korunma fırsatı sunuyordu. Bununla birlikte buğday gibi ürünlerin depolanması mümkündü ve insanların zor günleri aç geçirmesini engelliyordu (Harrari, 2018, s. 90-95). Ayrıca unutulmamalıdır ki evrimsel bakış açısına göre insanın iki temel güdüsü hayatta kalmak ve üremektir (Özgökman, 2015). Tarım devrimiyle birlikte insanın hayatta kalma şansı artmış ve daha çok üremeye başlamıştır. Bu yüzden tarım devrimi evrimsel bakış açısından başarılı bir süreçtir. Çünkü evrim insanların ne kadar mutlu olduğuyla değil ne kadar fazla hayatta kaldığı ve soyunu devam ettirdiği ile ilgilidir. O hâlde tarım devriminin sağlık davranışlarından cinsel ve fiziksel aktiviteyi arttırdığını ve beslenme kalitesini düşürdüğünü söyleyebiliriz.

Tarım devrimi sadece insanların değil, aynı zamanda diğer birçok türün hayatını da etkiledi. İnsanlar yerleşik hayata geçtiği yeni evlerinde birçok hayvanı evcilleştirdi. Bu hayvanlar daha çok inek, at, koyun gibi insanların fiziksel ihtiyaçlarını karşılayan canlılardı. Bununla birlikte sosyal özellikleri bakımından insanlara daha yakın kedi ve köpek gibi türler de insanlarla beraber yaşamaya başladı. Eğer insanlar tarih boyunca vejetaryen olsaydı, bu türlerin hiçbirinin doğada hayatta kalma şansı olmazdı. İnsan daha iyi beslenebilmek için belki de inekleri evrimsel anlamda en başarılı tür hâline getirdi. Fakat daha önce de belirtildiği gibi evrim mutlulukla ilgilenmez. Bugün bir buzağının kaslarının gelişmemesi için hayatı boyunca kafesten çıkarılmaz ve bu buzağının ilk kez hareket ettiği ve diğer buzağuları gördüğü an kesimhaneye giderken olur (Harrari, 2015, s. 107). Çünkü bu yolla daha sulu ve lezzetli et elde edilir. Tabi ki bu türle iletişime geçme imkânımız olsaydı muhtemelen türünün son üyesi olmayı bu şekilde yaşamaya tercih ederdi. Bu evcilleştirme işlemi insan ömrünü anlamlı şekilde uzatmıştır. Çünkü insan artık çok daha iyi protein tüketimi ve soğuğa karşı çok daha iyi kürklere sahipti.

İnsan sağlığını şekillendiren üçüncü hayali düzen ise din ve kültürdür. Din, tarih boyunca binlerce ölüme neden olsa bile birbirini tanımayan birçok insanın birlikte yaşamasını sağlayan en büyük unsur olmuştur (Harrari, 2018, s. 112-113). Çünkü din sayesinde birbirine

yabancı insanlar ortak bir amaca hizmet eder hâle gelmiştir. Bugün kitleler hâlinde benimsenmiş Müslümanlık, Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm gibi dinler inanç bakımından farklılık gösterse bile insanlara dayattığı yaptırımlar benzerlik gösterir. Örneğin, bu dinler tütün, alkol, esrar gibi herhangi bir keyif verici uyuşturucu kullanımını yasaklamıştır. Bu yüzden dinin sağlık davranışlarından madde kullanımını doğrudan etkilediğini söyleyebiliriz. Dinler sadece madde kullanımını değil beslenme şeklini de etkilemektedir. Müslümanlık'ta domuz eti, Hinduizm'de ise inek eti yemek kesinlikle yasaktır. Ayrıca dinler insanların cinsel aktivitesini ve bu konuya ilişkin görüşünü de belirler. Tüm semavi dinler eşcinsel birlikteliğe karşı sert bir tutum sergiler. Bu yüzden toplumların muhafazakâr kesimleri de eşcinsel birlikteliğe karşıdır. Kültür de aynı din gibi insanların cinsel aktivitelerini kısıtlayıcı yönde hareket eder. Çoğu modern kültür tek eşlilik sistemini benimsediğinden dolayı bireylerin farklı kişilerle cinsel birliktelik yaşama olasılığını düşürmektedir. Ancak bu durum evrimsel bakış açısından özellikle erkekler için yanlış bir davranıştır. Çünkü evrimsel bakış açısına göre erkekler mümkün olduğunca çok soyunu devam ettirmek ve kadınlar da kendisini en iyi şekilde koruyacak ve en iyi bebeği verecek kişiyi seçmek ister (Aydos, 2013). Dolayısıyla tek eşlilik sisteminde kadının hamile kaldığı dokuz aylık süreç aslında erkek için vakit kaybıdır. Tabi ki artık mağaralarda yaşamıyoruz ve bu yüzden bu du-

rum tartışmaya açıktır fakat tek eşlilik sisteminin modern toplumda içsel bir çatışmaya yol açtığı açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin, Cinsel Sağlık Enstitüsü Derneği (CİSED)'in 2017 yılında yapmış olduğu bir açıklamaya göre, Türkiye'de erkeklerin %58'i kadınların ise %40'ı evlilikleri boyunca en az bir kez evlilik dışı ilişki yaşamaktadır ve bu durum sadece raporlara yansıyan istatistiklerdir (Keçe, 2017). Erkeğin yeni doğan bir bebeğin kendi kalıtsal özelliklerini taşıdığından emin olamama durumuna babalık kuşkusu denir. Erkeğin herhangi bir duygusal sadakatsizliğinde ise kadın, kendisiyle herhangi bir genetik özelliği paylaşmayan bir yavruya kendi kaynaklarını ve enerjisini harcayarak büyütme riskiyle karşı karşıya kalır (Dural vd., 2014). Diğer evrimsel varsayımlara göre, tek eşlilik sistemi erkeklerin babalık kuşkusunu ve kadınların duygusal sadakatsizlik yaşama riskini azalttığı için gerekli olan bir mekanizmadır (Çetinkaya, Dural ve Gülbetkin, 2010).

İnsan sağlık davranışlarını etkileyen dördüncü hayali gerçeklik ise paradır. Para hayali bir gerçekliktir, çünkü bankaların sahip olduğu mevcut paranın yaklaşık %90'ının karşılığı yoktur. Banka hesabınızdaki rakamlar sürekli artıp azalmasına rağmen sizin gerçek paranız aslında ekonomik sistemde sürekli dolaşmaktadır. Yani bir bankanın tüm müşterileri aynı anda paralarını çekmek isterse o banka batar. Eğer bu banka büyük

çapta bir bankaysa küresel ekonomik kriz çıkar. Bu durum kredi sistemi ve insanların birbirine duyduğu güven sayesinde mümkün olabilmektedir. Kısaca, bir banka kişiye faiz karşılığında bir miktar kredi verir. Krediyi alan kişi ise bu parayı yeni bir iş kurmak için kullanır. Dolayısıyla banka kişinin borcunu ödeyebileceğine krediyi çeken ise işinde başarılı olmak için diğer insanlara güvenmek zorundadır (Harrari, 2018, s. 302-310). Bu sistem her ne kadar kâğıt üzerinde iyi gözükse bile insanlar arasında ekonomik eşitsizliğe ve sosyal sınıf farklılıklarına yol açar. Çünkü mevcut paranın dağıtımında her zaman büyük eşitsizlikler söz konusudur. Bu durum paraya sahip kişilerin daha iyi sağlık hizmeti almasını sağlarken diğerlerinin çok daha kötü koşullarda yaşamasına neden olur. Bununla birlikte zengin kişiler ekonomik düzeyi düşük olan kişilere kıyasla daha iyi beslenir, daha iyi eğitim alır ve hastalıklara karşı bilinçli hâle gelir. Aynı zamanda bu kişilerin hayat süresi uzar. Bu durum bir kısır döngü yaratır. Kişiler daha iyi koşullarda yetiştikçe ve eğitim aldıkça zenginleşme olasılığı artarken daha zengin hâle geldikçe de daha iyi koşullarda yaşama şansı artar. Yine de paranın insan sağlığı üzerinde yarattığı avantajlar reddedilemez. Paranın icadından önce takas yönteminde daha çok deniz kabukları ve buğday kullanılırdı. Ancak bir torba buğdayın kaç elma edeceği veya kaç kilo ete karşılık geldiği tamamen belirsizdi (Harrari, 2018, s. 178-183). Para bu belirsizliği ortadan kaldırmakla beraber küresel çapta ticaretin önünü açtı. Para

sayesinde ülkeler birbirleriyle ticaret yapabildi ve insanlar kendi topraklarında yetişmeyen protein, lif ve mineral bakımından zengin yiyeceklere ulaşabildi. Bu yüzden paranın icadının beslenme üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, bu çalışmada tarihsel süreç boyunca insan sağlığını ve davranışlarını etkileyen küresel çapta olaylar evrimsel bakış açısından değerlendirilmiştir. Bu olaylar; ateşin keşfi, tarım devrimi, din, kültür ve paradır. Elbette sanayi devrimi, savaşlar, bilimin ilerleyişi gibi birçok faktör daha insan sağlığını ve davranışlarını tarih boyunca şekillendirmiştir ancak araştırmacı tarafından en önemlileri olarak görülen birkaçı ele alınmıştır.

Kaynaklar

Aydos, K. (2013). İpler spermin elinde. *Gelişimsel Üreme ve Seksüel Biyoloji Dergisi*, 189-194.

Çetinkaya, H., Dural S. ve Gülbetekin E. (2010). Örtük Yumurtlama hipotezinin kadında adet döngüsüne bağlı yüzsel simetri değişimleri kapsamında incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 25(66), 1-16.

Dural, S., Çetinkaya, H., Can, S., Kaya, A. G. ve Hünler, O. S. (2014). Heteroseksüel ve homoseksüel aldatılmaya verilen tepkilerde gözlenen cinsiyet farklılıklarının incelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 15(1), 15-23.

Harrari, Y. N. (2018). *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens insan türünün kısa bir tarihi*. (E. Genç, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap Yayınevi.

Karlı, Y. (2017). İşbirliği yolunda: İnsan iletişiminin evrimsel hikayesi. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 37(1), 83-88.

Keçe, C. (2017). *Aldatan ve aldatılan bir toplum haline geldik!* Erişim adresi: <https://www.cised.org.tr/basin/385/aldata-ve-aldata-bir-toplum-haline-geldik>

Özgökman, F. (2015). Evrimsel ahlak ve eleştirisi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (FLSF)*, 19, 153-173.

MODÜLER ZİHİN YAKLAŞIMI VE PSİKOLOJİNİN DEĞİŞEN EPISTEMOLOJİSİ

Sezer Rengiyiler*

Modüler Zihin Yaklaşımının Kökenleri

Modüler zihin yaklaşımının izlerini, Descartes (2014) ve Kant'ın (2008) felsefi sistemlerinde görebilmek oldukça mümkündür. Her ne kadar bu iki filozofun bıraktıkları miras, modern bilim ve onun ayrılmaz unsuru olan tümevarımsal akıl yürütme ile modüler zihin yaklaşımının tarihsel bağını incelemeye teşvik etse de, böyle bir girişim modülerite kavramının modern psikoloji içindeki anlamını kavramaktan uzaklaşmaya sebep olacaktır. Bu bağlamda, derleme boyunca inceleme odağını modern psikolojinin sınırları içerisinde tutmak amaçlanmıştır.

Modüler zihin yaklaşımının yükselişini, bilişsel devrimin gerçekleşmesi ve evrimsel psikolojinin kurumsal-

laşmasıyla tarihlendirmek mümkün olsa da, Jerry Fodor'un yayımladığı *The Modularity of Mind* (Fodor, 1983) kitabı psikolojideki paradigmatik değişimin habercisi olarak göze çarpmakta ve kronolojik bir kesinlik sağlamaktadır. Lakin, başlangıç noktasını Fodor olarak kabul etmek, 1983 öncesinde yaşanan ve modern psikolojiyi derinden sarsan gelişmeleri yok saymamıza ve modüler zihin yaklaşımının modern psikoloji içindeki izlerini kaybetmemize neden olacaktır.

Thomas Kuhn, kült eseri *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda (2015) bilimsel disiplinlerin içerisindeki paradigma değişimi süreçlerinin oldukça sancılı olduğunu ortaya koyar. Keza, psikoloji tarihindeki iktidarını uzun yıllar boyunca koruyan davranışçılığın epistemolojik yıkımı da yoğun çatışmalar sonucunda gerçekleşmiştir ve modüler zihin yaklaşımı tam olarak bu çatışmaya içkindir. Davranışçılığın hâkim epistemolojisine yöneltilelen eleştiriler, paradigmatik bir değişimin yolunu açmıştır. Şimdi, modüler zihin yaklaşımını önceleyen ve davranışçılığın sonunu getiren bu eleştirilerden en önemlileri aktarılacaktır: Chomsky'nin Doğalcı (*Nativist*) Dil Teorisi ve Garcia ve Koelling'in (1966) sıçanlarda tat kaçınması deneyi.

Noam Chomsky'nin Doğalcı Dil Teorisi

Davranışçılar, çocukların, dili tıpkı matematik bilgisini öğrendikleri gibi edimsel koşullama ilkelerinin sonucu

* Ege Üniversitesi, Psikoloji Bölümü Öğrencisi

olarak öğrendiklerini varsaymaktaydılar. Bu bağlamda, çevre (ör: anne-babanın pekiştireçleri ve cezaları) dilin öğrenilmesindeki yegâne etmendirdir. Ayrıca davranışçılar, dil ve zekâ gelişimini birbirine paralel süreçler olarak ele almışlardır (Bayırlı, 2009).

Chomsky (1959), radikal eleştirileriyle bizzat Skinner'ı da (akt. Bjorklund, 2011) hedef alarak, uyaran-pekiştireç zincirleriyle dilin edinildiğine ikna olmak için hiçbir kanıt olmadığını belirtmiş ve kendi doktrinini ortaya koymuştur. Chomsky'e göre dil edinimi, kültürel bir olgu olmaktan çok doğuştan gelen biyolojik bir yetenektir ve her ne kadar yüzeysel olarak bakıldığında (*surface-structure*) diller birbirlerinden farklı görünse de, derin katmanlarında (*deep-structure*) türümüze özgü nörofizyolojik ortaklıklar taşımaktadırlar (Bayırlı, 2009). Bu bağlamda, tüm insanların zihninde Dil Edinim Aygıtı (*Language Acquisition Device*) adlı ve dil yeteneklerinden sorumlu özelleşmiş bir fonksiyonel yapı bulunmaktadır.

Chomsky, çocukların dili otomatik bir biçimde ve ustalıkla nasıl öğrendiğini açıklamak için ise doğuştan getirilen Evrensel Gramer'in (*Universal Grammar*) varlığını öne sürmüştür. Evrensel Gramer, dil edinimini kolaylaştıran primitif bir yapıdır. Kuhl ve ark. (2007), 6000'den fazla dildeki fonemleri algılayabilen bebeklerin, 'dünya vatandaşları' olduklarını belirterek,

Chomsky'nin savlarını desteklemişlerdir. Ayrıca, *Wernicke* ve *Broca* gibi beyin bölgelerinin dili anlamlandırma ve konuşma gibi fonksiyonlar için özelleşmiş olmaları, mental retardasyon hastalarının dil gelişimlerinde bir yetersizlik olmayışı (Pinker, 2003) gibi pek çok bulgu, dil gelişiminin modüler bir yapıda olduğunu destekler niteliktedir. Böylece Chomsky, modüler zihin yaklaşımının temellerini atmış ve zihinde alana özgü fonksiyonel yapılar bulunduğunun (dil, görsel sistem, yüz tanıma vs.) altını çizmiştir.

Garcia ve Koelling'in Tat Kaçınması Deneyi (1966) ve Etkileri

Karşılaştırmalı psikoloji ekseninde davranışçılığa yöneltile eleştiriler ve sonrasında yaşanan devrim niteliğindeki gelişmeler psikolojinin sınırlarını aşmış ve etoloji, bilişsel bilim gibi pek çok alanın kapsamına dahil olmuştur. Etkisi bu denli geniş bir epistemik kopuşu yalnızca bir çalışmayla betimleyebilmek makul gözükmesinde de, Garcia etkisinin modüler zihin yaklaşımının evrimine sunduğu katkı oldukça aydınlatıcıdır.

Yeryüzündeki tüm davranışları tek bir öğrenme mekanizmasına atfeden davranışçılığın epistemolojik pozisyonu, kullandıkları *eşpotansiyellik* (*equipotentiality*) kavramında aşikardır. Bu kavram, tüm pekiştireçlerin bütün türlere eşit derecede etki edeceğini ifade eder (Silverman ve Choi, 2015). Bu bağlamda, öğrenme ev-

renseldir ve uygun pekiştireçler verildiğinde bir güvercin, şempanzenin gösterdiği tüm edimleri sergileyebilir. Oysaki Garcia ve Koelling'in (1966) çalışması, davranışçılığı hiç olmadığı kadar köşeye sıkıştırmıştır. Bu çalışma, sıçanların farklı uyarılara aynı tepkiyi vermediğini ve türlerin kendilerine özgü biyolojik donanımlarında hazırlıklı oldukları koşullu uyarın-koşulsuz uyarın (CS-US) bağlantıları bulunduğunu ortaya çıkarmıştır (Alicı, 2018). Sonuç olarak, evrensel öğrenme mekanizmaları çökmeye başlamış ve doğuştan gelen özelleşmiş öğrenme yetilerinin varlığı kanıtlanmıştır.

Garcia etkisi, etolojinin ve evrimsel bilişin yükselişini tetikleyerek, psikolojideki paradigma değişimini öncelikle kalmamış, pek çok disiplindeki insan-merkezci algıyı da yıkmıştır. Zira evrimin, bilişsel süreçleri, türlerin ihtiyaçlarına göre adapte olmaya yönelttiği ve her organizmanın uyum başarısını artırmak adına ihtiyacı olan şeyleri öğrenme itkisine sahip olduğu kabul edilmiştir (de Waal, 2017). Artık, yarasaların insana özgü bir dil yetenekleri olmaması ile insanların yarasalara-özgü ekolojasyon yeteneklerinin olmaması arasında niteliksel hiçbir fark olmadığı anlaşılmıştır.

Lorenz ve Tinbergen gibi öncü araştırmacıların da katkılarıyla, karşılaştırmalı psikolojideki bu değişim, tüm bilişsel süreçlere modüler ve türe özgü özelleşmiş

fonksiyonlar biçiminde bakılması gerektiği fikrini tetiklemiş ve zihnin çevre karşısında edilgen bir konumda olduğu anlayışını yerle bir etmiştir.

Psikolojinin Değişen Epistemolojisi

Doğalcı Dil Teorisi ve Garcia Etkisi'nin, modüler zihin yaklaşımının kökenlerini barındırdığını açıklığa kavuşturduktan sonra, psikolojideki epistemolojik değişimin izlerini sürmenin sırası gelmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, modüler zihin yaklaşımı psikolojideki paradigmatik geçişin tam merkezindedir ve tahmin edilebileceği gibi, psikolojinin her alanı bu dönüşümden etkilenmiştir. Dolayısıyla, bu yaklaşımın ne olduğu ya da ne olmadığına dair kesin ve genelgeçer çerçeveler çizmek oldukça hatalı bir tutum olacaktır. Modüler zihin yaklaşımı, belirli bir bilim cemaatinin ortaklaşa paylaştığı inançlar, değerler ve araçlar bütünü olmaktan çok uzaktır ve multi-disipliner bir temel üzerine oturmaktadır.

Günümüzde biyologlar, psikologlar, bilişsel bilimciler, antropologlar ve felsefeciler modüler zihin yaklaşımını temel alarak kendi bilgilerini üretmektedirler (Hirschfeld ve Gelman, 1994). Yalnızca psikoloji bilimi incelendiğinde bile zihin kuramı (Leslie, 1994), ahlaki inançlar (Premack ve Premack, 1994), yüz tanıma (Kanwisher, 2000) ve sayı temsilleri (Spelke ve Kinzler, 2007) gibi pek çok konuda modüler zihin yaklaşımının etkileri görülebilmektedir. Bu bağlamda, derlemenin

kalan bölümünde psikolojinin iki farklı alanı temel alınacak ve modüler zihin yaklaşımının günümüz psikolojisinde nasıl kavramsallaştırıldığına dair bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Böylece, modüler zihin yaklaşımının, farklı alanların ürettiği bilgi kapsamında değişip dönüşebilir nitelikte olduğu, ancak özünü koruduğu gözler önüne serilecektir.

Evrimsel Psikoloji ve Modüler Zihin Yaklaşımı

William James, Evrimsel Psikoloji terimini ilk kez 1890 yılında *Psikolojinin İlkeleri* kitabında kullanmış ve bir gün psikolojinin evrim teorisini temel alacağını öngörmüştür (akt. Schultz ve Schultz, 2007). Bu gelişmeler, Avrupa merkezli yapısalcı psikolojinin, Amerikan merkezli işlevselci psikolojiye dönüşmekte olduğunu ve zihnin ne işe yaradığının analizini yapma zamanının geldiğini göstermiştir. *Zeitgeist* değişiyor ve evrimsel psikolojinin kuramsal kökenleri belirleniyor olsa da, gerekli atılım için bilişsel devrime ve sosyobiyojoloji akımının katkılarına ihtiyaç duyulmuştur, zira insanın bir bilgi-işleme cihazı olduğunun kabul edilmesi evrimsel psikolojinin öncülüdür. Lakin, evrimsel psikologlar, insanın bilgi-işleme kapasitesinin kaynağı ve amacının ne olduğunun, bilişsel devrim sonrasında gözardı edildiğini savunmuşlardır (Buss, 2015). Bu argümantasyon, bilgi-işleme ve problem çözme üzere tasarlandığı ileri sürülen insan zihni modeliyle, modüler zihin yaklaşımının birleştiği noktayı temellendirmektedir.

Geniş bir perspektiften bakıldığında, evrimsel psikoloji ve bilişsel psikolojinin bütünleşmesi kaçınılmazdı, zira türümüzün bilişsel mimarisinin oluşumundaki neden-sonuç ilişkileri yok saymak mantıklı bir yaklaşım değildir (Cosmides ve Tooby, 1994). Evrimsel psikoloji, insan zihninin belirli bir alan için uzmanlaşmış özel mekanizmalardan (modüllerden) oluştuğunu ve bu modüllerin her birinin avcı-toplayıcı atalarımızın karşılaştıkları seçim baskılarına bir cevap olarak ortaya çıktığını öne sürerek özgün bir katkı sunmaktadır (Elgin, 2009). Bu kavramsallaştırmaya göre, insan zihni, atasal popülasyonlarımızın karşılaştığı uzun süreli adaptif problemleri çözmek üzere desenlendiğinden, olası tüm koşullardaki tüm problemleri çözmeye yönelik bir fonksiyonu olmamalıdır, çünkü atalarımız olası tüm koşullardaki tüm problemler ile karşılaşmamışlardır.

Dolayısıyla evrimsel psikologlar, bilişsel mimarimizin, Pleistocene (pleistosen) dönemindeki avcı-toplayıcı hominidlerin rastlaştığı problemlerin ötesindeki problemleri içeren genel-amaçlı (*domain-general*) bir mekanizma olamayacağını savunmaktadırlar. Farklı adaptif problemler farklı çözümler gerektirdiğinden hızlı, etkili ve güvenilir çözümler sunan alana-özümler (*domain-specific*) fonksiyonel birimlerin evrimleşmiş olmasının daha akla yakın olduğunu iddia etmektedirler (Cosmides ve Tooby, 1994).

Şimdi, evrimsel psikologların söz konusu modülleri nasıl kavramsallaştırdıkları test ettikleri ünlü bir çalışma baz alınarak örneklendirilecektir. Cosmides (1989), insanlarda sosyal değişim durumlarında hileciyi-bulma (*cheater-detection*) modülünün evrimleşmiş olduğunu, zira evrimsel süreç boyunca olası hilecileri tespit etmenin uyum başarısını artırdığını öne sürmektedir. Wason Seçilim Kartı Testi'nin kullanıldığı deneyde, koşullu önermelerle ilgili kural ihlallerini tespit edemeyen katılımcıların çoğunun, sorunun mantıksal yapısı aynı kalsa da, soru sosyal değişim durumlarında ortaya çıkabilecek hilecilerle ilgili olduğunda, aynı koşullu önerme ihlallerini kolaylıkla, hızlı ve doğru bir biçimde tespit edebildiklerini saptamıştır. Bu bağlamda, zihnin genel bir problem-çözücü olmasının mümkün olmadığı, zira katılımcıların mantıksal olarak özdeş olan ve yalnızca içeriği farklılaşan problemlerde aynı performansı göstermedikleri ileri sürülmüştür.

Evrimsel psikoloji literatüründe, hileciyi-bulma modülüne benzer bir biçimde, spesifik bir alandaki problemi çözmek için etkili olan ve diğer alanlardan gelen enformasyonlara kapalı olan pek çok modül tanımlanmıştır. Ensetten kaçınma (Erickson, 1993), eş seçimi (Buss, 2015), koalisyonların tespiti (Kurzban, Tooby ve Cosmides, 2001), akrabalık temelinde diğerkamlık (Hamilton, 1964) ve daha pek çok özelleşmiş modülün, tüm insan topluluklarında mevcut olduğu evrimsel psikologlar tarafından dile getirilmektedir. Sonraki bölümde,

modüler zihin yaklaşımının gelişim psikolojisi literatüründe kendisine nasıl yer bulduğuna değinilecektir.

Gelişim Psikolojisi ve Modüler Zihin Yaklaşımı

Gelişim psikolojisi, son 20 yılda evrim teorisinin etkileri sonucunda epistemolojik bir dönüşüm geçirmiştir. Gelişim psikologları, inceledikleri fenomenleri adaptasyonist bir bakış açısıyla ele almaktadır ve *evrimsel gelişim psikolojisi* adı verilen çalışma alanı, doğum öncesi gelişimden bilişsel gelişime kadar geniş bir yelpazedeki konuları kapsamaktadır (Bjorklund, 2011). Araştırmacıların, öncü gelişim psikolojisi kuramlarını yeniden ele aldıkları ve modüler zihin yaklaşımının değerli bir kuramsal model sunduğu görülebilmektedir. Bu bağlamda, bilişsel gelişim literatüründen bahsetmek oldukça bilgi verici olacaktır.

Bilişsel gelişimdeki sınırlılıklar (*constraints*) kavramı, gelişim psikologları için son derece önem arz etmektedir. Sınırlılık kavramı, insan bilgi-işleme cihazının gelişiminde spesifik bilgi türlerini işlemeye yatkınlık olduğunun altını çizmektedir ve söz konusu sınırlılıklar, bebeğin/çocuğun bilgi edinimini mümkün kılmaktadır. Buradan hareketle, gelişim psikologları, öğrenmenin rastgele bir süreç veya tamamen esnek bir yapıda olmadığını ve bebeğin/çocuğun birtakım bilgi türlerini edinmeye hazırlıklı olduğunu iddia etmektedirler (Bjorklund, 2011).

David Geary (2005) tarafından kavramsallaştırılan bilgi-işleme modülleri, modüler zihin yaklaşımının bilişsel gelişim araştırmalarındaki karakteristiğini gözler önüne sermektedir. Bu modüller, bebeğin/çocuğun işlemeyle doğal olarak meyilli olduğu farklı bilgi alanlarıdır ve her bir bilgi alanı içerisinde farklı fonksiyonel birimler bulunmaktadır (ör: dil, zihin kuramı, iç grup-dış grup ayrımı, alet kullanımı, flora ve fauna temsili).

David Geary'nin perspektifine benzer bir biçimde, Elizabeth Spelke öncülüğündeki birçok araştırmacı, bebeklerin doğuştan getirdikleri öz-bilgilere (*core knowledge*) sahip olduklarını savunmaktadırlar (Spelke ve Kinzler, 2007). Bu bilgi sistemlerinin, evrimsel süreç boyunca doğal seçim tarafından şekillendirildiği ve ikincil olarak edinilen esnek kültürel yeteneklerin temelini oluşturdukları öne sürülmektedir (Spelke, 2000). Spelke ve Kinzler'a göre (2007) bebekler, türümüze özgü bir biçimde hazırlıklı oldukları ve deneyim sonucunda uzmanlaştıkları nesne sürekliliği, sayıların ve sıraların temsil edilmesi, diğer insanlara yönelik çıkarımlar yapılması gibi pek çok öz-bilgi donanımına sahiptir.

Sonuç

Modüler zihin yaklaşımı evriminin incelenmesi, modern psikolojideki paradigmatik değişimin boyutlarını kavramak açısından önemli kesitler sunmaktadır. Der-

leme boyunca, modüler zihin yaklaşımını önceleyen gelişmelerin, davranışçılık sonrası yönünü bulmaya çalışan psikolojiye nasıl kılavuzluk ettiği özetlenmiş ve modüler zihin yaklaşımının, değişen *Zeitgeist* ve psikoloji ile nasıl bütünleştiği örneklendirilmiştir.

Thomas Kuhn (2015), olağan bilim faaliyetleri sırasında çözölemeyen araştırma problemlerinin, aykırılıklara ve bunalımlara neden olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, nasıl onlarca yıl boyunca psikoloji bilimindeki iktidarını koruyan davranışçılık için geçerli olduysa, giderek daha fazla araştırmacının ilgisini çeken modüler zihin yaklaşımı için de geçerlidir. Nitekim modüler zihin yaklaşımı, psikolojinin farklı disiplinlerinden son derece sistematik ve sofistike eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu eleştiriler arasında, modüllerin birbirlerinden gelen enformasyonlara kapalı olmalarının ne derece makul olduğu ve çevresel koşullarla nasıl etkilendikleri (Hirschfeld ve Gelman, 1994), evrimsel psikologların öne sürdükleri gibi insan zihninde yüzlerce özelleşmiş fonksiyonel yapı bulunmasının mümkün olup olmadığına yönelik argümantasyonlar (Elgin, 2009) öne çıkmaktadır.

Psikoloji tarihi ve daha geniş bir perspektiften bakıldığında bilim tarihi göstermiştir ki, *Zeitgeist*'i takip etmek ve bilimsel gelişmeleri çok boyutlu yapısıyla değerlendirmek en sağlıklı tutum olacaktır. Böylece, modüler zihin yaklaşımının psikoloji tarihi içinde katedeceği yolun

ve tetikleyebileceği gelişmelerin izini sürmek, ufuk açıcı ve heyecan verici bir serüvene dönüşecektir.

Kaynaklar

Alıcı, T. (2018). *Öğrenmenin bilimsel temelleri*. İstanbul: Palme Yayıncılık.

Bayırlı, K. İ. (2009). Dilin Evrimi. *Cogito-Darwin Devrimi: Evrim*, 60(61), 309-331.

Bjorklund, D. F. (2011). *Children's thinking: Cognitive development and individual differences*. Sage Publications

Buss, D. (2015). *Evolutionary psychology: The new science of the mind*. USA: Psychology Press.

Chomsky, N. (1959). Review of B. F. Skinner's *Verbal Behavior*. *Language*, 35, 26-129.

Cosmides, L. (1989). The logic of social exchange: Has natural selection shaped how humans reason? Studies with the Wason selection task. *Cognition*, 31, 187- 276.

Cosmides, L., ve Tooby, J. (1994). Origins of domain specificity: The evolution of functional organization. In Hirschfeld, L. A., & Gelman, S. A. (Ed.), *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture*. Cambridge University Press.

De Waal, F. (2017). *Hayvanların Ne Kadar Zeki Olduğunu Anlayacak Kadar Zeki Miyiz?* (A. B. Kaya, Çev.) İstanbul: Metis Yayınevi.

Descartes, R. (2014). *Yöntem Üzerine Konuşma*. (Ö. Doğan, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Elgin, M. (2009). "İnsan Nedir?" Sorusu Evrim Teorisi Çerçevesinde İşlenebilir mi?. *Cogito-Darwin Devrimi: Evrim*, 60(61), 283-298.

Erickson, M. T. (1993). Rethinking Oedipus: an evolutionary perspective of incest avoidance. *The American journal of psychiatry*, 150(3), 411.

Fodor, J. A. (1983). *The modularity of mind*. Cambridge: MIT Press

Garcia, J., ve Koelling, R. A. (1966). Relation of cue to consequence in avoidance learning. *Psychonomic science*, 4(1), 123-124.

Geary, D. C. (2005). *The origin of mind: Evolution of brain, cognition, and general intelligence*. American Psychological Association.

Hamilton, W. D. (1964). The genetical evolution of social behaviour. II. *Journal of theoretical biology*, 7(1), 17-52.

Hirschfeld, L. A., ve Gelman, S. A. (1994). Toward a topography of mind: An introduction to domain specificity. In Hirschfeld, L. A., & Gelman, S. A. (Ed.), *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture*. Cambridge University Press.

Kant, I. (2008). *Pratik Usun Eleştirisi*. (İ. Eyüboğlu, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Kanwisher, N. (2000). Domain specificity in face perception. *Nature neuroscience*, 3(8), 759.

Kuhl, P. K., Andruski, J. E., Chistovich, I. A., Chistovich, L. A., Kozhevnikova, E. V., Ryskina, V. L., ... ve Lacerda, F. (1997). Cross-language analysis of phonetic units in language addressed to infants. *Science*, 277(5326), 684-686.

Kuhn, T. S. (2015). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (N. Kuyaş, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Kurzban, R., Tooby, J., ve Cosmides, L. (2001). Can race be erased? Coalitional computation and social categorization. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 98(26), 15387-15392.

Leslie, A. M. (1994). ToMM, ToBY, and Agency: Core architecture and domain specificity. In Hirschfeld, L. A., & Gelman, S. A. (Ed.), *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture*. Cambridge University Press.

Pinker, S. (2003). *The language instinct: How the mind creates language*. Penguin UK.

Premack, D., ve Premack, A. J. (1994). Moral belief: Form versus content. In Hirschfeld, L. A., & Gelman, S. A. (Ed.), *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture*. Cambridge University Press.

Schultz, D. P., ve Schultz, S. E. (2007). *Modern Psikoloji Tarihi*. (Y. Aslay, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları

Silverman, I., ve Choi, J. (2015). Spatial Navigation and Landscape Preferences. In Zeigler-Hill, V., Welling, L. L., & Shackelford, T. K. (Ed.), *Evolutionary perspectives on social psychology*. (pp. 225-245). Springer International Publishing Switzerland.

Spelke, E. S. (2000). Core knowledge. *American psychologist*, 55(11), 1233-1243.

Spelke, E. S., ve Kinzler, K. D. (2007). Core knowledge. *Developmental science*, 10(1), 89-96.

*Onto Online Psikoloji Dergisi yılda iki kez yayımlanır.
Dergide yayımlanan yazıların ve diğer içeriklerin
bilimsel, hukuki ve etik sorumluluğu
yazarlarına ve ilgili içerik üreticilerine aittir.*

İletişim

ontodergisi@gmail.com

Takip Adresleri

(Erişim için simgelerin üzerine tıklayınız.)

www.ontodergisi.com

